

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
170. SZÁM **KIADVÁNYAI** **170. SZÁM**

NÉV ÉS NÉVKUTATÁS

**Az Inczeffi Géza halálának 10. évfordulóján rendezett
emlékülés előadásai**

(Szeged, 1984. április 13—14.)

SZERKESZTETTE:

BÉKÉSI IMRE

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
1985

NÉV ÉS NÉVKUTATÁS

Az Inczeffi Géza halálának 10. évfordulóján rendezett
emlékülés előadásai

(Szeged, 1984. április 13—14.)

SZERKESZTETTE:
BÉKÉSI IMRE

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
1985

Megjelent

a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,
a szegedi József Attila Tudományegyetem
a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti
és Nyelvjárási Tanszéke anyagi támogatásával

Lektorálta:

HAJDU MIHÁLY

ISSN 0133 — 318X

ISBN 963 7501 75 7

Hozott anyagból sokszorosítva

851366B MTA Sokszorosító, Budapest, F. u.: dr. Hócsy Lászlóné

E L Ő S Z Ó

Minden tudományszaknak érdeke és fejlődése szempontjából nagyon fontos tényezője az időszakonkénti áttekintés, a kutatás állásának fölmérése, az eddigi eredmények áttekintése, a közeljövőben elérendő célok kitűzése. A magyar névtudomány konferenciái igen ritka időközökben ülnek össze. Eddig 11-11 esztendő telt el két konferencia között, s ez több, mint amit a tudományszak harmonikus fejlődése törés nélkül elviselhet. Ezért is hasznos, fontos a kisebb időszakokban való, arányos fölmérés, a szakemberek találkozása, kutatói vélemények cseréje, egymás tájékoztatása. Ezt a szerepet is magára vállalta az Inczeffi- emlékülés, amely négy évvel az országos névtudományi konferencia után tartotta előadássorozatát, így időben /és térben is/ távoli kapcsolatoknak, felgyűlt tapasztalatok kifejtésének, baráti szálak erősítésének teremtett lehetőséget.

A névtudományi konferenciát INCZEFFI GÉZA halálának 10. évfordulója alkalmából rendezte:

a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportja,
a TIT Csongrád megyei Szervezetének magyar nyelvi szakosztálya,
a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.

A szerkesztő

SZENDREI JÁNOS

K ö s z ö n t ő

Tisztelt emlékülés, kedves Vendégeink!

A mostani emlékülés földidézi bennem azokat a személyes kapcsolatokat, amelyek az élmények és emlékezet szálain keresztül is kötnek ahhoz, akinek tiszteletére és emlékére ma tartjuk.

I n c z e f i G é z a volt tanszékvezető főiskolai tanárral három különböző időben és minőségben nyílt lehetőségem találkozni. Először alsós gimnazistaként magyartanárromként ismertem meg a makói gimnáziumban. Élénken él emlékezetemben lelkiismeretes, odaadó tanáregyénisége, aki pontosságot, alapos tudást követelt. Most is látom élénk, mindenre kiterjedő figyelmét és tekintetét, amint gondosan vezetett tanári noteszébe rövid ceruzával jellegzetes módon készített bejegyzéseit. Irodalmi és nyelvészeti érdeklődésemet is többek között neki köszönhetem. Második alkalommal a Szegedi Tudományegyetem akkori gyakorló gimnáziumában találkoztunk, ahol mint pedagógus és kiemelkedő szakvezető — bár más szakos jelölt voltam — továbbra is példaképként állt előttem.

A harmadik találkozás már itt, főiskolánkon volt, amikor idekerültem a Matematikai Tanszékre. Tanárként,

főiskolai oktatóként és munkatársként is tiszteletet érdemlő tevékenysége, mindig munkálkodó egyénisége kitörölhetetlen nyomokat hagyott sokunkban, s különösen tanítványainban.

Őszinte tisztelettel adózunk emlékének intézményünk, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola nevében. Biztos vagyok abban, hogy kiemelkedő tanári munkásságával párhuzamosan a nyelvészeti tudomány területén is maradandót alkotott, amit a most kezdődő emlékülés önmagában is bizonyít. Szellemes tudományos munkálkodásának eredményeiben, tanítványainak tevékenységében továbbra is itt él közöttünk.

NYÍRI ANTAL

Megemlékezés Inczeffi Gézárról

Tíz évvel ezelőtt, 1974. április 10-én távozott el közülünk Inczeffi Géza, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanára, aki húsz éven át nemcsak a magyar szakos tanárképzésben tűnt ki lelkiismeretes és eredményes munkájával, hanem a névtudományban is gazdag eredményeket mutatott fel: szocialista társadalmunk önzetlen építője volt.

1906. július 12-én született Szászrégenben. Középiiskolai tanulmányainak Szászrégenben és Marosvásárhelyen való elvégzése után anyagi gondok miatt előbb édesapjának kocsigyártó mesterségét folytatta, majd 1930-tól a szegedi egyetemen végezte tanulmányait, és 1936-ban ugyanott középiiskolai tanár lett. Tanári működésének állomásai: Szeged, Budapest, Makó, Naszód és ismét Szeged. Szegeden a Baross Gábor Gyakorló Gimnázium tanáraként -- jó szakvezető tanár volt -- sokat tett a gyakorlati tanárképzés ügyéért, és a modern nyelvek módszertanának egyetemi oktatójaként is kiváló munkát végzett. 1953-tól a Szegedi Tanárképző Főiskolán működött, ahonnan 1974. január 1-én tanszékvezető főiskolai tanárként vonult nyugalomba, de már ugyanez év áprilisában itt hagyott bennünket.

Inczeffi Géza már egyetemi évei alatt a nyelvtudomány mellé szegődött, amikor -- 1938-ban -- doktori értekezését "Abafája és vidékének nyelvjárása" címmel megírta. Nyelvtudományi munkássága azonban a felazabadulás után terebélyesedett ki, ettől kezdve jelentek meg mind sűrűbben nyelvészeti és néprajzi tárgyú közleményei.

Amikor 1953-ban a Szegedi Tanárképző Főiskola tanára lett, tudományos munkásságát az addig meglehetősen gyéren művelt, még egészen fiatal földrajzinév-kutatás területére összpontosí-

totta, és ebbéli munkássága mindinkább elmélyült. Céljául azt tűzte ki, hogy Csongrád megye gazdag, kiaknázatlan levéltári anyagának felhasználásával és fáradságos, rendkívül lelkiismeretes helyszíni adatgyűjtése alapján nemcsak Szeged, Makó és környéke földrajzi neveinek leltárát készíti el és elemzi a magyar és a nemzetközi nyelvészeti irodalom meg saját kutatási tapasztalatai alapján, hanem kialakítja a földrajzinév-kutatás általa helyesnek tartott módszerét is, és általános, elvi tanulságokat is levon.

Nyelvtudományi munkásságából ki kell emelnünk "Insula Lebő" című helynévmagyarozatát /SzPFÉvk. 1956./, mely Inczeffi Géza tudományos munkáinak egyik kicsiny, de szép remeke. Kisebbségi cikkek egyike eredményeképpen 1960-ban a NyÉrt. 22. számaként megjelent "Szeged környékének földrajzi nevei" című tanulmánya, majd "Tápé földrajzi nevei" /a Tápéről szóló monográfiában/, de különösen fontos kandidátusi értekezése: "Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata /Makó környékének földrajzi nevei alapján/" Akadémiai Kiadó 1970.

Inczeffi Gézának ez a műve a magyar névtudományi irodalom legjobb alkotásai közé tartozik. Monográfiájához tanulmányozta ugyan Inczeffi Géza a hazai és a fontosabb külföldi -- francia, orosz, lengyel, német -- szakirodalmat is, de méltán utalhattott arra, hogy számos kérdésben önálló, új eredményekre jutott, melyek közül néhányat közelebbről is megtekintünk.

Művének szerkezete kitűnő. Megismerteti az olvasót a vizsgált tájjal, az anyag gyűjtésének és közlésének módjával, elemzésének módszereivel, majd a tanulmány három fő fejezetében: a nevek nyelvtanát, életét és a földrajzi nevek történeti tanulságait adja elő.

"A földrajzi nevek névélettana" fejezetének egyik igen szép és eredeti része "A földrajzi nevek tipológiája" /71-95/, mely mint a többi fejezet is, igen világos, könnyen áttekinthető, bár részletező /71/: "hogyan más vidék névanyagával való egybevetésre minél alkalmasabb legyen..." Ebben a fejezetben jellemzi a direkt és indirekt neveket, és itt Inczeffi egyik eredeti megállapítását fejti ki: "A névadás természetét figye-

lembe véve, szükségesnek tartom" -- mondja Inczeffi -- "a földrajzi nevek /határresznevek és utcanevek/ új szempontú osztályozását az ún. d i r e k t és i n d i r e k t n e v e k elkülönítésével. A víz, a föld és az utcák megnevezésének természetes módja magából a vízből vagy a földből /utcából/ kiinduló s z e m l é l e t t e l valamely tulajdonságának, sajátosságának megjelölése. Ezt nevezem d i r e k t /közvetlen/ megnevezésnek, névnek." -- Például: minőségmeghatározás + víznév: Sóskút, nagyságmeghatározás + víznév: Keskenysík + Görbetó stb. -- Majd így folytatja /73/: "Azonban gyakran nem maga a víz, a föld, hanem a rajta levő növények, állatok, tereptárgyak, a területen lejátszódó események, a terület felhasználása, birtoklása, a földhöz kapcsolódó asszociáció stb. a víz meghatározója. Ezt nevezzük i n d i r e k t /közvetett/ névnek." Például: /78/: felhasználása + víznév: Baromkút, Halastó; növényzet + víznév: Kölestó; eseménymeghatározás + víznév: Gyilkostó stb. -- A direkt és indirekt szakkifejezéseket jól helyettesíti az Inczeffi által használt magyar kifejezés.

Ezt az új szempontú osztályozást Inczeffi így okolja meg /73/: "E két névtípus elkülönítésével a vizsgált terület névadásának alapvető vonásait tárjuk fel, mert nem csupán az világlik ki, hogy a táj valamely alakulatának mi a tipikus neve e tájon, és ez milyen megterheltségű, hanem arról is tájékozódhatunk így, hogy a névadás leggyakrabban m i l y e n s z e m l é l e t i m ó d o n alakul valamely v i d é k e n . A nevek e két típusának elkülönítéséből egy gyakorlati megállapítás is adódott: a föld sajátosságának megfigyelésén alapuló szemlélet állandóbb természetű másoknál, ezért e szemléleten alapuló direkt /közvetlen/ nevek tartósabbak /l. 78-79/."

Megállapítja a nevek hangtani sajátosságait; alaktani jellemzőit; a nevek belső életét. Jellemzi Makó és környéke névadását, és pontok szerint vázolja. -- Rendszerezi a földrajzi neveket alkotó közneveket és személynveket, ezeknek körét és nagyságát. Ebbeli vizsgálataiból kitűnik, hogy Makó vidékén -- és valószínűleg másutt is -- kevés község szerepel földrajzi neveként. Mivel Makó környékén a folyószabályozások előtt sok volt

a vízjárta terület, sok a vízrajzi vagy a vízzel kapcsolatos név /ér, sziget, rét, tó, fok/ meg a térszínforma nevek /halom, hát, töltés/. Megjegyezhetjük, hogy ez mindazon alföldi városok, faluk, tájainak földrajzi neveire is jellemző, ahol valamikor vízjárta terület volt, kisebb-nagyobb kiemelkedésekkel.

"A földrajzi nevek szótára" /146-258/ rendkívül gazdag. Inczeffi Géza összegyűjtötte mindazt a névanyagot, amely a levéltárakban, kiadott levelekben, egyéb művekben hozzáférhető volt, és ezt az anyagot a helyszínen nagyon lelkiismeretesen gyűjtött, bőséges és sok szempontból megvilágított, élő nevekkel ötvözte össze. Tudvalevő, hogy a vidéki levéltárak nemigen rendelkeznek a XVIII. század előtti oklevelekkel és egyéb kéziratos anyaggal, de a nagyobb települések és a történeti körülményeiben változatos múltú tájak nevei így is elég gazdagon dokumentálhatóak legrégibb időktől napjainkig. Nyilvánvaló, hogy Makó-ról és a Marosról mindaz az anyag benne van e névszótárban, ami a legrégibb időtől napjainkig hozzáférhető volt, de például a Malomszög, Malomzug név is ott van e szótárban a XIII. század elejéről, bár e nevet viselő kisebb terület már régen beleolvadt Makóba. Megmaradt azonban a rávonatkozó adat, és ebből az adatból megállapítható volt, hogy "A névadója egy vízimalom lehetett a Maroson."

Ez a szótár nyelvészeti, földrajzi, történeti és egyéb tekintetben is igen becses. A Szárazér név adatai például azért értékesek, mert a nyelvésznek bizonyítékkal szolgálnak annak a hosszú ideig kétségbe vont jelentéstani ténynek az igazolására, hogy az aszó valójában olyan ér, mely esős időben szinte zuhogó patak, száraz időben azonban víz nélküli száraz meder, 'száraz ér'. Ezt igazolja Inczeffi Géza is: "Azért nevezhették így el [Szárazér], mert száraz időben a Maros alacsony vízállásakor vize elapadt."

Makó környéke régi földrajzi nevei közül több is értékes híradással van e vidék némely településtörténeti mozzanatáról; a történeti földrajz is tanulságokat vonhat le belőle; a gazdaságtörténet is megállapíthatja belőle, hogy a XVIII. század elején e tájon intenzív paprikakultúra volt.

A földrajzi nevek szótára gondosan megállapítja a nevek lehető magyarázatait, a kihalt neveket is lokalizálja, amennyire a kutató számára ez lehetséges volt.

Inczeffi Gézának névtudományi eredményei -- ez az ünnepi ülés is bizonyossága ennek -- már beleépültek e fiatal tudományág tovább haladó folyamatába, annak szilárd alapja megvetéséhez tudományos munkásságával ő is hozzájárult. Eredményei azért is maradandók, mert a tudományos igazság felderítése szenvedélyévé vált. Ez hajtotta nemcsak egyéni munkájában, hanem Csongrád megye földrajzi nevei összegyűjtésének és publikálásának állandó ösztökélésében is.

Nevelői hatásáról tanítványai elismerő emlékezései és tettei tanúskodnak. Rövid, de eredményes tudományos pályáját nemcsak művei mutatják, hanem azok a nyelvészek is tanúsítják, akiket ő indított el tudományos pályájukon, és nem utolsósorban ez az ünnepi ülés is Inczeffi Géza tudományos és nevelői értékeit hirdeti.

HELYNÉV ÉS HELYNÉVKUTATÁS

KRISTÓ GYULA

A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez

Történeaszeket és nyelvészeket egyaránt érint az a kérdés, hogy vajon a honfoglaló magyarok találtak-e, vettek-e át földrajzi neveket a Kárpát-medencében. Korántsem törekedve teljességre a szakirodalmi áttekintésben, megállapítható, hogy pl. KÁLMÁN BÉLA ekként foglalt állást: más, új hazát foglaló népekhez hasonlóan "a honfoglaló magyarság sem nevezett el minden tájegységet saját maga, hanem sok helyen átvette az akkor itt talált lakosságtól hallott földrajzi neveket". Eszerint tehát a földrajzi nevek életében a magyar honfoglalást megelőzően és követően folytonosság, kontinuitás van. Úgy tűnik, maga KÁLMÁN BÉLA is elsősorban víznevekre gondolt, hiszen így fogalmazott: "a nagyobb vizek neve évezredekken át átöröklődhetik /Duna, Maros, Tisza, Körös/, a megszakítatlanul lakott telepeké is rendszerint évszázadokon át megmarad".¹ A lakott települést jelölő nevek esetében tehát már KÁLMÁN BÉLA sem említ évezredek.

A történész SZABÓ ISTVÁN szerint "az ország területének nagyobb része, elsősorban az Alföld, a magyarok honfoglalása idejében jóformán településtelen volt". SZABÓ azonban régióként különbséget állapít meg: "A majdnem ... településtelen állapot jól illik az ország területének nagy részére, de helyenként -- a Dunántúlon és északnyugaton -- természetesen elégtelen a jellemzésre".² Kivételt nem engedő álláspontot képvisel ebben a kérdésben GYÖRFFY GYÖRGY: éppen Pannónia [vagyis a Dunántúll] vonatkozásában szögezte le, hogy "e területen a helynevek és temetők kontinuitása megszűnt", azaz "falunevek kontinuitása a Kárpát-medencében csak a honfoglalástól kezdve igazolható". Érvrendszerében eltérő megítélésben részesülnek a víznevek és a településnevek. Míg a "folyónevek kontinuitása a

Kárpát-medencében igazolható", addig "a magyar honfoglalás a Kárpát-medence helységnévanyagában »tabula rasa«-t teremtett, s nincs meg a módszertani alap arra, hogy Árpád-kori helységneveket ... visszavezessünk a honfoglalás előtti időbe".³ Magam némileg óvatosan ugyan, de alapvetően SZABÓ ISTVÁN és GYÖRFFY GYÖRGY nézetét osztva foglaltam állást 1976-ban: "a IX. század végi magyar honfoglalás előtti földrajzi névanyag -- a nagyobb folyók, valamint alig néhány helységnév példájától eltekintve -- nem élt tovább. A Kárpát-medencébe 896 táján behatoló magyarság tehát nemcsak lakott településeket nemigen találhatott itt, hanem értelemszerűen földrajzi elnevezéseket sem, amelyeket átvehetett volna. A Közép-Duna-medence tágas terei a honfoglaló magyarság számára tehát mindenképpen névtelenek voltak, mert nem volt népesség, amely az esetleges korábbi elnevezéseket a magyarság számára közvetíthette volna. Ennek a felfogásnak feltétlen bizonysgot szolgáltató példája, hogy a Kárpát-medence korai földrajzi nevei nagy /vagy döntő/ többségükben csak a magyarság névadásából vezethetők le".⁴ Anélkül, hogy közel egy évtizede napvilágot látott állításom lényegét most kétségbe kellene vonnom, néhány új szempont alapján ennek pontosítására teszek kísérletet.

A 896 előtti és utáni Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitása vonatkozásában döntő fontosságú a *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* /A bajorok és karanténok megtérése/ címet viselő, 871 körül Salzburgban keletekezett latin nyelvű frank forrás, amely Pannoniára nézve több tucat településnevet tartalmaz. Éppen e forrásra alapozva és Pannonia vonatkozásában állapította meg GYÖRFFY GYÖRGY -- összhangban fenti általános tételével -- azt, hogy itt "módunk nyílik ellenőrizni a helynévkontinuitást IX. századi és Árpád-kori falunevek ismeretében, és azt tapasztaljuk, hogy a mintegy harminc frank-pannonzláv falu nevéből egy sem lelhető fel az Árpád-kori helységnévanyagban". Nem érdektelen azonban tovább idézni GYÖRFFYT: "Csak a német papok közvetítette egyházi szóhasználat mentett át olyan városneveket, mint Quinque ecclesiae /Fünfkirchen/ és Sabaria /Szombathely/, és bár feltehető, hogy várak nevét is átvették a hon-

foglalók, igazolására egyetlen példát sem hozhatunk fel, mert Blatinski grad ~ Mosaburg-ból Zalavár, Wenia-ból Bécs, Raba-ból pedig Győr lett. Ténylegesen csak a folyónevek átvétele igazolható, mint Sala-Zala, Mursella-Marcál, Durnava-Torna stb."⁵

Ha GYÖRFFY idézett megállapítása alapvetően nem is szorul revízióra, bizonyos vonatkozásban pontosítható. Meggyőződésem, hogy önmagában a Pécs helynév bizonyosságát jelenti annak, hogy helynév-kontinuitással számolhatunk a IX. század, valamint a magyar honfoglalás utáni időszak között. Pécs neve a Conversionsban Quinque basilicae, egy 890. évre hamisított /de hiteles előképre visszavezethető/ frank oklevél szerint pedig V. aecclesiae.⁶ Jelentése 'öt templom', ezt megerősíti a Pécs nevéként az Árpád-korban előforduló görög Penthe ecclesiastica sedes, az olasz Cinque-chiese, valamint a német Funfkirchen. Ebbe a sorba illik a Pécs név, amely közelebbről meg nem határozható indoeurópai /szláv?/ nyelven jelenti az 'öt' számnevet.⁷ Miközben frank iratok 871 táján és 890-ben Pécs hivatalos latin nevét örökítették ránk írásban /Quinque basilicae, illetve V. aecclesiae/, addig már a magyar honfoglalás előtti időben léteznie kellett a Pécs vidékén élő népesség nyelvében a Pécs névnek. A honfoglaló magyarok természetesen a nép körében használt Pécs nevet vették át, míg a latin nyelvű magyarországi írásbeliségben továbbra is a Quinqueecclesiae szerepelt. Ez az írásbeliség sem részesítette előnyben a népi alakot a hivatalos latin alakokkal szemben, miként már a frank írásbeliség sem. A magyarországi latinságban az egész XI--XII. században nem fordul elő a Pécs név, csak a Quinqueecclesiae. Eltekintve egy 1350. évi iratban ránk maradt hamis, év nélküli /1235. évi/ oklevéltől, a Pécs név hiteles forrásban először a XIII. század utolsó évtizedében bukkan fel,⁸ azaz közel 400 évvel a magyar honfoglalás megtörténte és csaknem 300 évvel a magyarországi latin nyelvű írásbeliség megszületése után. Ez megmagyarázza, hogy miért nem találkozunk a 896 előtti latin nyelvű frank anyagban sem Pécs névével. Elismerem, hogy nincs adat arra, hogy a Pécs helynév már 896 előtt élt volna, de ekkori létét még egy megfontolással lehet valószínűsíteni. Ha 896 utáni lenne, akkor

legnagyobb valószínűség szerint magyar /finnugor/ nevet vár-
nánk Quinqueecclesiae népi neveként. Ám Pécs neve "magyarul"
soha nem fordul elő, legalábbis a korai időszakból nem ismer-
ek Ötegyház, Öttemplom adatot Pécsre nézve. Nem lehet tehát
itt szó párhuzamos névadásról.⁹ A magyarok nem párhuzamosan
adtak nevet Pécsnek, hanem átvették korábbi nevét. Ha sikerül-
ne valaha is tisztázni a településnek Pécs nevet adó nép nyelv-
vét, nagy lépést jelentene ez előre a 896 előtti etnikai viszo-
nyok tisztázásában. Mindezek alapján meg merem kockáztatni:
Pécs neve amellettt vall, hogy volt kontinuitás a 896 előtti és
utáni településnevek között.

Ugyancsak a Conversióban fordul elő Ablanza neve¹⁰ mint
ahol 865 és 870 tája közti időben, tehát a Conversio írását
szinte közvetlenül megelőzően a salzburgi érsek templomot szent-
elt fel. Ennek az Ablanzának az azonosítása kézenfekvő a Vas
megyei Abláncsal. Ezt az azonosítást GYÖRFFY sem utasítja el
mereven, de úgy védi ki, hogy amennyiben az Ablanza helynév
"tényleg ide lokalizálendő, itt is a folyónév-kontinuitás ese-
te áll fenn", mivel 1233-ban Ablanch-völgy /vallis/, 1255-ben
pedig Oblanch patak /rivulus/ fordul elő.¹¹ Tartozom az igaz-
ságnak annak megjegyzésével, hogy Ablánc a magyar középkorban
nem csupán völgy és patak neveként szolgált, hanem falu /terra,
villa/ is volt.¹² A falu az idők során elpusztult, ma már csak
szántó őrzi emlékét Csepregnek Meszlennel és Acsáddal határos
részén. Valóban létezik ma egy kis patak Ablánc néven e vidé-
ken, amely Górnál éri el a Répcét,¹³ de nagy a valószínűsége
annak, hogy itt a településnév volt az elsődleges és a víznév
a másodlagos. Ha ez így van, akkor az Ablánc településnév bi-
zonyosság arra, hogy egy másik, honfoglalás előtti helynév is
tovább élt a Kárpát-medencében a magyar honfoglalás után. Me-
gint csak fontos körülmény az, hogy a magyarok átvették a szláv
eredetű és 'almafas' jelentésű¹⁴ Ablánc helynevet, és nem for-
dították le nyelvükre.

A Conversio említi, hogy a IX. század közepe táján a salz-
burgi érsek "a Dunán túl, a Nitrava nevű helységben fekvő birto-
kán" szentelt fel templomot.¹⁵ E Nitrava, amely viszont kétség-

telenül víznévből vált településnévvé, ma Nyitra /Nitra/ alakban létezik,¹⁶ s tovább növeli a helynévi kontinuitásra utaló példák számát, amelyet -- nem törekedve teljességre a példaanyag felsorakoztatásában -- még egy további helynévvel gyarapíthatunk. NÉMETH LAJOS 860. évi okleveleiben egy hegy Uuitinesberc ~ Uuitanesberc néven szerepel. Ez a Dunántúl legnyugatibb peremén van, ma Burgenlandba esik. Neve a mai burgenlandi magyar népnyelvben Vütöm.¹⁷ A Kőszegi hegység /Günser Gebirge/ egyik hegyének neve tehát szintén visszavezethető a magyar honfoglalás előtti időre.

A Kárpát-medence nyugati felében, ahonnan -- ha szórványosan is -- vannak írott forrásadatok a magyar honfoglalást megelőző évtizedek településeire és helyneveire, bizonyos helynévanyag /településnév, folyónév, hegynév/ kontinuitását, továbbélését a magyar honfoglalást követően valószínűsíteni lehet. Nem nagy számú az ide vonható példaanyag, de nem is annyira súlytalan, hogy teljességgel elejthető lenne tanúságtétele. Sokkal nehezebb az állásfoglalás a kontinuitás kérdésében a Kárpát-medence keleti felében, ahonnan nincsenek IX. századi, a magyarok jövétele előtti írott adatok. Teljesen reménytelennek azonban talán mégsem szabad tekinteni kutatási kilátásainkat. A kérdés megválaszolásában segíthet az a megfigyelés, hogy -- erre egy nemrégén megjelent írásomban már utaltam -- a Kárpát-medencei szláv eredetű, illetve szláv nevű helynevek egyik csoportjának az Árpád-korban van magyar és szláv nyelvi megnevezése /pl. Székesfehérvár -- Bellegrava, Dunaföldvár -- Zemony stb./, másik csoportja viszont csak szláv /legfeljebb mellette még latin/ elnevezéssel rendelkezik, de magyarral sohasem. Ilyen Csongrád, Visegrád, Nógrád, Zemplén, amelyeknek nincs Feketevár, Magasvár, Újvár, Földvár nevük. Feltehető, hogy ezek a magyarok által már itt talált elnevezések voltak, amelyeket a honfoglalók átvettek.¹⁸ Eszerint Csongrád, Visegrád, Nógrád, Zemplén neve 896 előtti lenne, s a bizonyosságul szolgálhatna a Kárpát-medence középső és keleti felében a helynévanyag kontinuitásának.

Mivel az előzőekben kivétel nélkül olyan helyneveket vezetünk vissza az Árpád-korból a magyar honfoglalást megelőző időre, amelyek idegen eredetűek voltak, és magyar elnevezéssel nem rendelkeztek, vajon jelentheti-e ez egyfelől, hogy minden, magyar alakot nélkülöző Kárpát-medencei helynév a 896 előtti időből való, másfelől pedig, hogy amely helynévnek van magyar elnevezése, az már eleve nem lehet IX. századi. Kérdésünk első felére a leghatározottabban nemmel felelhetünk. Hogy Csongrád, Visegrád, Nógrád és Zemplén várának nevét visszavittük a magyar honfoglalás előttre, a névtani szempont mellett /hogy ti. nincs magyar eredetű nevük/ történeti megfontolásokkal is kapcsolatos, egyrészt azzal, hogy alapos a gyanú: ezek a IX. században bolgár központok voltak, másrészt pedig azzal: ezek várak voltak, stratégiai fontosságú helyek, amelyeket a honfoglaló magyarok tüstént birtokukba vettek /ám azt nem nevezték el saját nyelvükön, miként ezt Fehérvárral, Marosvárral, Szabolcsvárral stb. tették/. Természetesen 896-ot követően ezer és ezer számra elkezdtek idegen eredetű helynevek a Kárpát-medence területén anélkül, hogy magyar megfelelőik lettek volna. A honfoglalás pillanatától kezdve a történelmi Magyarország fennállásáig mindig nagy számban éltek területén idegen etnikumok, akik saját névadási gyakorlatuk szerint neveztek el földrajzi objektumokat. A kérdés második felére adandó válasz már sokkal nagyobb óvatosságot igényel. Elképzelhető-e egyáltalán, hogy a honfoglaló magyarok egy itt talált idegen elnevezést a maguk nyelvére fordítva használtak tovább? FRITZ ZIMMERMANN a Conversióban a 865. évnél előforduló német nevű Fizkere települést, amelynek jelentése 'halász', azonosnak tekinti a Moson megyei Halászi /1335: Halaz/faluval.¹⁹ Ha ZIMMERMANN-nak igaza lenne, akkor nem csupán kezünkben lenne az egyelőre egyetlen olyan példa, amely utóbb magyar névvel rendelkező s a magyar elnevezéssel azonos jelentésű idegen nevű település IX. századi meglétét bizonyítaná, hanem igen fontos történeti kérdésekben is koronatanú lehetne, egyebek között abban, hogy a Kárpát-medencei szolgálonépi rendszer frank alapokra megy vissza. Tekintettel a nagy tétre, amelyet akár ilyen, akár olyan jellegű válasz

megadása jelent, odázzuk el a feleletet, a bízzuk ezt későbbi, gazdagabb tényanyaggal dolgozó kutatásokra.

Jegyzetek

¹KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp., 1973.³ 114., 118.

²SZABÓ ISTVÁN: A felurendszer kialakulása Magyarországon /X--XV. század/. Bp., 1971.² 68. és 68. old. 153. jegyz.

³GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. Történelmi Szemle 1972. 270., 295.

⁴KRISTÓ GYULA: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LV. Szeged, 1976. 7.

⁵GYÖRFFY GYÖRGY: a 3. jegyzetben i.m. 295.

⁶GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza A-Cs. Bp., 1963. 356.

⁷KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1978. 505. /irodalommal/. Az idegen nyelvi adatokra 1. GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i.m. 357-358.

⁸GYÖRFFY GYÖRGY: a 6. jegyzetben i.m. 357--358.

⁹A párhuzamos helynévadásra 1. KNIEZSA ISTVÁN: A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Településtörténeti tanulmányok 2. Bp., 1944.

¹⁰A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk. PAULER GYULA--SZILÁGYI SÁNDOR. Bp., 1900. 313.

¹¹GYÖRFFY GYÖRGY: a 3. jegyzetben i.m. 295. old. 125. jegyz.

¹²CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp., 1894. 731--732.

- ¹³Vas megye földrajzi nevei. Szerk. BALOGH LAJOS--VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982. 52.: a patakra 1. uo. 51., 65., 82., 83., 88., 221.
- ¹⁴KISS LAJOS: a 7. jegyzetben i.m. 37.
- ¹⁵A 10. jegyzetben i.m. 310. Magyar fordítása: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rend. GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1975.² 200.
- ¹⁶KISS LAJOS: a 7. jegyzetben i.m. 475.
- ¹⁷GERHARD PFERSCHY: Über den karolingischen Namen des Wechsels Vütöm-Witanesperc. Blätter für Heimatkunde 1963. 102--105.
- ¹⁸KRISTÓ GYULA: Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. században. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Dissertationes Slavicae. Supplementum. Issledovanija po bolgaristike. Szeged, 1983. 30.
- ¹⁹FRITZ ZIMMERMANN: Urheimatfragen im Karpathenbecken. Der Donauraum 1976. 190.

MEZŐ ANDRÁS

A helynevek vándorlása a középkorban

Amikor az emberrel az események történnek, amikor az élmények, hatások érik, általában nem képes megmérni azok jelentőségét, befolyását saját életútjára, nézeteinek alakulására, későbbi állásfoglalásaira. Ezek a későbbi helyzetek, alkalmak azonban működésre késztetik erkölcsi érzékünket: visszafelé nyomozva ki kell derítenünk a problémákhoz vezető útunk állomásait, s ilyenkor tisztelgünk kell azok előtt, akik ezeken az állomásokon irányítóink voltak. Névтанunk s benne helységnevéadásunk kérdésköre egyik legizgalmasabb problémájának tartom régóta a helységnevek átvitelét más, távoli helyekre, új településekre, azaz a helységnevek elvándorlását. Érdeklődésem kifejlődésének visszafelé nyomozása során a kezdő időpontot 1964-ben találtam meg, ekkor adta közre INCZEPI GÉZA A földrajzi nevek átvitelének néhány kérdése c. tanulmányát /MNY. LX, 80-6/. Ebben a dűlőnévi példák mellett két helységnevpár sorsáról is szól: Győ falunak Algyő-re és Felgyő-re való bomlásáról, továbbá Földeák-nak Óföldeák és Újföldeák falvakra való divergenciájáról /i.h. 81-2/. INCZEPI a jelenséget a jelölésátvitel műszóval illati, s választását a következőképpen indokolja: "Ez az elnevezés alkalmas arra, hogy a köznévi névátviteltől megkülönböztesse, de a fogalmához hozzátartozik az a fajtája is, amelynél az átvitt földrajzi név a régi helyén is megmarad, esetleg megkülönböztető jelzővel bővül, amint erre sok példa van a közeli és távoli vidékek nevének átvitelénél. Megkülönböztető jelző hozzátételével főleg a széles körben ismert településnevek bővülnek." /i.h. 81/ Pontos INCZEPInek az a megjegyzése is, amely az ilyen névvándorlást kiváltó okokra vonatkozik: "Az átvitel körülményei változatosak, gyakran a település, a lakosság történetének alakulásával vannak szoros kapcsolatban" /uo./.

A névvándorlás szórványos eseteivel a hivatalos helység-névadásra vonatkozó kutatásaim során ismét találkoztam. Pesty Frigyes névszótárából tudjuk, hogy a Sáros megyei Kisszeben 1849-ben -- Debrecen városa iránt érzett lelkesedése nyomán -- fölvette /önkéntesen/ a Kisdebrecen nevet, amiért "az abszolutizmus éveiben sokat kellett szenvednie". Így, tudatos névadással folytak le még a következő névköltöztetések. A Tolna megyei Szekszárd lakosainak egy része 1871-ben megvásárolta a Sivó családnak a Krassó-szörényi Bunya községben levő földjét. Az itt létrehozott falu aztán a Bunyaszekszárd nevet vette föl. A múlt század második felében Szentes lakosságának egy része is kirajzott. Ők Temes megyében, Vadászerdő területén alakítottak új falut. Ennek -- megyei kezdeményezésre -- a helységnévrendezés során az Újszentes nevet adták, mivel azaz a lakosok "szíve vágya teljesedik". A Bereg megyei Újklenóc pedig a gömöri Klenócra utal: innen származtak ugyanis azok a lakosok, akik Beregben a Schönborn család meghívására felledítették az üvegipart. Végül nemrégiben PÉTER LÁSZLÓ számomra nagyon megtisztelő recenziójából tudtam meg, hogy a lakosságvándorlás magyarázza a délvidéki Debelyácsa hivatalosan adott Torontálvásárhely nevét.

A kérdés vizsgálatához jelentős eredményekkel járult hozzá KRISTÓ GYULA és HAJDÚ MIHÁLY. KRISTÓ az ún. KNIEZSA-BÁRCZI-féle helynévtipológiával kapcsolatos kétségeinek sorában szolt a nevek elköltöztetéséről, s annak a típusok egységét, mondhatnám hitelét megbontó szerepéről /Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged, 1976. 12-3/. A XIII. századtól a XVI. századig ll olyan esetet mutat be, amelyek többségében valószínűséggel, néhányban pedig kétségtelen bizonyossággal igazolható a helységnevek vándorlása. A névköltöztetés kiváltó okai pedig egyrészt a régi és új hely közös birtoklása, másrészt a lakosság egy részének az új helyre való költözése. Megszívlelendő ezzel kapcsolatban KRISTÓ GYULA történeti érdekű következtetése: "A névátvitel egyébként csak nagyon nehezen bizonyítható, de kétségtelenül szép számmal létező esetei óvatosságra intenek abban a vonatkozásban, hogy pusztán a helynév hangalakjából, nyelvi szerkezetéből messze

vezető következtetéseket vonjunk le a helység keletkezésének időpontjára, sőt egész környéke megszállásának időrendjére nézve" /i.m. 13/.

HAJDÚ MIHÁLY az al-dunai Keve lakosainak és nevének a Csepel-szigetre való fölvándorlásával párhuzamosan igen gazdag adatolással bizonyította be, hogy a keveiek az Al-Duna vidékéről magukkal hozták az új lakóhelyre egykori két pusztájuk, Bálványos és Skorenovac nevét is, s ezeket a szigeten ugyancsak birtokukba jutott Izra és Kapufa puszták megnevezésére használták föl. /Helynevek vándorlása a XV. században: NÉ. 1. sz. 21-6/. A névvándorlás e három esetének tisztázásában /illetőleg kettőében, mert az al-dunai Keve > Ráckeve átvitelt a korábbi szakirodalom is számon tartotta, vö. CSÁNKI III, 312/ ritka szerecséje volt a kutatónak, ugyanis egy névcsoport együttesen került az új helyre, a ráalkalmazás tényében tehát nem lehet kételkedni.

A névátvitelnek egyéb eseteinek nyomozásában igaza van KRISTÓ GYULÁ-nak, hogy az tudniillik "csak nagyon nehezen bizonyítható" /uo./. A reményt azonban nem szabad feladni, mert a vándorlásra utaló közvetlen adatok hiányában is, egyéb tényezők figyelembevételével biztonsággal valószínűsíthetjük a névköltöztetés lejátszódását. Egyszer a névkörnyezet, a többi közeli földrajzi név tanúskodása siet a segítségünkre, máskor birtoklás- és családtörténeti mozzanatok igazítanak útba bennünket, de az is előfordulhat, hogy a középkori kereskedelemmel együttjáró bizonyos szokások vezetnek a megoldáshoz.

A Magyarországon nem kevés számban előfordult Velence helység- és városrész-, valamint a Bolonya városrésznevekről a történet- és a névtudomány egyöntetűen vallja, hogy azok a megjelölt olasz városokból való betelepülés emlékeit őrzik. De más külföldi helységnevek átköltöztetésére is gondolni lehet. Az idegen népelemet és birtokosokat ugyanis nem csupán a népnévvel jelölt falvakban kereshetjük, mint pl. a cseheket Cseh, Csehi nevű helységekben. Magyarországon volt két Prága nevű falu is. A Nógrád megyeiről, a későbbi Gácsprágá-ról eleendő adat híján nem nyilatkozom, a Sümeg melletti Prága eredet-

tét azonban számomra magyarázza az, hogy ott van mellette Sümegcsehi /vö. 1332-7: Ykchech: ORTVAY I, 296, 1370: Chehy: CSÁNKI III, 42, illetőleg 1436: Praga uo. 96/. Azt a névfejtést tehát, hogy "A Prága hn. etimológiailag azonos a cseh főváros nevével" /vö. KISS, FNESz. 588/, határozottan elvetném. A XV. századi előfordulás alapján pedig nem bizonytalanodnék a következőképpen: "Lehet, hogy nem honfoglalás előtti szláv lakosoktól, hanem későbbi cseh telepesektől származik" /uo./. Szerintem kétségtelenül a cseh főváros nevének átköltöttese történt Sümeg mellé, de itt a falu nevét nem a csehek adták, hanem a magyarok, a "későbbi cseh telepesek" ugyanis csak Praha formában hozhatták volna ide a nevet.

A Katapán nemzetségnek Anonymus híradása és GYÖRFFY GYÖRGY kutatásai /István király és műve. Bp., 1977. 201, 258/ szerint eredetileg egy megyére, Komáromra korlátozódtak a birtokai. Az e nemzetségből származó Gergely ispán tulajdonában egyebek között ott volt a mai Bábolna is /vö. 1268: Babuna: CD. IV/3, 488/. De a XIII. század végén őt uralta a magyar föld ettől távol, más megyékbe eső további két Bábolnája is. Az egyik Borsodban volt, a mai Tiszabábolna elődje /vö. 1215/550: Bobona: Várhegy. 174. , 193, GYÖRFFY I, 754/, a másik pedig Biharban, amelynek most Székelytelek mellett egy tanya őrzi az emlékét /vö. 1291: Babna: GYÖRFFY I, 596!. Három azonos nevű, egymástól távoli falu egy család kezén való létele többféleképpen magyarázható, csak a véletlennel nem. Gondolhatnánk arra, hogy a Katapán nembeli Bábolnai család a név alapján tudatosan szerezte meg a komáromi mellé a másik két falut is /ahogyan ezt Becsei Imre tette őseire, Both bihari ispánra való hivatkozással a Bat-, Bot- névkezdetű falvakkal, vö. GYÖRFFY I, 702/, csak hogy a helységek között levő óriási távolság miatt pusztán a név azonossága miatt aligha szolgált volna ehhez kellő jogcímmel. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a borsodi és bihari falvak esetében a birtoklás ténye megelőzte a falunévek kialakulását, és végül a Komárom megyei Bábolna név vándorolt el Borsodba és Biharba. Ha viszont ez így volt, akkor csak a Komárom megyei Bábolna szláv eredeztetését /vö. FNESz. 70-1/ fogadhatjuk el, a másik kettőét nem.

A XIV. század vége felé, 1387-ben föltűnik Szatmár megyében egy Mothochina nevű birtok /ZsigmOkl. I, 10. reg./, mégpedig éppen azzal kapcsolatban, hogy Zsigmond király szántói Pető fiait és a rozsályi Kunokat szolgálataikért megjutalmazza a hűtlenségbe esett Mothochina-i Demeter fiainak több Szatmár megveí falujával: Mothochina, Germad, Nameyn, Chaholch, Orosy, Nagaar, Kysaar, Gabrien, Motoos. /A Szatmár megyei Matolcsra és Matucsínára ld. CSÁNKI I, 480, MAKSAT 175, MEZŐ--NÉMETH 129/. Csakhogy matucsínai Demeter fiai, Miklós, László és Ferenc, ebben az időben és elődeik mint a XIII. században élt Lőrinc nádor leszármazottai eredetileg Baranya megyei birtokosok voltak. Itt volt a névadó falujuk /1228: Mothuchina: GYÖRFFY I, 340/ és váruk /vö. 1395: Castr. Mathuchyna: CSÁNKI II, 456, FÜGEDI, Vár és társadalom 166/. A család Szatmár megyei birtoklására néhány évvel korábban bukkan fel az első adat: 1381-ben Garai Miklós nádor bizonyoságlevelet ad a Kállaiaknak arról, hogy a nádori gyűlésen lefolyt vizsgálat szerint a gyarmati /de Gyarmath/ telepések és mathutyna-i Szilvester jobbágysai rátörtek a Kér nevű birtokra /KállayLevt. II, 1833. reg./. Hogyan került hát a baranyai Matucsina neve Szatmárba? Úgy, hogy a szatmári birtokokhoz jutott család Baranyából, nagyon valószínűleg jobbágy lakosokkal együtt /ne feledjük, hogy előbbi forrás telepésekről beszél a szintén tulajdonukban volt Gyarmaton/, hozta magával. Több száz kilométert vándorolt a név.

A történeti okokból bekövetkezett névvándorlásnak nagyon lírai magyarázata van. Emlékezzünk csak, mit felelt Tamási Áron Ábeljének az amerikai néger a székely fiút izgató biblikus kérdésre: "Mi célra vagyunk a világon?" -- "Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne." -- Az áttelepült lakosság a kényszerűségből elhagyott haza után az új helyen is otthon akar lenni. Az új helyen is a hazai tájat keresi és véli fölismerni, s ezt kifejezi a régi táj nevének az újra való ráalkalmazásával. Az otthonteremtés nélkülözhetetlen eszköze a név. Ezért hívja Budapest-nek futballcsapatát az ausztráliai magyar, ezért kerültek a magyar helységnevek az Egyesült Államokba, Kanadába és máshová.

A névvándorlás eddig földerített és még bizonyára nagy számban előbukkanó példáinak névtani munkálkodásunkban a következő fontosabb tanulságai vannak: 1. Nem szabad mereven fölfogni azt a tételt, hogy a helységnevet mindig a környező lakosság adja. -- 2. A helynévtipológiában külön helyet kell biztosítani az elvándorolt neveknek. -- 3. A névfejtésben a mononímiában levő alakok azonos eredeztetésével csínján kell bánnunk.

HAJDÚ MIHÁLY

A névvé válás folyamatáról

Minden bizonnyal sokak számára meglepő az általam választott cím, s nem elsősorban azért, mert magamat eleddig /s azt hiszem véglegesen/ a személynevek kutatása mellett köteleztem el -- vagy talán inkább köteleztettem erre valamikor. Úgy vélem, inkább abban kételkednek sokan, s teljesen jogosan, hogy a címben jelzett jelenségről lehet újat mondani, hiszen LŐRINCZE LAJOS a természetes helynévadásról, MEZŐ ANDRÁS a mesterséges helységnév- és utcanévadásról, BACHÁT LÁSZLÓ a ragadványnévadásról FEHÉRTÓI KATALIN pedig a családnevekről mindent elmondott, ami az egyes névtípusok életében a funkcionális szerep betöltése céljából végbement. Mindezekhez még vegyük hozzá, hogy már KÁLMÁN BÉLA, s nem utolsó sorban, hanem éppen a legmélyrehatóbban, az általános névtan vonatkozásában J. SOLTÉSZ KATALIN könyve alapos szintézise a névfunkció kialakulásának is. Mindezek ellenére ezt a témát választottam éppen az emlékülés okán: INCZEFI GÉZA munkásságára való visszapillantásának céljából, eredményeinek elismerése és továbbfejlesztése végett. Mondhatnánk azt is, hogy "pörújrafölvételt" kezdeményezek, ugyanis arra vállalkozom, hogy az úgynevezett "laza szerkezetű helynevek" kérdését kissé körüljárva, névtörténeti szempontokkal kiegészítve újból fölvessem ezeknek a létjogosultságát, megkíséreljem elhelyezni őket a névvé válás folyamatában. Tulajdonképpen belevehettem volna előadásom címébe is ezt a vitatott terminus technicust, csupán azért választottam általánosabb címet, hogy kissé túlmehezzünk a "körülírásos" neveken, a megnevezés és helynév határeseteit minden szempontból, vagy legalábbis valamivel több oldalról szemügyre vehessük.

A helynév és a hely megnevezése közötti különbséggel te-
 repmunkám során gyakran találkoztam. Gyerekkoromban magam is
 tapasztaltam az alföldi tanyavilágban, hogy végtelenül pontos
 helymegjelölést tudnak adni a parasztemberek valódi nevek és
 azokhoz kapcsolódó névutók; égtájak, tereptárgyak stb. fölhasz-
 nálásával. A helyek megnevezését, körülírással megjelölését csak
 akkor tekinti helynévnek a toponímia, ha az közösségi érvényű,
 nem alkalmoszerű, nem csupán egy ember által használt. Ennek
 a problematikájával szembetalálkoztam eddig minden helynévgyűj-
 tő, s hangoztatták az ítéletalkotás, helynévként való elfoga-
 dás nehézségeit a szerkesztők, közlétevők s a magyar névtudo-
 mány elméleti szakemberei is. Írt a kérdésről önálló cikket,
 tanulmányt, említette gyűjteménye bevezetőjében, gyűjtési út-
 mutatójában, vagy tartott róla előadást SZABÓ T. ATTILA,
 BENKŐ LORÁND, KÁZMÉR MIKLÓS, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ, VÉGH
 JÓZSEF, BALOGH LAJOS, KIRÁLY LAJOS, PESTI JÁNOS, BOGNÁR ANDRÁS,
 MÉSZÁROS MÁRIA s rajtuk kívül még sokan mások, akiknek a nevét
 hogy nem sorolom föl, az csak a hely, s nem a megbecsülés hiá-
 nya. INCZEFI GÉZA is foglalkozott a kérdéskörrel, s nem csupán
 jelenkori gyűjtésével kapcsolatban, hanem történeti adatainak
 okán is: "Az élő nevek feljegyzésének a dolgát egyáltalában
 nem a gyűjtő önkényére bízom, vagyis azt, hogy a szövegkörnye-
 zetből mekkora részt jegyez föl földrajzi névnek, mert pontosan
 megállapítottam, hogy azokat az alakulatokat kell feljegyezni
 névként, amelyek szociális érvénnyel csak egy helyre lokalizál-
 hatók, más szóval sok adatszolgáltató egy hely nevéként ismer.
 A már kihalt, történeti nevekre nézve ilyen kritérium lehet,
 ezért helyesebb, ha a gyűjtő a levéltári iratokból a szöveg-
 környezettel együtt jegyzi fel a nevet, amint ezt Szabó T.
 /és magam is/ tette, és a kutatók majd sok megfontolás alapján
 határozzák meg a név hangtestének nagyságát." /MNY. LXIV, 207./

Figyelemre méltó ezen idézetnek az első része, a jelenkori
 adatokra vonatkozó megállapítása is. INCZEFI itt azt írta, hogy
 névnek tekinthető minden "alakulat", amely egy helyre l o k a -
 l i z á l h a t ó , illetőleg szociális érvénnyel egy hely neve-
 ként i s m e r n e k. Tehát nem arról van szó, hogy szociális

érvényű a név h a s z n á l a t a, hanem az a névnek az
 i s m e r e t e. Egy körülírással helymeghatározást, laza szer-
 kezett helynevet általában mindenki /aki tájékozott a környék
 terepviszonyaiban/ egy helyre lokalizál — hiszen ez a megha-
 tározás célja. A szociális érvény jelentőségét eddig is vallot-
 ta mindenki, de nem tett különbséget a szociális n é v h a s z-
 n á l a t és a szociális n é v i s m e r e t között. Ez utób-
 bi nyilván tágabb kategória, s benne foglaltathatnak a laza
 szerkezettű nevek és a körülírással helymeghatározások is. Talán
 csak a helybeli születésű nyelvész tud különbséget tenni a két
 fogalom között, mint ahogyan ezt tette MEZŐ ANDRÁS /MNY. LXIV,
 51--6/ a rétközi nevekkal kapcsolatban. Vállalkozhat-e azonban
 akármilyen nyelvészeti és névtani alapkultúrával rendelkező
 kutató a nyelvterület bármely pontján erre? A magam nevében
 őszintén bevallom, hogy nem. Kétségtelenül vannak olyanok, akik
 nálam képzetesebbek, bátrabbak, magabiztosabbak, s nem értenek
 velem egyet: mernek dönteni a terepen egy-egy alakulat "névsége"
 tekintetében /a műsót MEZŐ ANDRÁS-tól kölcsönöztem/. Természe-
 tesen segít a több adatközlő megkérdezése, de mint ellenőrző és
 közlétező azt tapasztaltam, hogy két-három személynél többet
 aligha van idő megkérdezni. Ha ellentmondást tapasztalunk, köny-
 nyen elhagyjuk a laza szerkezettű nevet, körülírást. Talán még
 akkor is megtesszük ezt, ha o s a k ilyen nevet vagy neveket
 mondanak egy hely meghatározására adatközlőink. Pedig — véle-
 ményem szerint — ilyenkor a névellettannak egy nagyon érdekes
 jelenségét figyelhetjük meg: a név alakulásának, a névvé vá-
 lásnak a mozzanatát.

Itt térek ki INCZEPI GÉZA főntebb idézett szövegének máso-
 dik részére, a történeti adatokra vonatkozó megjegyzésekre.
 Amint SZABÓ T. ATTILA is tette, szövegkörnyezettel együtt adta
 a történeti adatokat INCZEPI is, s tettem magam is a Csepel-
 -sziget helyneveinek gyűjtésekor, közzétételekor. A kutatók meg-
 fontolásaira való hivatkozást azonban nem értem. Céлом a szöveg-
 környezet megadásával a társtudományok /történelem, néprajz,
 gazdaságtörténet stb./ szolgálata volt, nem pedig a névtant meg-
 állapításának, körülhatárolásának a felelősségétől való szabadu-
 lás.

Nyilván SZABÓ T. ATTILA és INCZEFI GÉZA, meg akik a neveket közzéteszik, névtani szempontból tanulmányozzák; megfontolják, mit tartsanak névtestnek, mit szöveggörnyezetnek. Ezt magam a név kurziválásával mindig jelöltem, s mondanom sem kell, hogy erre nem magam jöttem rá, hanem éppen tőlük: SZABÓ T. ATTILÁ-tól, INCZEFI GÉZÁ-tól meg a többi történeti helynévkutatótól tanultam, hiszen ezt tették már előttem is sokan. Magam annyival léptem túl az addigi szokásokon, hogy éppen INCZEFI GÉZA hatására fölvettem az adatok közé nem éppen szabályos neveket is. Munkám bevezetésében ezt így indokoltam: "Elsősorban az írásbeli, de néha a szóbeli nevek közé is bekerült sok olyan névszerű helyjelölés /laza szerkezetű név, körülírásos forma/, amelynek a fölvétele vitatható. Elsősorban névélettani szempontok vezettek ezeknek a körülírásos alakoknak a fölvételekor, hiszen a valódi névvé válást előzték meg az ilyen típusú megjelölések, s mint azt sok példa is bizonyítja..., éppen ezekből a körülírásos formákból váltak később a valódi helynevek." /11/

Mielőtt a saját példáimra rátérnék, elnézést kérek, hogy talán banális, de véleményem szerint a legelső följegyzett körülírásos helynevet idézem: feheruuaru rea meneh hodu utu. Be kell ismernem, hogy ezt BÁRCZI GÉZA nem tartotta helynévnek. A Tihanyi Alapítólevélről készített nagy monográfiájában ezt írta: "... inkább köznyelvi megnevezésnek, körülírásnak tekintendő a hodu utu... és bizonyára az egész kifejezés: feheruuaru rea meneh hodu utu... ilyen talán a zilu kut is." /66/. Nem határozott az állítása, illetőleg a tagadása, de egyértelmű. Egyetérteni azonban nem tudok vele. BÁRCZI szavai alapján ugyan is azt kellene föltételeznünk, hogy volt egy másik neve is a Fehérvári hadiút-nak, egy "névszerűbb" neve, amelyben a "névség" határozottabb, nem körülírásos, ilyen nyakatekert. Megkérdezhetném, hogy akkor miért nem azt jegyezték föl, de nem teszem, mert nem érzem illendőnek előlött most a vitát. Véleményem azonban röviden összefoglalom, mely szerint a név éppen alakulásának állapotában volt, s följegyzése még kiforratlan-ságát mutatja.

Ezek után hadd mutassak be néhány példát a Csepel-szigetről a nevek változására, alakulására, laza szerkezetűből, körülírással formából egyszerűbbé válásukra!

205. 1778: Weeg von Tököle nach Csepel; 1863: a csepellyről tököllre vezető út; 1930: Tököli-út.

342. 1882: Nagynyírfa erdő helyetti dűlő; XX. sz. eleje: Nagy nyírfa helyetti szántó; 1930: Erdő helyetti szántó. /Még nem zárult le nyilván a névalakulási folyamat, amikor beépült Csepel belterületén ez a terület, s a név teljesen kihalt./

507. 1854: Grosbirkenwald acker /acker 87 [hold]; 1865: nagy Nyírfa-féle dűllő; XX. sz. eleje: Szántó nagynyírfa erdő d. 1967: Nyírfadűlő.

1171. 1864: Kis duna - és tököli határnál levő jó legelő; N: Kizsdunai-legelő.

1328. 1856: Bata felul való Rév; 1864: Battai rév; 1876: Batára átjáró rév; N: Rév. /Mivel ma már csak ez az egy működik a régebbi három helyett./

1468. 1807: Herrschaftliche Wald; 1835: Uraság nagy erdeje; 1877: Tököli uradalmi erdő; 1881: Tököli erdő; N: Tököli-erdő : Nagy-erdő.

A példákat lehetne még szaporítani, s más, történeti és jelenkori adatokat tartalmazó kötetekből is gyűjthetnénk még hozzájuk szép számmal. Általában megállapítható, hogy a laza szerkezetű vagy körülírással név egyszerűsödik az idők folyamán. Találtam azonban egy adatot az ellenkezőjére is.

2137. 1734/1888: Baki-ház; 1782: Baki-féle város háza; 1784/1888: Baki város háza; 1861: a város Baki féle háza.

Természetesen mindegyik névadatból kitetszik a bizonytalanság, a hivatalos használat, s az a törekvés, hogy megértsék az olvasók a följegyzéseket, tehát szociális érvényű legyen az adat. Ezt minden bizonnyal el is érték a följegyzők, nekem sem okozott gondot az azonosítás évszázadok múltán sem. Végül tehát helynevek, bármilyen különös alakulatoknak is látszanak ezek a körülírások.

Véleményem szerint a félreértés -- ha volt egyáltalában ilyen -- az volt INCZEFI GÉZA rendszerezésében és megfogalmazásában, hogy szinkroniát föltételezett ott, ahol folyamatot kellett volna keresnie. A rendszerteremtésnek azonban alapföltétele a statikus állapot, s ezt meg INCZEFI bírálói nem vették figyelembe.

Abban az esetben, ha egy helynek nincs még kialakult neve, vagy az adatközlő azt nem ismeri, igyekszik úgy körülírni, hogy mindenki megértse, vagy ismertsége közösségű érvényű legyen. Ez vonatkozik az írásbeli adatok följegyzőire éppen úgy, mint a szóbeli adatközlőkre. Ha tényleg nem volt még neve az objektumnak, akkor a név megszületésének pillanatát ragadtuk meg, vagy a név alakulását kísérhetjük nyomon. Ez a névélettani kutatásoknak hallatlanul érdekes és fontos föladata. Ha viszont hiányos ismeretű az adatközlőnk, s ezt igyekszik találékonysággal pótolni, akkor ezt jelenkori gyűjtésben észrevehetjük /talán/, de történeti adatok esetében semmiképp, vagy csak több azonos korú adat előkerülése után. Ebben az esetben elhagyhatók a körülírásos formákat, de én nem tenném. Még talán a jelenkori gyűjtésekbe is több bizonytalan "névségű" adatot vennék föl, jelezve azok körülírásos jellegét, esetleges voltát. Hogy azután ezeket melyik tudományág /névtan, pszicholingvisztika, grammatika/ hogyan használja, miképpen rendszerezi, milyen következtetéseket von le, nem az adatgyűjtő dönti el. Az olyan rendszerező elme, mint amilyen INCZEFI GÉZA is volt, alapos tanulmányt szentelhet és szentelt is a bennük rejlő törvényszerűségek bemutatására. És munkája, munkássága nem volt hiábavaló. Bizonyítja ezt az egész konferencia, az, hogy megállapításai, útmutatásai nyomán dolgozatok sora készült és készül, hogy ösztönzést adott a teljesebb, sokoldalúbb gyűjtőtevékenységre, mellékesnek tartott adatok följegyzésére, tanulmányozására, s az, hogy állításairól most is vitatkozunk, rá emlékezve munkáját folytatjuk.

JUHÁSZ DEZSŐ

A tájnevek alaktanából

A tájnevek a helynevek sajátos csoportját képezik. Mind-
eddig névtudományunk alig foglalkozott rendszerszerű vizsgálá-
tukkal. Ezért választottam néhány éve ezt az elhanyagolt terü-
letet doktori dolgozatom témájául /JUHÁSZ DEZSŐ, A magyar táj-
névadás. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Bp., 1981./.
Többször előadást is tartottam a kérdéskörből /1. pl. "A magyar
tájnevek névtani vizsgálatáról" MNyTK. 160. sz. 133--5, "A ma-
gyar tájnevekről" Nyr. 108 [1984/2], 232--6, "A magyarság táji-
-történeti tagolódása és a nyelvjáráskutatás néhány kérdése":
megjelenik a Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusának
anyagát tartalmazó kötetben/. A közelmúltban néhány kisebb és
egy nagyobb közlemény jelent meg, amely a tájnevek rendszerta-
nát közelebbről érinti /SZENTMIHÁLYI IMRE, Települési sajátság-
ok tükröződése tájneveinkben: PAB--VEAB Értesítő II/1. 1977.
59--64; BARABÁS JENŐ, Tájszemlélet és az etnikai kép tükröző-
dése a XVI. századi személynevekben: MNyTK. 160. sz. 41--2; il-
letve ÁRON PÉTER, Erdély történelmi tájneveinek adattára és
népeinek tájszemlélete: MNyJ. XXIV, 101--32/. Jelen előadásom-
ban a tájnevek néhány fontosabb morfológiai kérdésével foglal-
kozom.

1. A t á j n e v e k s z e r k e z e t e . -- A táj-
nevek csoportját első megközelítésben a többi helynévhez hason-
lóan egytagúakra és többtagúakra bonthatjuk. Az "egytagú név --
többtagú név", "egyszerű név -- összetett név" terminusokat a
hazai onomasztikában INCZEFI GÉZA választotta szét és látta el
külön jelentéssel /Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp.,
1970. 22 és kk./. Kategóriáit én is felhasználom a következő
értelemben: összetett tájnév az, amely tájnévre és egy tetsző-
leges összetételi tagra bontható, pl. Alsó-Szigetköz → Szigetköz,

alsó, szemben a többtagú, de névtani értelemben egyszerű tájnévvel, amely több szó összetételéből áll ugyan, de ezek csak közösen alkotnak tájnevet, pl. Cserhát → cser, hát.

Az összetett tájnevek névdifferenciálódással keletkeznek. A differenciálódás oka két dolog lehet: a/ Megkülönböztető szerepű előtagot kaphat egy tájnév, ha homonimiát kell megszüntetni. A nyelvterület különböző pontjain hasonló szemlélet alapján azonos nevű tájak is keletkeztek. Csupán Erdőhát-ból tízet, Hegyalja-ból nyolcat, Hegyköz-ből négyet tartunk számon, és a példákat tovább szaporíthatnánk. Helyi használatban ezek a homonimák nem keltenek zavart, de országos viszonylatban sokszor szükséges a megkülönböztetés. Így keletkeztek a Tokaj-Hegyalja, Vasi-Hegyhát, Bihari-Hegyköz-féle nevek, amelyek más Hegyalja-k, Hegyhát-ak, Hegyköz-ök előtagjaival, ill. előtag-nélküliségével állnak szemben. -- b/ A névdifferenciálódás az altájegységek megnevezésekor is működhet. Például Csík-ból Alcsík, Felcsík, Szigetköz-ból Alsó- és Felső-Szigetköz lesz. Nem tartozik ide viszont az Altáj, Feltáj /Csallóköz részei/ és az Alvidék /a Drávaköz része/, mert nincs ^{*}Táj és ^{*}Vidék tájnevünk. További példák: Kiskunság--Nagykunság, Kis-Sárrét--Nagy-Sárrét, Kisalföld--Nagyalföld. Van még ezen kívül néhány, korrelációs szempontból érdekes nevünk: A Felső-Bodrogek a trianoni békeszerződés után Csehszlovákiához került tájrészt jelöli, névtanilag nincs korrelatív párja. A Kis-Csallóköz a Szigetköz névváltozata, a Csallóköz-zel áll korrelációban. Van Felső-Őrség--Alsó-Őrség szembenállás is, de ezek a nevek nem egy közös nagyobb egység, az Őrség alá tartoznak, mivel az utóbbi az Alsó-Őrség-gel azonos.

A névdifferenciálódás -- amint a fentiekből kitűnt -- összetett probléma, a jelentéstannak legalább annyira része, mint a morfológiának.

A /névtanilag/ e g y s z e r ű n e v e k csoportja¹ morfológiailag egytagúakra és több tagúakra bontható. Mindkét alcsoportban vannak képzetlen és képzett nevek. Egytagú képzetlen nevek például a Hortobágy, Kászon, Csík, Gyergyó, Göcsej, Zselic stb. Az egytagú képzett nevek zömét a -ság/-ség képzősök alkotják, amelyekre alább még részletesebben kitérek. A tájnevekben néhány, egyéb földrajzi nevekre jellemző képző is található. Jellegzetes helynévképző a -d: Bolhád, Harangod, ?Makszond. Ellátottságot jelölő -s van a Bársonyos-ban, ige-névképző a Sokoró-ban. Eredetileg birtokjel volt a Királyi-ban levő -i. /A név tkp. jelentése: 'a királyé'./ Latin eredetű országnévképzőt használtak fel a Girgácia /'Göcsej', ill. 'Őrség'/ és Kukkónia /'Csallóköz'/ tréfás nevekben. -- A többtagú nevek szintagmatikájuk és a szintagma /mint összetételi előzmény/ jelölt vagy jelöletlen volta alapján bonthatók alcsoportokra. Leggyakoribb a jelöletlen birtokos jelzős összetétel: Erdőköz, Hegyköz, Szamosköz, Tiszazug, Érmellék, Fogaraszöld, Sárrét, Szamoshát stb., de a jelöltek is nagy számban vannak: Hegyalja, Karancsalja, Nyárádmente, Duna-Tisza köze stb. A birtokos jelzős összetételek közül csak néhány utal birtoklásra, pl. Mátyusfölde, Székelzföld, Úrsziget /a Csepel-sziget egyik régi névváltozata/; a nagyobbik hányad a térbeli viszonyítás kifejezésének nyelvi eszköze. Viszonylag sok név található még a minőségjelzős összetételek csoportjában: Ecsedi-láp, Szentendrei-sziget, Alföld, Felföld, Mezőföld, Cserehát, Tövishát stb. Akadnak szintaktikailag pontosan nem elemezhető /ill. többféle-képpen elemezhető/ nevek is: Murokország, Sóvidék, Viharsarok, Hajdúhát, Tóhát stb., valamint névutós szerkezetekből alakultak: Dunántúl, Tiszántúl, Hegyentúl stb.

¹A morfológiai típusok részletesebb, bővebben adatolt és mennyiségi mutatókkal ellátott bemutatásától terjedelmi okok miatt itt el kellett tekintenünk.

A többtagú nevek képzett formában csak változatként fordulnak elő. Szokatlan megjelenésük a -ság/-ség képző XVI-XVII. századi írásbeli divatjával hozható kapcsolatba. Az Erdélység, Gyepelség /<: Gyepűelve/ elhomályosult összetételek származékai, míg a Cserehátság-ban, Sárközség-ben az összetételi tagok világosan felismerhetők /l. 1557: Erdelsegeth: LevT. I, 275; 1511: Gyewpeelseg: MNy. IX, 147; 1697: Cserehátságot: MNy. III, 324; 1665: Erdőhátság-val: TörOkm. IV, 277; stb./.

2. A -ság/-ség k é p z ő s n e v e k. -- A tájnevek képzésében kiemelkedő szerepet játszik a -ság/-ség képző. Jóformán minden tájnévtípusban találkozunk vele. Előfordul természetű névben: Hanság, Homokság, Nyírség, Mezőség, Ormánság, Rét-ség, Szigetség, Szilágyság, Völgység; műveltségi névben: Barkóság, Jászság, Hajdúság, Kis- és Nagykunság, Órség, Szászság /: Székelyföld/. Kapcsolódhat folyónévhez: Barcaság, hegynévhez: Avasság, Galyaság, helységnévhez: Báródság, megyenévhez: Bácskaság, Somogyság, Szalaság, Szepesség, Szerémség, Szörénység stb. Vannak olyan tájnevek, amelyekben a képző szervesen, elválaszthatatlanul kapcsolódik az előtte álló szóhoz, csak együtt alkotnak tulajdonnevet, pl. Bányaság, Jászság, Völgység; ezek "kötőszó + -ság/-ség" összetételűek. A "tulajdonnév + -ság/-ség" csoport neveiben a képző másodlagos járulék. Itt két alcsoport különböztethető meg: 1. "nem tájnév /folyónév, hegynév, helységnév, megyenév/ + -ság/-ség": Barcaság, Avasság, Báródság, Szerémség stb. /l. még fent/; 2. "tájnév + -ság/-ség" pl. Hanság, Nyírség, Ormánság, Szilágyság. Korábban tehát mint Han, Nyír, Ormán², Szilágy éltek. -- A Bánság-ban, Vajdaság-ban a bánság, vajdaság közszó van, de a mai nyelvérzék ezekben is tájnévképzőt érez.

Ahhoz, hogy megértsük a -ság/-ség-nek mint tájnévképzőnek a viselkedését, foglalkozni kell a közzavakon való szereplésével is. -- Alapos tanulmányt szentel a képzőnek HORPÁCSI ILLÉS /MNy. XLIX, 44-50/ és BALÁZS JÁNOS /uo. 50-61, itt a legfontosabb korábbi szakirodalomra is utalás történik; l. még D. BARTHA, Szóképz. 119-20/. Részletes vizsgálattal valószínűsí-

²A középkori Ormán területe nem esik egybe a mai Ormánságéval, de összefüggésük valószínű.

tik, hogy a képző önálló szóból keletkezett. BALÁZS is, akár-
 csak HORPÁCSI, a -ság képzőben a ság 'domb' térszínformanevet
 keresi, de ott is eredeti jelentést tesz fel, ahol ilyen már
 nincs. Például helyesen állapítja meg, hogy Őrség tájnevünk
 nem keletkezhett az őrség 'őrcsapat' közszből, mivel ilyen
 még valószínűleg nem volt, de a következő elgondolása téves:
 "Hogyan fogjuk fel akkor e helynevünket? A felelet a fentiek-
 ből önként kínálkozik: összetételként. Ebben az esetben a -ség
 itt még önálló szó, s jelentése 'halom, domb', illetőleg inkább
 'dombos vidék', ami ismerve e vidék földrajzi viszonyait, a
 legtermészetesebb magyarázat." /i.h. 58./ BALÁZS a 'vidék' je-
 lentéssel már maga egészíti ki a tulajdonnevet, sejtven, hogy
 az összetételként való magyarázat csak az 'ördomb' jelentést
 adná ki. Ugyanezt teszi a Nyírséggel is. Ha el is fogadnánk a
-ság térszínformanevből való származtatást, a tájnevekben elő-
 forduló -ság-ot csakis képzőként értékelhetjük.³ Lényegében
 erre a következtetésre jut BENKŐ LORÁND is /ÁrpSzöv. 181-3./.

BALÁZS és HORPÁCSI azt is megállapítják, hogy a -ság/-ség-
 -nek az alapvető funkciója, a gyűjtőnévképzés mellett /ehhez
 a tájneveken belül legszorosabban a Jászság, Őrség típus kap-
 csolódik/ más jelentésárnyalattal is kifejlődtek. HORPÁCSI
 /i.h. 48./ úgy véli, hogy pl. a gondság, asszonyosság szavakban
 a gond-dal, asszony-nyal szemben fellépő jelentéstöbblet a fo-
 kozás célját szolgálja /gondság a.m. 'nagy gond'/. Korábban
 már ZSIRAI is közölt hasonló példákat: ágyúság, bűnség, epeség,
gyepség, házasság stb. /MNY. XXII, 186./. Szerinte az efféle
 képzések és alapszavaik jelentése között nincs -- vagy alig
 van -- különbség. -- Hasonló másodlagos, illetve fölöslegesnek

³Vigyázat! Az 1333--5: Mezeusak, Mezesag /GYÖRFFY I, 163.,
 184./ adat azonban nem lehet a Mezőség tájnév korai előfordu-
 lása, mint ezt ÁRON /i.h. 102./ véli, s benne -- kivételesen --
 tényleg a ság térszínformanev van. Ezt egyértelműen mutatja az
 illeszkedés hiánya. A képző korai illeszkedetlen alakjai ugyan-
 is mind magas magánhangzósak; vö. pl. BesztSzj.: ag sig 'aggság'.
 L. még a Rétság szócikkét is a FNESz.-ben.

tűnő képzések a tájnevek körében is megfigyelhetők. Véleményem szerint a képzőnek ilyen redundáns szereplése mögött -- egyéb okok mellett -- a magasabb nyelvi eszményhez való igazodás is meghúzódhat. A jelenség összefügg azzal a széltében elterjedt szemlélettel, hogy a választékos kifejezés egyben összetettebb, bonyolultabb is. Részben irodalmi nyelvi, a nyelvi normát érintő problémáról van tehát szó, amely a helynevek körében is érezteti hatását. Erre érdekes adatok idézhetők már a kódexekből: LobkK. 237: "mind egeez roma/ag ['Róma'] hyt vagion"; ÉrdyK. 401: "elezer erdelth ffel dwlwan es meynd az nyrbattor/agot, onnan az tyza melleekeet", 400: "fwtha az kwn kyalhoz es meg e/kweek neky hogy ha zeghed/eegwl mellee yewne lazlo kyal ellen Erdel/agot neky adnaa". A Nyírbátorság és Szegedség esetleg nemcsak a helységeket, hanem környéküket is jelöli, de egyéb adatok alapján az irodalmiságból fakadó motivációt is komolyan számításba kell vennünk. Ezt bizonyítja az utolsó mondatban előforduló Erdélység is, amelynek alapszava önmagában is közismert tájnév nem szorul rá további tájnévképzőre.⁴

A m á s o d l a g o s -ság/-ség-nek /1. 2. csoport/ a tájnévrendszerbe való behatolását a XVI. század elejétől figyelhetjük meg. A folyamat egészen a XIX. századig tart. A népnyelvet sokkal kevésbé érintette, ezért a XX. századig tovább éltek a Barca, Nyír, Szilágy változatok. A Göcsejség-et, Hetésség-et, az újkori köztudat már nem is fogadta el.⁵

⁴A képző szereplése, gyakorisága természetesen nagymértékben függ a nyelvemlék jellegétől. Nem véletlen, hogy a fenti adatok jó része épp a csodálatos nyelvezetű ÉrdyK.-ból való. Másrészt az adatok differenciált, óvatos megítélésére int az is, hogy a Rómaság, Nyírbátorság szavak előtt ott szerepel az összefoglaló szerepű mind határozószó is, ami fokozottan utal az összefoglaló jellegre.

⁵Egy érdekes adalék a tájnévképző mai nyelvi tudatbeli megjelenéséhez: A közigazgatási reform kapcsán írja egy újságíró: "a Jászság csak mint járás, ám nem mint tájegység -- ha úgy tetszik: nem mint "ság" -- szűnt meg" /Népszabadság, 1984. jan. 25. 5. l./.

A -ság/-ség képzős tájnevek családnéveinkből is hiányoznak.
/Külön vizsgálatot kíván azonban az, hogy a Jászi, Kuni, Óri
családnévek között nincsenek-e esetleg tájnévi eredetűek./

3. A f o l y ó k ö z ö k n e v e i. -- Van köztük
néhány, amelynek történeti adataiban ingadozás figyelhető meg
nemcsak a birtokos szerkezet jelöltsége, jelöletlensége tekin-
tetében, hanem abban is, hogy mindkét vagy csak egyik folyónév
szerepel-e a tájnévben: 1432: "in districtu Thyzabogrogkezy [!]"
/Csánki I, 359 Őrös a./, de 1571: Bodrogkoez /BáthoryLev. I,
150/; 1264: in Draua Muracuz /Holub: ZalaMTört.I, 115./, 1446:
"in districtu Mwrakwz" /Csánki III, 1. 17/; stb. Ez morfológia-
ilag látszólag érdektelen tény, de mivel /még ma is felbukkanó/
téves következtetések kiindulópontja, röviden ki kell rá tér-
nünk.

A folyóközök neveivel többek között KERTÉSZ MANÓ két kis
cikke foglalkozik /MNy. IX, 127; Nyr. IX, 134./. KERTÉSZ a fent
említett két névváltozat /Tisza--Bodrogköz, Dráva--Muraköz/
alapján arra az elhamarkodott következtetésre jut, hogy minden,
folyóközt megnevező köz utótagú tájnevünk ilyen, összetettebb
kifejezésből egyszerűsödött. Ez szerinte "természetes is, mert
csak két víznek lehet köze" /Nyr. i.h./. A nyelven kívüli való-
ság törvényeinek a nyelvre való alkalmazásával téves vágányra
jut KERTÉSZ. Az igaz, hogy csak két dolognak lehet köze, de
külön megnevezni őket nem kötelező. Ezt mutatja az alakválto-
zattal nem rendelkező Csallóköz-féle túlnyomó többség és a töb-
bi /nem folyóközt jelölő/ köz utótagú név is: Erdőköz, Hegyköz,
Rétköz, Szigetköz, Tóköz. KERTÉSZ, hogy további nyelvtörténeti
bizonyítékkal szolgáljon, az Oklevél-szótárból sorol néhány
adatot: "a régiségben a Vízköz tájnevet Kethwyzkezy-nek, a Sár-
közt Kethsarkuzy-nek is emlegették" /Nyr. i.h./. A Kétvízköze
és a Kétsárköze azonban nem a Vízköz és Sárköz tájnév változata,
hanem a nyelvterület más pontjain határrészeket neveznek meg.
Az utolsó bizonyítási kísérlete is tévedésekkel terhes. "Joggal
feltehetjük -- írja --, hogy a Rábaköz-nek is van ilyen előz-
ménye, ámbár okleveleinkben már a XIII. századtól fogva a mos-
tani neve járatos. Csak egészen kései emlékekben olvasom ezt a

helymeghatározást: »Károlyi már elérkezett az népivel és vagyon Rábca és Rába között«. A korai adatok, azaránybeli eltérések, a tipológiai tanulságok ellene mondanak elméletének, mégis egy XVIII. századi, még hozzá megállapodott tájnévnek sem tekinthető körülírásnak hisz, sőt az ebből adódó következtetéseket is vállalja: "E mozzanatból [tudniillik az idézett példából -- J.D.] az is megtetszik, hogy a XVIII. század elején némely magyar ember szavajárásában a Rábaköz még nem volt szilárdan egybeforrott összetétel" /uo./.

A név és a jelölt dolog közötti összefüggést a névszerkezet alakulásának vizsgálatakor is szem előtt kell tartani, de a következtetésekkel óvatosan kell bánni. A magam részéről ehhez a kérdéshez még a következőket kívánom hozzáfűzni: 1. Ha egy kisebb folyó ömlik egy nagyobbba, s valóban "köz"-re zár egy területet, szinte kivétel nélkül Rábaköz, Csallóköz típusú név születik. -- 2. Ha a betorkolló folyó és a befogadó folyó között a találkozás helyén nincs lényeges nagyságbeli különbség, akkor Tisza--Bodrogköz, Dráva--Muraköz-féle névváltozatok is keletkezhetnek. -- 3. Ez a "kétpólusú" változat érvényesül a nagy folyók alkotta nagyobb tájak megnevezéseiben: Duna--Tisza köze /: Tisza--Duna köze/, Dráva--Száva köze /: Száva--Dráva köze/ stb. /Úgy látszik, hogy a méretek a tájszemléletre s azon keresztül a névadásra is hatással vannak./ Különösen ki kell emelnünk a "kétpólusú" megoldás kizárólagosságát a Dráva--Száva köze /: Száva--Dráva köze/, Maros--Körös köze /: Körös--Maros köze/ neveknél, hiszen a Dráva és Száva, Körös és Maros nem is találkoznak, így nem lehetett meg az alapja a *Szávaköz, *Marosköz elnevezésnek. A folyóközt ez esetben a párhuzamosan futó folyószakaszok adják.

4. A t á j n e v e k h a t á r o z ó r a g o z á s á n a k n é h á n y k é r d é s e. -- Három problémát kívánok itt röviden tárgyalni. Az első az, hogy a tájnevek külső /-on/-en/-ön-, /-ra/-re-, /-ról/-röl/ vagy belső helyviszonyra utaló /-ban/-ben-, /-ba/-be-, /-ból/-böl/ határozóragot vesznek-e fel; a második a határozóragos alakok helyébe lépő névutós szerkezetek kérdése; a harmadik pedig a névutós szerkezetből kelet-

kezett nevek megszilárdulása és határozóragozása. -- A kérdés-
kör történeti vizsgálatához nagyszámú ragoz előfordulás szük-
séges, ezért a XVII--XVIII. század fordulójának nyelvhasznála-
tát reprezentáló nagy korpuszból, az Archivum Rákócziánumból
meríték. /Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irat-
tárakból bővítve. I. osztály: Had- és belügy. Szerk. Thely
kálmán. I--XIV. Bp., 1873--1961. A statisztika alapjául az
első tíz kötet szolgált./ Az 1703 és 1711 közé eső dokumentum-
anyag szinkron metazetnek tekinthető.

Korábban már SZILY KÁLMÁN is felfigyelt a tájnevek válto-
zatos határozóragozására, és nyelvhelyességi céllal megpró-
bált rendet tenni közöttük /MNY. X, 94--5/. Úgy gondolta, hogy
a tájnévi értékű megyenevek -ban/-ben, -ból/-ből, -ba/-be rago-
kat kívánnak /pl. Szepesben, Biherben, Liptóban, Jászságban/,
míg a tiszta tájnevek egységesen -on/-én/-ön-t, -ról/-ről-t,
-ra/-re-t /pl. Nyírságon, Mezőségen/. Sajnos a kérdés nem
ilyen egyszerű, a megoldás ilyen formában nem is helyes.

Mindenekelőtt a történeti anyagra vessünk egy pillantást.
Először néhány köz utótagú tájnév ragarányaira egy-két példa
/az első szám mutatja belviszonyragok előfordulását/: Bodrog-
köz: 8:6, Csallóköz: 13:1, Muraköz: 7:1, Rábaköz: 10:2,
Szamosköz: 0:4/1/, Szigetköz: 6:6. Ebből a kis statisztikából
kitűnik, hogy a köz utótagú tájnevekhez a XVIII. században
gyakrabban a belviszonyragok járulnak, de mindegyik előfordul
külviszonyraggal is, sőt a Szamosköz /anyagomban/ csak azzal⁶.
Igen tanulságos a Jászság 7:4-es aránya is, holott ebben az
esetben kizárólag belviszonyragokat várnánk. A mai nyelvérzék
alapján a Szepesság-et is inkább belviszonyragokkal toldalékol-
nánk, de a hét XVIII. századi ragoz adatom egyike sem ilyen.

⁶E forrás felhasználásakor azonban figyelembe kell venni azt
is, hogy a helynevek határozóragozásában mutatkozó /olykor lé-
nyeges/ ingadozások abból is adódnak, hogy a névhasználók /leve-
lezők stb./ nem a tájban élő lakosság nyelvhasználatát repre-
zentálják.

Manapság az ingadozás jóval kisebb, de még mindig vannak olyan tájnevek, amelyek ragozásában bizonytalanság lehet. Mi a helyes: Rétségen vagy Rétságben, Nyírségben vagy Nyírségen, Bányaságon vagy Bányaságban? Egy mai vizsgálat valószínűleg itt is a belviszonyragok javára döntene. A hol? kérdésre kevés kivétellel -ban/-ben ragot kapnak a nyelvérték számára elemezhetetlen nevek is /Csíkban, Gyergyóban, Erdélyben, Gőcsejben stb., de Hortobágyon/. A világosan elemezhető nevek ragozását valószínűleg az utolsó közzsói elem jelentése és kialakult alaki viselkedése határozza meg, pl. Szamosháton, Székelyföldön, de Tiszaszugban, Nyárádmentén, Dunakanyarban stb.

Ingadozás figyelhető meg -- bár sokkal korlátozottabb mértékben -- ragok és névutók használata között. KERTÉSZ MANÓ sorolja föl a következő adatokat: 1594: "Zombaton az tatarok az Kemenes alatt igen egettenek"; 1732: "Kemenes alatt lévő Sági szőlőknek és hegységnek törvényei", "Kemenes alatt Dömölkön lakozó Dömölky András"; 1636: "Úgy adták értésemre ... hogy bizonyos számú hadat szállított volna ki az Ér mellé" /Nyr. LX, 134/. Ezeket a példákat magam is tudom szaporítani: 1676: "az Nyírre s az Ér mellé" /TörOkm. VII, 568/; 1679: "Ha az Ér mellett lesznek vagy a Berettyó tájékán" /Bujd-It. 269/. KERTÉSZ szerint "ilyen szabadabb névutós szerkezet az őse a Kemenesalja és az Érmellék tájnevünknek." A felsorolt adatokat azonban nem lehet fejlődési rendbe rakni a hozzájuk tartozó nevekkal, a névutós formák nem "ősök", hanem ragos alakokat helyettesítő változatok. Ezt bizonyítják VISKI KÁROLY népnyelvből származó megfigyelései is /a Hegyalja kapcsán/: "A szabolcs megyei prűgyiek ..., ha Tállyára, Szerencsre, Mádra, Tarcalra mennek, sommásan csak így mondják: »a Hegy alá, a Hegy alatt vannak, hazajönnek a Hegy alól«." /MNy. XXV, 141./ /Tehát nem a Hegyaljára, Hegyalján, Hegyaljáról./ A jelenség az alja, köze stb. utótagú határnevek körében is ismeretes.

A váltakozás feltétele a ragok és névutók közötti funkcióbeli azonosság, s ez végső soron arra vezethető vissza, hogy a fenti névutók is ragos névszókából keletkeztek. Ezen kívül még az is figyelembe vehető, hogy az -á/-é lativusrag és a -t /-tt/ locativusrag bizonyos helynevek mellett -- tájnevek mellett is -- sokáig élt, pl. 1703: "én is szolgáltam Bodrog közt Nagyságoznak" /ArchRák. I, 236/. Ebből a helyzetből következik, hogy például a köz utótagú tájnevek primér ragos alakjai egybeeshetnek a folyónevek között, közül, közé névutós formáival, s ez a grammatikai homonímia egy idő után zavaróvá is válhatott. Valószínűleg ezzel magyarázható egy érdekes javítás is, amelyet Zrínyi Miklós levelezésében találtam. Zrínyi írja Batthyány Ádámnak 1649-ben: "az Török így gyülekezik, elég uigiasással ugiok, de nem tudon melly fele legien szandekia, ha ide Muraközre Muray Szombatra, suagy hogy Rába felé" /Zrínyi-lev. 137/. A Rába felé szavakhoz a közléstevő ezt a lábjegyzetet fűzte: "Itt a szövegben eredetileg Rába közé [a Rábaköz -é lativusragos alakja! -- J.D.] volt írva, a közé szó azonban töröltetett, s a deák föléje a felé szót írta".

A Fiazán túl, Dunán túl szókapcsolat nagyon nehezen vált névvé, lévén jelölt szerkezet, amely a mondatban határozói szerepet töltött be. A névvé válás során a két szó lexikai egységbe tömörült, ezzel együtt alanyként a /tárgyragos formában/ tárgyként jelent meg a mondatban. /A lexikalizáció legfőbb feltétele a funkcióváltás volt./ A hosszú megszilárdulási folyamatot jelzi az is, hogy locativusban a név sokáig nem vett fel határozóragot, hanem eredeti határozói funkcióját elevenítette fel, pl. "a Dunán túl lakom". A teljes megszilárdulást tükrözi a ragos alakok megjelenése: "a Dunántúlon lakom" stb. Érdekesek még az -i képzős származékok /dunántúli stb./ megelőző körülírások is: 1688: Dunán innen való földnek gr. /Nyr. LX, 134/; 1704: Dunántúl való föld /Károlyiokl. V, 63/; 1706: Dunán túlsó féli földnek gr. /ArchRák. X, 25/;

A lexikalizálódást a tájsemlélet ingadozása is késleltette.⁷

⁷A tanulmányban előforduló kevésbé ismert források rövidítéseinek feloldása:

BáthoryLev. = Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. 1556--1575. II. 1576--1586. Hazai és külföldi levéltárakban gyűjtötte és közrebocsátja Veress Endre. Kolozsvár, 1944.

BujdLt. = A bujdosók levéltára. ... Sajtó alá rendezte Deák Ferenc. Bp., 1883.

KárolyiOkl. = A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. I--V. Bp., 1882--1897.

TörOkm. = Török-magyarokori állam-okmánytár. I--VII. Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest, 1868--1872.

ZrínyiLev. = A két Zrínyi Miklós Kőröendi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közléteszi Iványi Béla. Bp., 1943.

BALOGH LÁSZLÓ

Történelmet teremtő földrajzi nevek

A tulajdonnevek, különösen a földrajzi neveknek a jelentőségét régóta jól ismerik, tanulságait eredményesen hasznosítják a különböző tudományágak szakemberei. Ez a jelentősége nagymértékben nőtt azóta, hogy a névtan, mint önálló tudományág kezd lábrakapni, és hogy névkutatóink sorozatosan és érdemben igazolják a földrajzi nevek forrás és kritérium hitelű szerepét. Magam is ezeknek az "igazolóknak" a sorába akarok itt most lépni előadásommal, minthogy egy kis szamosháti falunak -- Szamosszegnek -- a középkori példáján át próbálom bemutatni, hogy mit kínál és mit képes adni a földrajzi név az olyan történelmi időszakokra, ahol hézagosan jelentkeznek egyéb források, vagy éppen teljesen hiányoznak. Magyarán mondva: bizonyítani kívánom, hogy a földrajzi neveknek önmagukban is hiteles-történelmet teremtő erejük van. Ez pedig fontos lehet a kis települések forrásnélkülösége miatt különösen a helytörténeti kutatásokban.

A meggyőzés teljességét az szolgálná, ha a vizsgált település egész középkorát bemutatnám aprólékos részletességgel. Sajnos azonban, szűkre szabott időnk keretei erre nem adnak lehetőséget! Így csupán három területet ragadok ki szemléltetésre Szamosszeg középkorából. Vázolni fogom a falu: 1. Környezetének; 2. birtoklásviszonyainak; 3. lakosságának középkori alakulását a földrajzi nevek és más történelmi adatok párhuzamában.

1. E szamosháti kis község Szabolcs-Szatmár megyében Mátészalka vonzásköréhez tartozó település. Jelenlegi területe 6208 katasztrális hold, ami az ottani viszonyok szerint nagynak számít. Eredetileg jelentősen kisebb határral rendel-

kezett, és mint az írásforrások igazolják, a középkorban két olyan lakott település feküdt környezetében, melyek korai pusztulásuk után Szamosszeg határát gazdagították. MEZŐ ANDRÁS --NÉMETH PÉTER /Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1973. 115./ kutatásai alapján tudjuk, hogy az egyik község 1322-ben bukkan föl okleveleinkben Bachna /olvasat: ? Bászna/ néven; a másikról pedig CSÁNKI DEZSŐ /Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890. I., 486./ említi, hogy 1368-ban jelentkezik Tehnye formában. E közléseken túl okleveleink csupán a falvak közötti viszálykodásról adnak szűkszavúan számot. Arról, hogy pontosan hol feküdtek ezek a települések, kik és mik voltak a lakói, nem tudósít az írásos emlékek. Híradással itt a földrajzi nevek szolgálnak.

Bászna illetve Tenyhe /saját gyűjt./ alakban mindkét elpusztult település neve él ma is dűlőnévi használatban. Az első jelöli a falutól közvetlenül északra fekvő Szamos menti területet, a másik pedig az ettől északabbra fekvő ugyancsak Szamos menti határterületet. Így, amire képtelen volt az írásos forrás, megtette a földrajzi név: biztosan helyhez rögzítette a középkorban elpusztult falu területét. Ám, még ettől is többre képesek ezek a földrajzi nevek, minthogy tudnak valani az elpusztult települések egykori lakóiról is.

KNIEZSA ISTVÁN /MN_{ny}, IV, 224./ a szamosszegi Tenyhe dűlőnevet hangátvetéses formának tekintve, olyan szláv eredetű földrajzi névnek tartja, ami egy Těchyňa alakú szláv személynévre vezethető vissza. Azt viszont már nem tudja megmondani, hogy melyik szláv nyelvből származik. A másik elpusztult település Bászna neve azonban ennek eldöntéséhez is hozzásegít bennünket. E nevet ugyanis csak a keleti-szláv nyelvekben -- például: orosz, ukrán stb. -- megtalálható Оаиһня 'torony' köznévvel hozhatjuk kapcsolatba, minthogy a többi szláv nyelvben meglevő köznévből csak bástya forma alakulhatott ki. Ez a tény pedig arra utal, hogy mégis el kell fogadnunk MELICH JÁNOS-nak /A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 1925. 158./ azt a sokak által hitetlenkedve fogadott megállapítását, amit a Kraszna

folyónév magyarázatával kapcsolatban megkockáztat. Vagyis: ezen a vidéken honfoglalás után betelepült oroszok /értsd: ruszinok/ is élhettek egy rövidebb ideig. Ennek lehetőségét az említettekén túl a szamossszegi néphagyomány is megerősíti valamelyest. A falu lakossága azt a régebbi templomot, amit a múlt században épült jelenlegi helyett használt, ma is ráctemplom néven emlegeti. Ez ugyan a szamossszegi népnyelv használatá alapján nem utal rác lakosságra, de azt igazolja, hogy a reformáció előtt itt keleti rítusú kereszténység élt, s ez már a keleti-szláv kapcsolatot bizonyítja.

Az elmondottak alapján végül is megállapíthatjuk, hogy e Szamos menti település középkori környezetéről, nemzetiségi viszonyairól a földrajzi nevek jóval többet mondanak, mint az adott korból származó egyéb írásos emlékek.

2. Hasonló a helyzet Szamoszeg középkori birtoklás viszonyaival is. Az írásos adatok alapján megismerhetjük az eladományozás idejét és a birtokosok nevét. Így tudjuk azt, hogy a honfoglalás után évszázadokig királyi birtok volt a falu /Vö. MAKSAI FERENC: A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 209/. Részbeni eladományozása 1397-ben történt, amikor is az ólnodi Zudar család jutott itt birtokhoz /Vö. SZIRMAY ANTAL: Szatmár Vármegye fekvése, története és polgári esmérete. Budán, 1809--1810. II, 376/. A Zudaroktól a velük rokon Rozgonyi család 1440-ben zálogba, majd 1470-ben királyi adományként birtokba vette Szamoszeg határának egy részét /vö. CSÁNKI im. I, 540/. De ekkor tájt még a király mindig birtokos volt, minthogy 1477-ben "oppidium nostrum"-nak említi a települést /vö. uő. I, 508/. Új birtokosként a Báthory család jelentkezik 1466-ban /vö. uő. I, 531./, majd 1517-ben a Perényi-ek /vö. MAKSAI im. 209./ Ezután már csak századok múlva, az 1700-as évek közepén bukkan föl újabb birtokos család Szamoszegen a gróf Károlyi családdal /vö. BOROVSKY SAMU: Szatmár vármegye. Bp., é.n. 153/.

Ennyit tud mondani mindössze az írásosemlék a település középkori birtoklásáról. Arról azonban, hogy ezeknek a birtokosoknak a falu határának melyik területén volt a birtokuk, hallgatnak okleveleink. Itt ismét a földrajzi nevek vallomására vagyunk utalva.

A két utóbbi birtokos földterületét a mai szamoszegi földrajzi nevek segítségével könnyen helyhez rögzíthetjük, mert e családok jelen századunk első felében is birtokosok voltak még a faluban, s így a Károlyi család egykori birtokát jelzi a méltóságnév alapján kialakult és ma is használatos Gróuftag /saját gyűjt./ földrajzi név, s hasonlóan a Perényi családét a most is járatos Bárótag /saját gyűjt./ földrajzi név. A többi birtoktestek lokalizálása viszont már nem ilyen egyszerű.

A történelmi adatok például csak látszólagos útbaigazítást nyújtanak a Báthory család szamoszegi birtokának egykori helyére azzal, hogy közlik a hírt, mely szerint a Báthory-birtok 1624-ben Bethlen Gábor-ra, majd 1647-ben Rákóczi György-re szállt, akitől azután II. Rákóczi Ferenc és testvére -- Rákóczi Júlia -- örökölte. Még azt is tudjuk ezekből az adatokból, hogy az 1711-es szatmári béke után a fejedelem részét a kincstár kapta meg, Rákóczi Júlia részét viszont megtarthatta a férj, Aspremont Károly gróf, de ő már 1746-ban eladta azt a Károlyi családnak /vö. DR. CSOMÁR ZOLTÁN: Mátészalka. Mátészalka, 1968. 119--120/. Ennek alapján aztán állíthatók is, hogy az a részbirtok, amit a Báthory család 1466-ban kapott Szamoszegén, azonos azzal a területtel, amit a mai lakosság Gróuftag néven emleget. De ez nem egészen így van!

PESTY FRIGYES /OSZK. Fol.Hung. 1114./ 1864-es országos földrajzinév-gyűjteményének szamoszegi anyaga nyilvántart egy ma már nem ismert Beretck Irotványa adatot. A névvel jelölt terület az egykori Kraszna folyó /ma: Ócska-Kraszna/ balpartjához biztosan rögzíthető, mint a Gróuftag északi nyúlványa. Minthogy határozottan "erdőírtvány" jelentésű a név, eleinte elírásnak véltem egy *Berek Irotvány-féle alak helyett. Mikor viszont tudomást szereztem arról, hogy a Báthory család-

nak Szamosszegen is volt birtoka, személynevet hittem megtalálni a név első, Beretck elemében. Ebben a hitemben DR. WERTNER MÓR /Az Árpádkori Megyei Tisztviselők. Bp., 1897./ erősített meg azzal, hogy 1299. november 30-i dátummal kimutatta a Szatmárban működő szolgabírók között azt a Gutkeled nb. Bereck-et, aki a Báthoryak egyenes őse, s okleveleinkben 1279--1321. között gyakran jelentkezik. E személynevet én azonosnak vélem az említett földrajzi név Beretck elemével, mely eleméhez nyilván birtokosa után juthatott hozzá a területet jelölő földrajzi név. Így pedig azt kell mondanunk, hogy az egykori Kraszna folyó baloldalán levő területet nem 1466-ban kapta a Báthory család, mert az már évszázadokkal korábban a család birtoka lehetett.

Van azonban névtani fogódzópontunk az 1466-ban adományozott Báthory-birtok helyhezrögzítésére is. TAGÁNYI KÁROLY /A földközösségek története Magyarországon. Bp., 1894. 7. és 33./ nemcsak azt mondja el, hogy a földrajzi nevekben található nyilas névelem az egykori földközösségek évenkénti földsorsolásának az emléke, hanem azt is, hogy Szatmár megyében a XIV. századtól a Báthoryak javain alakultak ki ilyen földközösségek.

Szamosszeg mai földrajzi nevei között jól ismert a Szuroknyilas /saját gyűjt./ dűlőnév. A vele jelölt területet csupán a Legelő /1970. óta szántó; saját gyűjt./ választja el attól a ma Gróuftag néven ismert birtoktesttől, melyről kimutattuk, hogy ősrégi Báthory-birtok volt. TAGÁNYI kutatásaira építve így azt mondhatjuk, hogy 1466-ban a Szuroknyilas nevű terület -- esetleg a közbeékelte Legelő -- került a Báthory család birtokába, mintegy keleti irányú kiegészítéseként a régebbinek.

Névtani alapon ezek után annak megállapítására is sort keríthetünk, hogy hol volt az a királyi birtokrész, aminek alapján a mezővárosi rangon levő Szamosszeget "oppidium nostrum"-nak nevezte Mátyás király 1477-ben. PESTY FRIGYES már idézett gyűjteményében említ egy Királygát nevű területet is 1864-ből. A névvel jelölt területet a falu délkeleti és Szamos menti részéhez rögzíthetjük. Minthogy sem a mai, sem az 1770-től hiánytalanul meglevő anyakönyvekből Király személynév nem mutatható ki, de még a rendelkezésünkre álló korábbi forrásokból sem,

joggal a középkori királyi birtokot kereshetjük a Királygát névvel jelölt területen. Lehetséges, hogy valami árvízvédelmi gátat építtethetett birtokának védelmére itt a király, s így alakult ki az 1864-ből már dűlőnévként szereplő földrajzi név.

Mind ezeknek a fejtegetéseknek az alapján, de határozottan a földrajzi nevek útmutatásai segítségével, kirajzolódik előttünk Szamosszegnek a XV–XVI. századfordulójára vonatkozó birtoklási térképe. Eszerint a falu egész északi területe került a Zudar, majd Rozgonyi család birtokába; nyugaton, a Kraszna folyó balpartján fekvő ősi Báthory-birtok 1466-ban keleti irányban kiegészült a mai Szuroknyilas dűlőig; ennek északnyugati peremén, közvetlenül a falu alatt, kapták birtokukat 1517-ben a Perényiek; a falutól délkeletre eső Szamos menti terület pedig királyi kézen volt.

3. Előadásom elején jeleztem, hogy a földrajzi nevek segítségével Szamosszeg lakosságának alakulásáról is számot adok.

Írásos emlékeink alapján 1567-ig biztosan ismerjük Szamosszeg népességi viszonyait. Tudjuk, hogy az egész középkoron át gazdagon lakott mezőváros lakóit civis-nek nevezik, s még magánföldesúr alatt is a Jurati et hospites rendelkezik az ítélkezés jogával, s az Anjouk és Hunyadyak korában egy-két szláv, illetve román nemzetiségitől eltekintve magyarok a lakói /vö. MAKSAI Im. 210./.

1567-től azonban megszűnnek az írásos emlékek, s csak másfél évszázad után, az 1700-as évek elején, jelentkezik újból. E hosszú forrás- és emléknélküliség alapján helytörténeteseink, mint például BARTHA GÁBOR /Kelet-Magyarország, 1982. június 19. sz. 9./, azt a véleményt hangoztatják, hogy Szamosszeg ebben az időben elpusztult, teljesen lakatlanná vált valamilyen oknál fogva, s majd csak a XVIII. század közepén települt újra Erdélyből jött bevándorlókkel. E magyarázat tetszetős ugyan, minthogy az Erdélyből történt betelepülést hitelesen igazolni lehet. Ám, névtani megfontolások alapján a falu teljes elpusztulásának, lakatlanná válásának lehetősége ellen mégis tiltakozni kell.

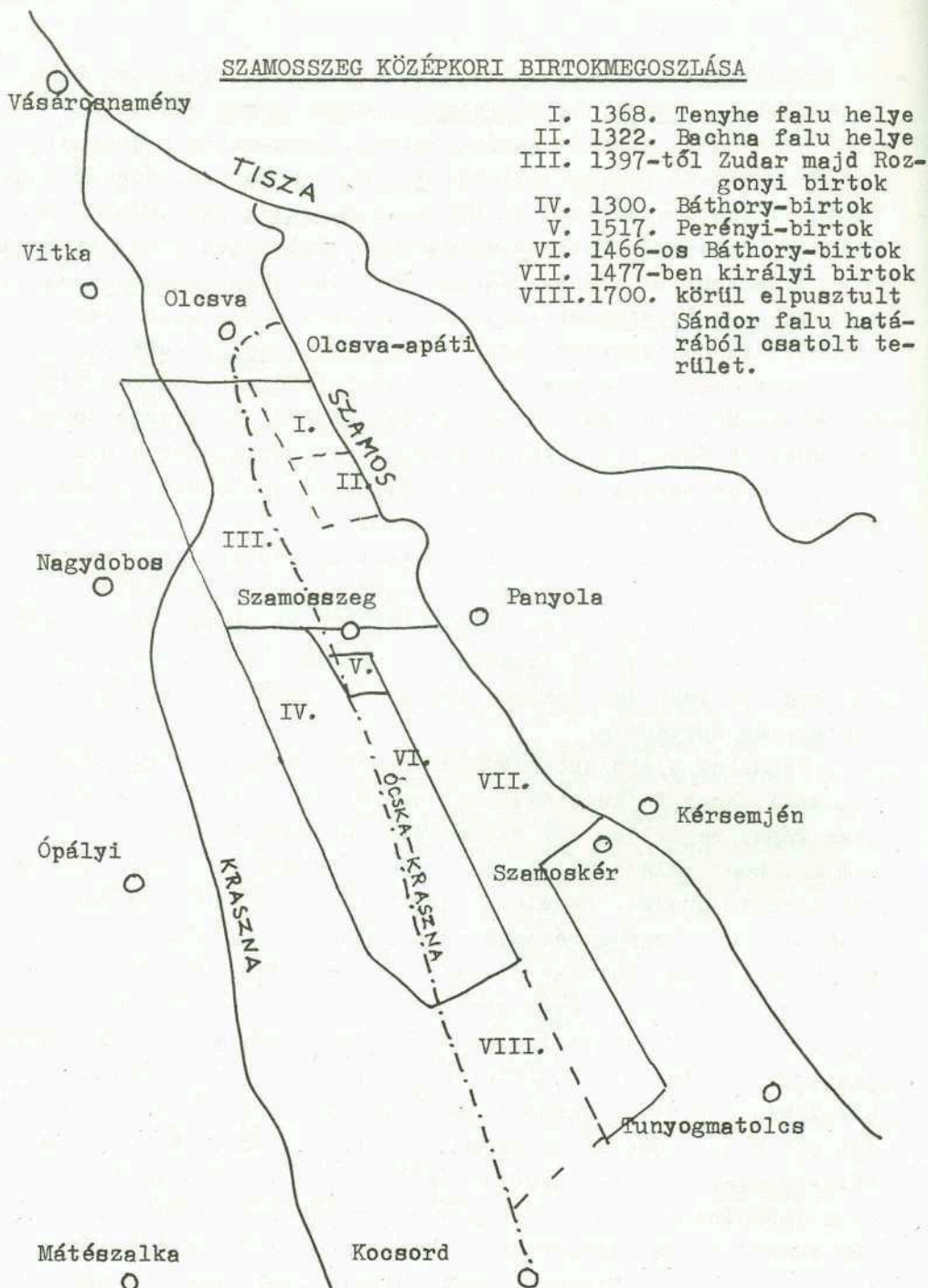
Korábban említettem már a két elpusztult középkori falu nevét: 1322. Bachna, 1368. Tehnye, melyek korai pusztulásuk után Szamosszeg határát gazdagították. Ezeknek az elpusztult faluknak a neve Bászna, illetve Tenyhe formában dűlőnévként ma is él. Hasonló a helyzet az 1357-ben Huzyuzeg /vö. MAKSAI im. 21o./ formában jelentkező erdőnévvel. Ezt ugyan a mai lakosság már nem ismeri, de PESTY FRIGYES 1864-es gyűjteményében még ott szerepel Husszu szeg alakban, sőt nyilvántartja az 1891-ben készült helyi kataszteri térkép is Hosszu Szeg írásképpel.

Szamosszegnek ezeket a történelmi földrajzi neveit vizsgálva, önkéntelenül is fölvetődik bennünk a kérdés: hogyan maradhattak fenn a legutóbbi időkig, ha közben másfél évszázadon át lakatlan volt a falu? Kiktől kaphatták örökbe e hosszú megszakítás után az idegen megtelepülők?

A kérdésre csak egyetlen választ adhatunk: nem lehetett teljesen lakatlan a falu másfél évszázadon át, kellett olyan örökbehagyó nemzedékek sorának lenni, -- ha gyéren is --, akik a későbbi telepéseknek átmentették ezeket a földrajzi neveket. Az idegenek csak így ismerhették meg, s utódaik csak így őrizhették meg mostanáig.

Végül az alábbiakban summázom a tanulságokat. Hangsúlyoznom kell, hogy fejtegetéseimmel nem az volt az elsődleges célom, hogy képet rajzoljak egy szamosháti falucska középkoráról, hanem az, hogy példájával bizonyítsam a földrajzi nevek történelmet teremtő erejét. Remélem, sikerült! Igazoltam a környezetvizsgálattal, hogy a hézagos, száraz és kronologikus rendben sorakozó írásos adatokat élettől töltheti meg a történelmi és jelenkori földrajzi nevek párhuzama, mert az adott korban élő népről is tudnak vallani. Bizonyítottam, hogy az írásos emlékek alapján rögzíthetetlen birtokokat a földrajzi nevek tanúságával hitelesen, szinte térképszerűen helyhez rögzíthetjük. Végül példát adtam a földrajzi nevek megbízható kritériumként való használhatóságára azzal a bizonyítékkal, hogy a lakosság folytonossága igazolható a máig fennmaradt történelmi földrajzi nevekkal még akkor is, ha századokon át nem került elő írásos emlék az adott területről. Mindezek pedig hitelérdemlegesen bizonyítják az előadásom címéül választott gondolat igazságát: valóban van történelmet teremtő erejük a földrajzi neveknél!

SZAMOSSZEG KÖZÉPKORI BIRTOKMEGOSZLÁSA

VÁRKONYI IMRE

A somogyi helységnevek típusai, különös tekintettel a foglalkozásnévből, a templom címéből és a vásártartás napjából alakult helynevekre

Az utóbbi két évtizedben -- különösen a Zala megye földrajzi nevei /1964/, valamint a Személynévvizsgálatok Összej és Hetés területén /1973/ című munkák megjelenése után jelentősen fellendült a névkutatás mind a földrajzi, mind a személyneveket illetően. A megyék egymás után vállalkoztak arra, hogy főként a MTA Nyelvtudományi Intézete munkatársainak /VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ, BALOGH LAJOS/ irányításával összegyűjtésük és kiadják a földrajzi neveket. Különböző szervezetek /az ELTE, a regionális akadémiai bizottságok/ a személynevekkel foglalkozásra is résztörsznek /névtani füzetek, pályázatok stb./.

Az alapgyűjtemények megjelentetése lehetővé tette a nevekkel való további foglalkozást, különböző szempontú feldolgozást is. Ezt a földrajzi nevek tekintetében jelentősen megkönnyítette, vagy egyáltalán hitelessé tette KISS LAJOSnak a Földrajzi nevek etimológiai szótára /Akad.K. Bp. 1978./ című alapvető munkája. Erre támaszkodva már több rendszerező munka készült el: ÖRDÖG FERENC: Zala megye helységneveinek rendszere /1981/, JUHÁSZ DEZSŐ: Veszprém megye helységneveinek rendszere /1981/.

Magam Somogy megye helységneveit fogtam vállatára: milyen rendszert alkotnak, milyen típusba sorolhatók jelentésük eredete szempontjából, s hogy az egyes típusokat milyen nyelvi eszközzel fejezték ki. Az említett műveken kívül haszonnal támaszkodhattam többek között GYÖRFFY GYÖRGY, HECKENAST GUSZTÁV, HAJDÚ MIHÁLY, KÁLMÁN BÉLA, KÁZMÉR MIKLÓS, KNIEZSA ISTVÁN, KRISTÓ GYULA, LŐRINCZE LAJOS, MEZŐ ANDRÁS munkáira.

Vizsgálódásaim a következő eredményre vezettek:

1. A somogyi helységnevek túlnyomó többségét /majdnem 90 o/o-át/ magyarok adták, a többit jobbára /déli/ szlávok.

2. A magyarok adta helységnevek közül a legtöbb személynévi eredetű, vagyis a település többségét a birtokosról nevezték el /53 o/o/. Nyilván ezt tartották eleink a legfontosabb megkülönböztető jelzőnek. Ez az elnevezési mód a legrégebbiek közül való. A nomadizálás idején /IX., X. század/ ugyanis még nem vagy ritka volt az állandó telephely. Jóságaikat a törzsek nem tudták a külterjes állattartási módon egy helyen eltartani, a szálláshelyeket változtatni kellett. A látogató tehát, ha valakit vagy valakinek a házanépét kereste, állandó lakóhelyet, településnevet nem nevezhetett meg, csupán csak a csoport /törzs/ vezetőjének neve után kérdezősködhett, a vezér vagy népe a k k o r i szálláshelyét tudakolta. Tehát a személy megnevezése volt ebben az időben a legfőbb tájékozódási fogódzkodó.

3. Ezután következik a névadás indítékául a táj valamilyen sajátossága: a táj képeinek jellegzetessége, a talaj minémősége, a területre jellemző növény-, madár- vagy állatnév /26 o/o/. A táj sajátossága is fontos tájékozódási lehetőség volt, ezért az a névadási mód is a legkorábbiak közül való. Ezek közül különösen a folyó, a hegy, a vezéri táborhely neve volt jelentős, az egyéb jellegzetességek csak másodlagosan jöhettek számításba.

4. Nem hanyagolható el a foglalkozás megjelölése /5 o/o/, valamint a betelepült népek nevével adott falunév sem /7 o/o/. Ugyancsak 7 o/o a templom címével megjelölt telelepülésnév is. Elenyészően csekély viszont a vásártartás napjáról elnevezett falunév Somogyban.

5. A helységnevek előtt gyakori az előtag mint megkülönböztető jelző, mely az azonos nevű helységektől különbözteti meg a lakott helyet. Ennek szükségességét a pontos tájékozódásra való törekvés magyarázza -- elsősorban a posta és a vasút felődése miatt. Néhány esetben divatból vagy más okból adtak a településnek megkülönböztető nevet. Ilyen néhány Balaton-parti településünk neve. Ezt gazdasági okokra vezetjük vissza. A két világháború közti időben kezdett igazán fellendülni a Balaton-

-parti üdülés. A parti községek minél előbb szerették volna fel-
lendíteni idegenforgalmukat, amelyből nagyobb bevételeket remél-
tek. A húszas évek elején -- azért, hogy felhívják magukra a
figyelmet -- öt Balaton-menti község kérte a törzskönyvezési
bizottságtól /Országos Községi Törzskönyvbizottság, mely 1898-
-tól 1954-ig működött/, hogy Balaton- előtagot kapjon a község
neve. Balatonkiliti volt az első, amelynek 1922. június 8-án en-
gedélyezték ennek az előtagnak a használatát. Ezt követték a
többiek /MEZŐ ANDRÁS: A magyar hivatalos helységnévadás. Bp.,
1982. 279./. Az előtag megkülönböztető szerepére egyébként sem-
mi szükség nem lett volna, mert az ország területén más hasonló
nevű község nem volt.

Az előtagok között több, más falvakhoz való viszonyítást
is találunk /Kis, Nagy, Alsó, Felső/.

A Somogy megyei településnevek előtagjai között a megyére
utaló Somogy- áll az élen: 24 esetben fordul elő. A további sor-
rend: Balaton- 17, Kapos- 11, Nagy- 7, Kis- 6, Rinya- 5, Dráva-
3, Nemes- 3, Zselic- 3, Magyar- 2, Pusztá- 2, Sió- 2 esetben.
A többi előtag csak egyszer-egyszer fordul elő, s tulajdonnévi
eredetű. Ezek pl.: Lengyel-, Pogány-.

6. Több helységnévünk utótaggal van ellátva. Ez a névadás
indítékához tartozik, pontosabbá teszi az alapszó nevét, vagy
a táj, a terület jellegzetességére utal. A gyakrabban előfor-
duló köznévi utótagok a somogyi helységnevekben: -fa /-falva,
-falu, -falud/ 9; -lak, /-kislak, -újlak/ 7; -vár 6; -puszta 4;
a -kút és a -hely /-újhely, -udvarhely/ 3 esetben. A többiek
pl. a -háza, -hida, -fő, -fok, -hely egy-egy esetben járulnak
az alapszóhoz, s képeznek vele helységnevet.

A -vár valamilyen nagyságú erődítményt jelöl, a -lak la-
kást, települést. A -kút nemcsak a fúrt kút megjelölése, hanem
forrást is jelent, amely ivásra alkalmas volt. A -háza, -hida,
-falva birtokos megjelölésével értelmes, az összetett név elő-
tagja tehát jobbra személynév.

Somogy megye helységnevei között viszonylag jelentős szám-
ban találunk -fa utótagú nevet. Ez a -falva rövidüléséből ala-
kult. Ennek folyamatát részletesen ismerteti KÁZMÉR MIKLÓS

/A "falu" a magyar helynevekben. Bp., 1970./ Az ilyen típusú nevek közül sok van Zalában. Az alak előfordulási időrendjét és gyakoriságát nézve úgy tűnik, hogy ez az alakváltozat Nyugat-Dunántúlról terjedt kelet felé.

Az utótaggal alakult helynevek keletkezési idejéről eltérnek a vélemények. MOÓR ELEMÉR ezt a XII--XIII. századra teszi s német mintára alakultnak tekinti. PAIS a XIII--XIV. századot véli az ilyen típusú helynevek keletkezési idejének. KRISTÓ szerint már a XI--XII. században is voltak utótagos földrajzi nevek. Ezek általában természeti tárgyakkól alakultak /-hegy, -halom, -híd/, néha emberi telephelyet személynév + -laka, -népe, -telek, -hely hozzákapcsolásával. E korai időre ugyan teljes magyar nevű példát felhozni nem tud, de a gyakran előforduló villa + személynévről feltételezi, hogy ez magyarul személynév + -falu, -falva alakban hangozhatott. KÁZMÉR MIKLÓS a XIII. századból is hoz példát /1227: Kysfolud/. KRISTÓ és KÁZMÉR egységes állásponton vannak abban, hogy e névtípus a XV. században éli fénykorát, s egy ideig együtt él a pusztaszemélynévből alakult helynévadási típussal. Az utótagos helynévadási mód a XV. században vesztí el elevenségét, azután már csak szórványosan fordul elő /KRISTÓ GYULA: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged, 1976./.

7. A nevek nyelvi eszközét tekintve majdnem minden típusban a legtöbb a pusztaszemélynévből alakult helynév. A képzők közül különösen a -d és az -i képző /mely funkcióját tekintve megegyezik az -é birtokjellel/ játszik nagy szerepet a helynévképzésben, de találkozunk -s /-sd, -si/ képzővel is, különösen a tájra utaló közszavak tekintetében. Ezek mindegyike eredetét tekintve kicsinyítő, becéző, ill. milyenséget kifejező képző volt, de igen erős a helynévképző funkciójuk is a középkorban.

Az idő rövidsége miatt a fenti típusok közül csak a f o g l a l k o z á s n é v -ből, a t e m p l o m c í m é -ből és a v á s á r t a r t á s n a p j á -ból alakult helységnevekkel foglalkozom kissé részletesebben.

1. A foglalkozásra, a társadalmi helyzetre utaló helységnevek

A névadás jelentős indítéka volt a foglalkozásra a utaló szó. Szokásban volt a középkorban, hogy a várak köré települt falvakat valamilyen szolgáltatásra kötelezte tulajdonosuk: a király, a királyné, a földbirtokos. A várak ellátását is egy-egy faluba települt szolganépnek kellett biztosítani. Ha a szolgáltatás egy falura nézve jobbára egyfajta volt, a települést erről nevezték el. /De nemcsak itt laktak szolgáltató népek!/ Somogyban is több ilyen nevet találunk.

A pusztai foglalkozásnévvel jelölt falvak keletkezését HECKENAST a XII., esetleg a XIII. századra teszi, ezek jobbára az erdő-, illetőleg a várispánságokhoz kapcsolódtak. Az ispánsági székhelyek körül kimutathatók a szolgáltató népek települési helyei. E falvakban természetesen nem kizárólag a falunévvel megjelölt foglalkozásuk laktak /pl. Ötvösben a segesdi királynéi várközpont mellett ötvösök, a somogyvári központhoz közeli Kelevizen kelevézek 'dárdások' vagy fegyvergyártók/, hanem más foglalkozásuk is. Azonban a falu lakóinak többsége a falunévvel megjelölt foglalkozást űzte. Másrészt pedig nemcsak a foglalkozásnévvel megjelölt településeken laktak szolgáltató népek, hanem olyan faluban is, melynek neve nem a foglalkozást tükrözi /pl. Somogyban a középkori Vitya faluban királyi kovácsok laktak/.

A történeti nevek azt is bizonyítják, hogy a szolgáltató népek nem kötődtek mindig szorosan az ispánsági telephelyhez, hanem a királyi család tagjainak, esetleg az ispánok birtokán is települtek valamilyen szolgáltatással adózó népek. Ilyen volt pl. Taszár is, melynek lakói ácsok voltak, s a falunév tulajdonképpen azt jelenti, hogy ácsok faluja.

KRISTÓ HECKENAST állításait részben módosította. Szerinte nem lehet az ilyen nevek keletkezését csak a XII--XIII. századra tenni, ugyanis má a XI. században is feltűnnek foglalkozást jelentő falunévek, melyek a szolgáltató népek települését jelentik. Legkorábban a veszprémvölgyi apácák 1020 körül kezelt adománylevelében fordulnak elő. Ugyancsak XI. századi

név a somogyi Funoldi /Fonyód/, amely 1093-ban a pannonhalmi apátság birtoka volt. KRISTÓ szerint kézódhettek ilyen nevek később, még a XV. században is, annak ellenére, hogy a szolgáltató népek rendszere a XIII. században már rohamosan hanyatlani kezd. Nem lehet ugyanis e telephelyeket kizárólag az erdőispánságokhoz kötni. KRISTÓ-val lényegében azonos véleményen van MEZŐ ANDRÁS és GYÖRFFY GYÖRGY is. Úgy vélem, hogy ezek a kései, foglalkozásnévvel jelölt településnevek inkább személynévi eredetűek.

A név formája lehet pusztai foglalkozásnév, és lehet képző segítségével keletkezett is.

Most csak a példákat sorolom fel adatolás nélkül.

a/ A helység neve pusztai foglalkozásnév.

Keleviz neve a régi magyar kelevéz 'dárda' szóból származik.

Ötvös/kónyi/. A falu nevének előtagja az ötvös foglalkozásnévből ered /az adatok szerint 1395 előtt/. A település lakói királyi szolgálatot ellátó ötvösök voltak.

/Bárd/udvarnok. Egy 1268-as forrás szerint a faluban királyi szolgálónépek /udvarnokok, udvari szolgák/ laktak. A falu középkori nevét /Szerászló/ ezért cserélték fel a maira a környéki kis települések összevonásakor.

/Somogy/udvarhely. A település nevének utótagja arra utal, hogy a területen hajdan királyi /vagy ispánsági/ udvarház volt, melyet a tulajdonos évente kíséretével együtt felkeresett, hogy a begyűjtött terményadót felélje és ítélkezzen.

b/ A helység neve foglalkozásnév vagy társadalmi helyzetre utaló köznév a birtoklást kifejező -i képzővel megtoldva, mely történetileg azonos az -é birtokjellel.

/Kisbár/apáti utótagja a község birtokosára utal, ugyanis egykor a tihanyi apátságé volt a terület.

/Pusztai/kovácsi. A településen királyi szolgálatban lévő kovácsok laktak.

/Rinya/kovácsi. Neve ugyancsak a királyi kovácsok lakhelyét jelenti.

Szabadi. A név a szabad melléknév származéka: szabadok faluja.

/Balaton/szabadi neve ugyanezt tartalmazza.

/Nagy/szakácsi. A község a királyi szakácsok lakóhelye volt.

c/ A helység neve foglalkozásra utaló ige + -s, -ó melléknév-képző, esetleg -d helynévképző.

Fonó. A név a fon ige -ó képzős /folyamatos melléknévképzős/ származéka. A településen királynői szolgáltatásra rendelt fonók laktak.

Fonyód neve ugyancsak a fon igével van kapcsolatban, ehhez járult a hajdan kicsinyítő szerepű -di-d képző, amely helynévképző is volt. A faluban királyi fonónépek laktak, akik elsősorban nem vászonneműket, hanem gyékényt, fűz vesszőt, hálót fontak.

Mosdós. Neve bizonyára a mos ige származéka. Az Árpádkorban ilyen munka végzésére kötelezett települések is voltak. Valószínű, hogy a falut mosó foglalkozásúak lakták. Ezt a Kapos folyó melléke is valószínűsíti, s az, hogy Mosdós szomszédja Fonó községnek, ahol a ruhának való fonalat készítették. A kenderfonalat felhasználás előtt fehéríteni stb. kellett, melyhez elengedhetetlen volt a bő folyóvíz.

Szántód/puszta/. A földművelésre kötelezett szolgálónépek lakóhelyét jelöli.

A nem magyar eredetű helységnevek közül a szláv eredetű Szenyér falunév tekinthető foglalkozásnévnek /kanászok települését jelenthette/, valamint a Taszár, amely az ácsok faluját jelölte.

A névadó a templom címének /ti-
tulusának/ a neve

Mint szerte az országban, Somogyban is több helységnév keletkezett úgy, hogy a falu templomának címe, védőszentje lett a névadó. Így jöttek létre az ún. patrocinium-nevek. Keletkezésük ideje nem tisztázott még egyértelműen a nyelvtudomány művelői között. Nagy nyelvészünk, KNIEZSA ISTVÁN a XII--XIII. századra teszi a helynévtípus keletkezését. Véleménye szerint ezen túl már nem keletkeztek ilyen nevek. MIKESY viszont azt írja, hogy ez a névadási mód a XIV. század közepéig volt eleven /Veszprémi Helytörténeti Lexikon/. A történész GYÖRFFY GYÖRGY adatokkal támasztja alá, hogy ilyen típusú helynevek már a kereszténység kezdeti megerősödésének szakaszában, a XI. században is keletkeztek. Példaként Somogyból Szentjakab-ot hozza fel. A folyamatot történelmi tényekkel magyarázza, hogy ti. a monostornak, kolostornak vagy egyéb egyházi intézménynek juttatott birtokokat, falvakat, szolgálónépeket stb. tulajdonképpen nem is az intézménynek adták az adományozók, hanem a védőszentnek. Így pl. Szent Jakab-nak adták az adománybirtokot 1061-ben, a monostor alapításának idején. A monostor székhelytelepülése a szent nevét is megkapta. Ez ebben az esetben a XI. században volt. KRISTÓ is úgy véli, hogy már a XII. század első felében is keletkezhetett falunév a templom védőszentjének /a szent Ünnepeinek/ a nevéből.

Természetesen nem minden, a templom címről elnevezett falunév eredeti. Előfordulhatott névváltoztatás is, amikor egy más néven nevezett falu nevét változtatták meg a templom felszentelésekor. Ezek főleg a XIII--XIV. század idején, tehát a tatárjárás után történtek. Az eredeti templom /sokszor a faluval együtt/ elpusztult. Az újraépítés öröme bizonyára arra ösztönözte a falu lakóit, hogy az elpusztult templom védőszentjéről nevezzék el az új települést. Ezt a módot másodlagos névadásnak nevezzük.

Az így nevezett falvak mai templomának már nem mindig az eredeti névadó szent a patrónusa. Ez azért következhetett be, mert a templomot időközben felújították, kibővítették, vagy a régi templom helyett új épült. Mindegyik esetben a templomot újra kell szentelni, s ilyenkor /általában/ új védőszentet is választanak. Így pl. Szentgáloskér templomának ma Szent Imre, a szentbalázsienak Szent Mihály a titulusa. Maradt viszont Balatonkeresztúr, Balatonszentgyörgy eredeti, a falunak nevet adó templom címe.

Több helyen a valláscsere sem kizárt. A katolikus szentek tisztelete lehet, hogy megszűnt, mert a lakosság a református hitre tért, de a név maradt.

Somogyban a templom címéből származó helységnevek száma nem nagy. Mincs olyan szent sem, akiről feltűnően sok falut neveztek volna el. Somogyban nem lehet egy szent nevét sem kiemelni.

A templom címével elnevezett helységneveknek három altípusa található Somogyban.

1. Van olyan lakott helyünk, amelyet nyelvünk a templom puszte /toldalék nélküli/ címével, a védőszent megnevezésével jelöl. A "szentkirály" elnevezés Szent István királyunk nevének helyettesítője.

2. Érdekes névtípus az, amikor a Jézus tiszteletére szentelt templomot -keresztúrnak nevezik. Az úr ebben az esetben Jézus megszólítása. Ez a megszólítási mód a középkorban gyakori volt: a szentek neveit is ezzel toldották meg, különösen Szent Péter és Mihály arkangyal nevét. Ebből helységnevek is születtek, így pl. Zala megyében Szentpéterúr, Nyitra megyében Szentmihályúr.

3. A harmadik típus esetén a címadó szent nevéhez -d vagy -n képző járul. Mindkét képző a történelem folyamán a XII–XIV. században jelentős szerepet játszott a helységnevek megalkotásában. Természetesen más képzővel vagy utótaggal is alakulhat helynév a templom védőszentjének nevével, de Somogyban csak a következők fordulnak elő.

Ezek:

- a/ A helységnév a puszta templomcím
Szentbalázs, /Kapos/szen**t**benedek, Szentbordás, Szentgálos-
kér, /Balaton/szen**t**györgy, /Homok/szen**t**györgy, Szentimre,
/Kapos/szen**t**jakab, /Porrog/szen**t**király, /Rinya/szen**t**király,
/Szilvás/szen**t**márton, Szentmihály, /Mernye/szen**t**miklós,
/Porrog/szen**t**pál, /Somogy/szen**t**pál, /Zselic/szen**t**pál,
/Pogány/szen**t**péter.
- b/ A helységnév a kereszt + -úr utótag
/Balaton/keresztúr, /Kapos/keresztúr,
- c/ Templomcím + -d képző a falu neve
Kisasszond. Talán elképzelhető, hogy a Boldogasszony Kis-
asszony-nak való említése a falunév alapja. /Vö.: kisasszon
napja, szept. 8./

3. A vásártartás napja a névadás indítéka

A középkorban különösen nagy esemény volt a vásár /a pi-
ac/, melyen termelvényeiket, állataikat eladhatták az emberek,
és beszerezhették a termeléshez és a létfenntartáshoz szüksé-
ges eszközöket. A nevezetesebb vásárhelyek falunévvé is vál-
hattak. Ez történhetett úgy, hogy maga a vásártartás napja
lett falunév, más esetben a vásárnaphoz -hely utótag járult,
de előfordult az is, hogy az eredeti falunévhez -vásárhely
utótagot tettek. Somogyban csak a második típus fordul elő,
tehát az, amikor a vásár napjához -hely utótag járul. Ez a
névadási mód ősi magyar sajátosság, más nyelvekben nem fordul
elő.

Ezek:

Kéthely neve azt őrzi, hogy hajdan a faluban keddi napokon
tartották a vásárt /piacot/. A név a kedd és a hely főnevek
összetétele.

/Kapos/szerdahely. A Kaposhoz közel eső faluban pedig szer-
dánként volt a hetivásár.

Somogyban ma csak ez a két helységnév őrzi a névadásnak ezt a típusát. Más megyében előfordul még a vásártartás napjaként hétfő /Hetvehely Baranyában/, csütörtök /Csütörtökhely Győr-Sopron megyében/, szombat /Szombathely/. Van ugyan /Somogyban is/ péntek nevet viselő terület /Péntekhely, Látvány határában/, mely minden bizonnyal egy elpusztult település volt, de több nyelvész /pl. ÖRDÖG FERENC/ szerint ez nem a vásártartás napját jelöli, hanem személynévi eredetű, s egy Péntek nevű tulajdonos nevét őrzi. /Ma is vannak ilyen családnevű egyének, a déldunántúli telefonkönyvben pl. heten, vagy a népességnyilvántartó könyv szerint Kaposváron hatan viselik e családnévét/. Szerintük ugyanis a középkorban pénteken nem tartottak vásárt /piacot/, mert ezt a napot szerencsétlen napnak tartották. KOVALOVSZKY MIKLÓS véleménye szerint azért nem tartottak pénteken vásárt, mert ez a nap Krisztus kereszthalálának az ünnepe, ezt nem szabad profanizálni, az kegyeletsértés lenne.

Másoknak más erről a véleménye. KISS LAJOS: Régi földrajzi nevek, régi térképek c. munkájában /Nyr. 106:478/ a Péntekhely helységnevet a hetivásár napjából eredezteti. Jankovich Ferenc: Világverő Mátyás király c. regényében, melynek megírásához sok hiteles dokumentumot használt fel, a következő mondat áll: "... péntek van, ez a magyarok hetivásárnapja Budán" /szerda a németeké/ /Szépirodalmi, Bp., 1982. I. 195./ A magam véleménye szerint Péntekhely egyaránt lehet személynévi eredetű, vagy a vásár napját jelölő köznév. De a kérdés eldöntése még további vizsgálatot igényel. Ez azonban a somogyi helységneveket nem érinti, mert ma már nincs ilyen lakott helyünk.

A vasárnap neve a vásárnapból származik. Szent László királyunk uralkodásának idejéig valóban ez volt a gyakorlat, ő szüntette meg a vasárnapi vásárokat /KOVALOVSZKY MIKLÓS : Vásárnap-e a vasárnap? Édes Anyanyelvünk, 1981. júl--szept.3./

HÉVVÍZI SÁNDOR

Élő helyneveink és okleveles adataink egybevetése Békés megyei példák alapján

Az 1960-as évek elején megindult földrajzinév-gyűjtés hatására, ha egy kissé késve is, de 1979-ben Békés megyében is hozzákezdünk ehhez a hatalmas munkához, amely még napjainkban is tart.

Mindannyian tudjuk, hogy mennyire fontos és sürgető feladat volt, sőt az még most is, az élő földrajzi nevek számbavétele. BENKŐ LORÁND a II. Névtudományi Konferencián 1969-ben erről a következőket mondotta: "Bármennyire látható lendületet vett is újabban jelenkori földrajzi neveink összegyűjtése, az élő, múltó névanyag rögzítésére irányuló erőfeszítések fokozását feladataink közül mindenképpen az első helyre kell tennünk." Majd gondolatmenetét így folytatta: "Bármennyire fontos is önmagában, illetőleg a névtudomány viszonylatában a történeti névanyag minél szélesebb keretű gyűjtése, az élő, múltó névtípusok feljegyzésének sürgető szükségszerűsége, az oda való erőkoncentráció kívánalma mellett mégis csak másodlagos feladatnak látszik: hiszen az írásbeliségben már rögzített anyagnak a kutatás rendelkezésére bocsátása potenciálisan mindenkor, az idők hosszú múltával is viszonylag könnyen eszközölhető. Ennek ellenére például a névtudomány szempontjából olyan nagy fontosságú munkálatot, mint GYÖRFFY már említett történeti földrajza, mindenképpen siettetni, szorgalmazni szükséges, s fel kell hívni a tudományirányítás felsőbb szerveinek figyelmét is e munka komplex tudományos jelentőségére." /BENKŐ LORÁND: Névtudományunk helyzete és feladatai. NytudÉrt. 70.sz13/.

BENKŐ LORÁND e megállapításával nyilvánvalóan nem az élőnyelvi és a történeti névanyag feldolgozásának hasznosságát állította szembe egymással, hanem csak az idő által diktált fontossági sorrendet állapította meg.

Valóban, megyei gyűjtéseinkben elsődleges feladatunk az élőnyelvi nevek összegyűjtése. Ennek jellegéből fakad, hogy kevés történeti névanyagot dolgozunk fel. Azonban történeti kutatásokra más munkáknál, egy-egy tanulmány elkészítésekor erre is nyílik lehetőség, s érdemes is e lehetőséget megragadni, kihasználni.

A Békés megyei gyűjtés alkalmával, más megyékben is így volt ez, adatközlőink gyakran elmondták, s elmondják egy-egy határrésznev, dűlőnév kapcsán, hogy ezen vagy azon a területen valamikor falu volt. Az egyik településen többre emlékeznek, más helyeken alig tudnak a régi községekről valamit. Pusztán csak történelmünk szomorú tényeként említem meg, hogy megyénk falvainak döntő többsége a török időszakban elpusztult. Volt olyan falu, község, amelyet a régi vagy legalábbis környékbeli lakosok telepítettek újjá a XVIII. század elején, de nálunk sok az olyan település is, amelyeknél az újjátelepülés alkalmával első lakói országunk egészen más vidékéről kerültek megyénkbe.

Mindezt tudva, az adatközlők elbeszélései alapján mégis arra gondoltam, hogy megvizsgálom két általam jól ismert település helyneveit abból a szempontból, hogy a ma élő külterületi nevek mennyiben tükrözik, mennyiben őrizték meg az adott község, város határában annak idején létezett falvak neveit.

Az egyik tüzetesebben megvizsgált település Gyoma, a másik pedig Orosháza volt. Gyoma a Hármaskörös balpartján fekszik, megyénk északnyugati részén, Orosháza pedig tőle délnyugatra, a Tisza-Körös-Maros-országhatár által bezárt terület közepén.

Gyoma területe az 1967-es helységnévtár adatai szerint 39.000 hold volt. Azóta ez már változott, mivel egy kis hányadát Túrkevéhez csatolták. Ennek a hatalmas határnak az északi részét lakói Ballának, Csudaballának vagy Ballai-pusztának,

Csudaballai-pusztának nevezik. Területén ilyen ma is élő nevekkel találkozhatunk, mint Ballai-csárda, Ballai-bolt, Ballai iskola, Ballai-Kettőshalom stb. De vannak ilyen névtípusok is, mint például: Közös-Balla, Község-Balla, Svarcz-Balla. Adatközlőink emlékeztek rá a régiek elmondása alapján, hogy itt valamikor falu volt, meg is mutatták, hogy hol, a Kengyel-ér mellett. Valóban, az oklevelekből 1325-től ismerjük első névelőfordulását Bola : Bala : Csudabala alakban. /1. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963. 502-503/. Az 1571. évi szolnoki török defter név szerint felsorolja a falu lakosságát, s még azt is jelzi, hogy a faluban 35 ház volt, valamint templom. /vö. GYÖRFFY LAJOS: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Jászkunsági Füzetek 4. Szolnok, 1956. 43/. KARÁCSONYI JÁNOS szerint 1703-ban pusztult el véglegesen. /KARÁCSONYI JÁNOS: Békés vármegye története I-III. Gyula, 1896. II. 75/. Valóban a XVIII. század végi térképek már Praedium Csuda Balla-nak, Csudaballa-pusztának jelölik.

Csudaballától délre ilyen dülőnevekkel találkozhatunk: Póhalom, Póhalmi-magtár, Póhalmi-kastély, Póhalmi-pusztá, Púsár, melynek régi névalakja Pó-sár volt. Az oklevelek az 1400-as évek elején Póhalom és Apróhalomegyháza néven említik ezt a falut /CSÁNKI I, 654 és 648/, s érdekessége e kis településnek, hogy már Anonymus is megemlíti krónikájában az apró halmokat /iuxta parvos montes/, a honfoglaló magyaroknak a Köröstől a Túr vize /ez a régi Berettyó alsó folyásának neve volt/ felé vivő útján. Hogy apró halmokon hány és milyen nagyságú halmot értett Anonymus, nem tudható, de hogy a kastélynak nevezett volt uradalmi épület ma is egy magas, szintén Pó-halomnak nevezett dombon áll, ez tény. Maga a falu KARÁCSONYI szerint 1598-ban /1. KARÁCSONYI i.m. II, 267/, HAAN LAJOS szerint 1705-ben pusztult el. /HAAN LAJOS: Békés vármegye hajdana, Pest, 1870. 267/. Azt még pontosan tudjuk a fentebb említett török defter alapján, hogy 1571-ben Póhalmon 31 ház és templom is volt.

Póhalomtól kelet-délkeletre találjuk a Telek : Telekpuszta : Telekszállás nevű határrészt, egyéb hasonló indítékú nevekkel egyetemben, mint például Telki-halom, Telki-itató, Telki-kastély. Adatközlőink szerint régebben itt is falu volt, Telekszállás nevű, melynek még a temploma helyét is megmutatták a Templom-zugban, és elmondták, hogy a templom mellett húzódott a falu temetője is. Való igaz, a régészek 1953-ban feltárták itt egy középkori templom maradványait, csak éppen azt nem tudjuk megnyugtató módon bizonyítani, hogy az valóban Telekszállás temploma volt-e. Tudniillik, erről a településről ebben a névalakban nincsenek írásos dokumentumaink, korabeli adataink. Pontosabban szólva, van olyan oklevél 1421-ből, amely megemlíti Gyoma faluja mellett Őszöd /Őzed/, Miklóslaka, Thokas pusztákat /ez utóbbi Téglással azonos/ illetőleg 1479 és 1480-beli oklevelekben Téglást. /vö. HAAN: Diplomatarium Békessienae. Pest, 1870. 49, valamint HAAN-ZSILINSZKY: Békés megyei oklevéltár, Budapest, 1877. 94 és 103/. KARÁCSONYI JÁNOS: Békés vármegye története című művében azt írja, hogy ebben az időben ezen kis helyen, kis határon három puszta volt: Őzed, Miklóslaka és Téglástelek /ilyen névalakkal!/. Bár kérdőjelesen, de talán érdemes elgondolkozni azon, hogy ez a Téglástelek nem azonos-e vajon a ma is ismert Telekszállással : Telekkel, melynek a templomát a régészek megtalálták. Ez akkor egyben arra is bizonyíték volna, hogy a már legelső okleveles előfordulásakor pusztaként említett terület valamikor régebben valóban falu volt. A másik két puszta közül Miklóslakáról semmit sem tudunk, tehát nincs róla későbbi adat, viszont Őzed ma is ebben az alakban ismert, mint Gyoma határrésze. Példának okáért ilyen ma élő nevek őrzik az emléket, mint Őzed-halom, Őzedi-állomás, Őzed-major. Ott lakó adatközlőink szerint nevét a sok őzről kapta, amely hihetőnek hangzik, azonban az igazság az, hogy ez a név Őzed, a rokoni viszonyokra utaló nevek sorába tartozik, minden bizonnyal az ús - ös mai ős /'nagyapa'/ szavunk -d képzős származéka. Utalnék e névvel kapcsolatban PAIS DEZSŐ: Régi személyneveink jelentéstana /MNYTK. 115x Bp., 1966. 13/ és Ősbő című munkáira. /MNY. XXIV, 92-95, 169-175/.

Ugyancsak ezen a vidéken állott Ege faluja, melynek nevét többek között a következő dűlőnevek őrzik: Egei-halom, Esei-sug, Egei-hajlat. Okleveleink 1338-ban tessnek róla említést ugyanebben az /Egee/ névelakban. /GYÖRFFY Im. 505/. A falu a Hármas-Körös bel partján állott, PESTY és HAAN szerint ott, ahol a régi térképek az Egei-telket jelzik. Történelmi esemény is fűződik e kis településhez, nevezetesen az, hogy Dózsa György seregével Egénél, az Egei-révnél kelt át a Körösön annak idején.

Két falu van még, amelynek nyomait ma élő földrajzi neveinkben is felfedezhetjük. Az egyik határrészt Félhalomnak nevezik, melyen belül található Félalmi-Nyilas, Félalmi-zug stb. E középkori falu vizsgálatakor négy különböző, de ugyansorra a falura vonatkozó névvel találkozunk az oklevelekben. Legelső okleveles adatunk 1391-ből a falut Györgyházának vagy más néven Pábiánváranak tünteti fel /"Gyurghaza alio nomine Pabianware" -- I. KARÁCSONYI i.m. II, 102/. Nem sokkal ezután a falu birtokosai a Simayak az egész falut áttelepítették a Sebes-Körös és Kettős-Körös torkolatától kissé délre Ege és Edeles közé. 1435-ben az oklevél a települést Ujfaluként nevezi meg, amely egy Félhalom nevezetű halom közelében állott. 1466-ban már Félhalom vagy más néven /alio nomine/ Ujfaluként a település neve. /HAAN: Diplomatarium Békessiensis, Pest, 1870. 72-76/. E két utóbbi névből végül is az idők folyamán csak Félhalom neve maradt fenn, nem utolsósorban azért, mert a hasonló nevű halom még ma is áll a Gyoma-Mezőberényi út mellett. 1683-ban még létezett a falu, de 1698-ban már csak a házhelyeket olvashatja meg kincstári tisztt.

Van még egy középkori falu, Vársányegyháza nevezetű, mely GYÖRFFY GYÖRGY szerint az 1321. évi feltűnésekor pusztán egyház lehetett, CSÁNKI DEZSŐ művében viszont 1433-ban faluként szerepel. Ennek az emléket őrző többek között a Vársány, Vársány-hát, Vársány-lapos elnevezés.

Összességében azt kell mondanom, hogy a gyomai határban kedvező a téren a helyzet. Összesen 10 település volt ezen a vidéken /a mai Gyoma határán/, melyből nyolcnak a nevét ma is őrzik a határrészek nevei. Ezek tehát: Csudabella, Póhalom,

Ege, Félhalom, maga Gyoma, Őzed, Téglástelek, Varsányegyháza. Két volt falu nevét nem őrzi élő földrajzinév: Miklóslakáét, és amelyről nem tettem emiatt említést Keresztúr vagy későbbi nevén Nyárszegét.

Nézzük ezek után, távolról sem ilyen részletezőn, hogy hogyan is állunk régi, elpusztult falvaink névemlékeivel Orosházán. Orosháza megyénk más helységeihez viszonyítva szerencsés helyzetben van, mivel határában komoly régészeti feltárások történtek az elmúlt évtizedekben. Ez nem utolsó sorban az "Orosháza története és néprajza" című kétkötetes monográfiának köszönhető, amelyet NAGY GYULA, ma már nyugdíjas múzeumigazgató vezetésével élvonalbeli kutatók alkottak. /Orosháza, 1965/. A monográfia régészeti térképmelléklete szerint a város külterületén, amely egyébként 35000 hold, 19 olyan határpont van, ahol templomos vagy templom nélküli Árpád-kori, illetőleg középkori falut, valamint 8 olyan hely, ahol honfoglaláskori és X-XI. századi középkori temetőt tártak fel részben vagy egészben.

Egy bővebb terjedelmű tanulmány elkészítésekor tüzetesen átnéztem az ide vonatkozó forrásokat, hogy vajon Orosháza határában hány, azóta elpusztult falu nevére bukkanhatunk. A valamikori települések száma az én egybevetéseim alapján 23 volt. Természetesen e kérdést nem lehet mereven kezelni, hiszen a pontos területi elhelyezkedést nem tudván, ehhez 1--2 falut hozzá is lehetne tenni, de ugyanúgy el is lehetne venni. Mind ezt egybevetve azonban ezt a számot megalapozottnak lehet tekinteni. Ha a régészek által feltárt 19 településhelyet és az oklevelekben felbukkanó 23 falunevet egymás mellé állítjuk, egymást megközelítő eredményt kapunk. Most már csak az volna ideális számunkra, ha az egyes településhelyekre rá tudnánk illeszteni a nekik megfelelő, az annak idején valóban viselt nevet.

Erről azonban sajnos szó sincs. A 23 valamikor létezett falu közül a ma is élő Orosházán és Szentetornyan kívül csak kettőnek a pontos helyét tudjuk, vagyis mindössze négyet tudunk megnyugtató módon azonosítani. Hadd utaljak ebben a kérdésben TORMA ISTVÁN régész kollégánknak a III. Névtudományi

Konferencián elhangzott előadására, amikor is éppen azt fejtegette, hogy a régészeti objektumok, jelen esetben a feltárt faluhely és a falunév azonosítása milyen nehéz, összetett feladat. /MNyTK. 160.sz.207-209/. Teljes egészében egyetérthetünk azzal, hogy e téren csakis a régész, történész közös munkája, kutatása hozhat valamelyest is megnyugtató eredményt.

Visszatérve az Orosháza környékén hajdan létezett falvakra, ezek nevei az idők folyamán a következők voltak: Apácaakuta, Csáköhegyes, Csorvásegyháza, Fecskés, Gellértegyháza, Gellértakuta, Gorzás, Homokegyház, Kereszttelek, Kétkupa, Kéztölde, Lábasegyház, Monor, Orosháza, Ördögöshegyes, Ötszögűegyház, Sóstóegyháza, Szentetornya, Szilasegyház, Szőlős, Tompa, Tökéletlen, Tökemonostora.

Közülük Csáköhegyes nevét őrzik többek között a Kiscsákö, Csáköi iskola, Kiscsáköi-major helynév. Orosháza határának déli részén találjuk Fecskést, a Fecskés-partot, a Fecskési iskolát. Az egykori Fecskés : Mogyorósfecskés falu nevével vannak kapcsolatban, amelynek régészetiileg is pontosan ismert a falu és temploma helye. Ugyanez a helyzet Monorral, a következő határrésszel, amely valamikor Árpád-kori falu volt. Egyike a legrégebb településeknek, már a Váradi tűzesvaspróba-lajstrom is említést tesz róla 1219-ben, amikor is vádlottak nevében tűnik föl. A volt falu nevét őrzik többek között a Monori-csárda, Monori-malom, Monori út, Monori iskola elnevezés. Orosháza 1744-ben újjáépült, mint ahogy a múlt században újból életre kelt Szentetornya is, amelyet ma már Orosháza belterületi városrészének tekintünk. A fentebb felsorolt településnevek közül még csak Szőlős neve maradt fenn a Szőlős, Szőlős-pusztá stb. határresznévben.

Itt Orosházán a felsorolásomnak végére is értem, hiszen mint látjuk, a 23 valamikori faluból mára már csak 6 falu nevét fedezhetjük fel a ma is élő földrajzi nevekben. Ha vizsgálódásunknak ezt az eredményét vesszük figyelembe, jogosan állapítjuk meg, hogy ez a szám megdöbbentően kevés. Ezért ki kell egészítenem az eddigi megállapításomat a következővel. Az Orosháza környékén létezett 23 faluból az 1400-as évek közepén

/1456, 1466/ és az 1500-as évek elején /1512, 1525/ keletkezett oklevelek 16-ot már első előfordulásukkor pusztaként említanak. Egyedül Sóstóegyházáról nem derül ki világosan BOROVSKY SAMU Csanád megyéről szóló történeti művében, hogy ez az adott korszakban pusztá volt-e már, vagy még létező falu.

Ha ezek a települések esetleg már a tatárjárás alkalmával, az Árpád-korban elpusztultak, akkor nem is csodálkozhatunk azon, hogy az élőnyelvi helynévgyűjtéseinkben nem találkozzunk a neveikkel. Újból régészt, TORMA ISTVÁNT idézem, aki erről a következőket mondotta: "A török korban elpusztult falvak helyét szinte kivétel nélkül megőrizte a népi emlékezet; a felszínen csak apróra törött cserepekkel, állatcsontokkal jelzett Árpád-kori és még korábbi települések maradványai viszont csak legritkább esetben keltették fel az érdeklődést." /i.m. 208/. S ezt már csak én teszem hozzá, hogy amint eleink elfeledték az elpusztult kis falvak helyét, ezzel együtt a feledésbe süllyedt a nevük is.

A Gyoma és Orosháza területén volt falvak neveinek és a ma élő földrajzi nevek egybevetésével végül is csak ahhoz tudtam újabb adalékot szolgáltatni, hogy a török időben vagy a Rákóczi szabadságharc körül, idején elpusztult falvak neveinek döntő többsége mai helyneveinkben kevés kivétellel megtalálható. Érvényes ez még, legalábbis Orosháza példája ezt mutatja, abban az esetben is, ha az újjátelepülők az ország más vidékéről érkeztek megyénkbe. Az Orosháziak például Dunántúlról, a Tolna megyei Zombárról.

Ha azonban valamely kutató többet szeretne megtudni a régebbi korokban elpusztult falvainkról, településeinkről, annak az okleveleket és egyéb írásos forrásokat kell segítségül hívnia.

Végül is azt hiszem, ebben mindannyian egyetértünk, az élőnyelvi és a történeti földrajzi nevek számbavétele ad egy adott területről viszonylag teljes, átfogó képet.

Immár két évtized meggyőzően bizonyítja, hogy az élőnyelv kutatásoknak egy különös ága, a földrajzi névi gyűjtés szakembereket és érdeklődők lelkes csoportját képes megmozgatni. Igazi gyűjtőmozgalom bontakozott ki, hogy a társadalmi, gazdasági, művelődési változások miatt veszélybe került neveket megmentse az utókor számára. Az áldozatos munkából számos kötetek születtek. Szerencsére a gyűjtőkedv, a lelkesedés ma sem landkadt, s a feltáró munka újabb és újabb kötetekkel ajándékozza meg a tudományt, sőt egész társadalmunkat.

A szakemberek a munkálatokról, illetőleg a földrajzi névi gyűjteményekről a legnagyobb elismeréssel szólnak. A terjedelmes földrajzi névi kötetek sokféle hasznáról, korszakos jelentőségéről itt most senkit sem kell meggyőznöm. De nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy a névtani kötetek gazdag élő nyelvi anyagát nyelvjárástani kutatásunk valójában még nem fedezte fel. Hogy miért nem, az főleg dialektológiánk helyzetével, körülményeivel magyarázható.

Ha valaki arra gondolna, hogy a nevek társadalmi úton történő felgyűjtése, fonetikailag kevésbé igényes feljegyzése némi bizalmatlanságot vált ki a dialektológia művelőiben, az rossz nyomon jár. Igaz ugyan, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának hatalmas kötetei, valamint IMRE SAMU kiváló monográfiája /A mai magyar nyelvjárások rendszere/ -- fonetikus lejegyzésben -- valósággal ontja a nyelvjárási adatokat. Ám mégsem erről van szó.

Annak, hogy nyelvjárástaniunkat mind máig a földrajzi névi gyűjteményes kötetek nem temékenyítették meg, más oka van. Hadd említsem meg, hogy a MNyA. óriási tömegű anyaga sem pénz-díti kellőképpen dialektológiánkat. Úgy vélem, hogy a probléma

gyökerét máshol kell keresnünk. Nyelvjárásunkban nincs igazi hagyománya a nagyméretű feldolgozásnak, a nagy szintézisnek. Ilyen feladatokra nem vagyunk felkészülve -- a szó legtagabb értelmében.

Tudományos stratégiánkban a gyűjteni--feldolgozni egymás mellettisége vagy egymásutániséga helyett a gyűjteni--gyűjteni --gyűjteni "elmélete és gyakorlata" élt a legutóbbi időkig, mert az adatfeltárást mindig is "leletmentésnek" tekintették. Ám el kell ismernünk, hogy az aggodalom nyelvjárásaink -- s általában nyelvi értékeink -- pusztulása miatt sohasem volt alaptalan, másfelől ennek az érzésnek a felhajtó ereje koronként felbecsülhetetlen értékekkel ajándékozta meg a tudományt. A MNyA. hatalmas kötetei ma éppen úgy nem lehetnének a kutatók asztalán, mint a páratlan értékű földrajzi névi gyűjtemények, ha a nyelvi kincsünk pusztulásán aggódó szakemberek, valamint a lelkes társadalmi gyűjtők a mentési munkálatok jelentőségét mélyen nem érezték volna át.

Az élőnyelvi gyűjtőmunkának a jelentősége, szerepe a jövőben sem csökkenhet, hiszen a feltáró munkában egyre nagyobb feladatokra kell majd vállalkoznunk. Ugyanakkor energiákat egyre fokozottabban kell a feldolgozásra, elemző kutatásokra irányítanunk. Mai dialektológiánkban intenzívebben kell kutatómódszertani kérdésekkel foglalkoznunk. Hatalmas mennyiségű élő nyelvi anyag bevonására van szükség az előttünk álló kutatási feladatok megtervezéséhez.

Élő nyelvjárásainkról alkotott ismereteinkben sok még a fehér folt területileg is, ugyanakkor a földrajzi neves kötetek anyaga teljességgel beteríti a kisebb-nagyobb nyelvjárási régiókat, s bizvást majdan az egész nyelvterületet, legalábbis határainkon belül. A földrajzi nevek sok olyan élő nyelvi információhoz juttatnak bennünket, amely más forrásokból csak nehezen vagy egyáltalán nem érhető el. Említhetnék itt nyelvtani, szóföldrajzi jelenségeket. De nem csupán erről van szó! Élő nyelvjárásaink a névgyűjteményekben sokkal reálisabban, sokkal dinamikusabban rajzolódnak elénk, mint a nyelvatlaszban. Ám nem szeretném, ha félreértést okoznék. Az atlaszkutatást,

valamint eredményeit nincs szándékomban kisebbiteni. Atlaszos módszerű adatfeltárássra a jövőben is szükség lesz.

A mai dialektológia egyre inkább az élő nyelvi kutatások sajátos színtere, ahol az emberközpontúságnak sokkal markánsabban kell jelentkeznie, mint a korábbi nyelvjárásban. Ennek megfelelően a /helyi/ nyelvjárási alapréteg és a nyelvhasználat viszonyait, a nyelvi változatok konfliktusait társadalmi és földrajzi összefüggésben fokozottabb érdeklődéssel kutatjuk. A szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai szempontú nyelvjárás-tani kutatásoknak egyik izgalmas területe lehetne a diglossziakutatás.

Valójában a népnyelvgyűjtéssel egy időben a falusi lakosság, a parasztság "kétnyelvűségének" felfedezése. Minden gyűjtőben mély nyomot hagyott, hogy az egyszerű nép gyermeke az urak nyelvén is meg tud szólalni. Természetesen nem tudott mindenki -- sőt még ma sem tud -- köznyelven beszélni. Mint ismeretes, nyelvátlaszkutatásunk a diglossziára vonatkozóan sok értékes megfigyelést tett, de a kérdés beható és speciális kutatásokban még alig részesült. Ezzel kapcsolatban közvéleményünknek két olyan eleme van, amely a tisztázást sürgősen várja: 1. A falusi paraszti beszélők reflexszerűen váltanak át a köznyelvre; 2. a felerősödött diglossziajelenségekben a nyelvjárások rohamos kipusztulását kell látnunk. E kérdésekkel foglalkozom egyik írásomban /"A nyelvjárások és a köznyelv harca az Őrségben": Tud.Közl. IV. Szombathely, 1984. 49--56, itt irodalom is/.

A földrajzi nevek gyűjteményes köteteiből sok adatot meríthetünk a diglosszia problematikájára is. A nyelvhasználatban tükröződő mozgás korántsem olyan könnyen áttekinthető, mint ahogy gondolnók. A földrajzi különbségek rejtett összefüggésének tisztázására sarkallhatnak bennünket. A diglosszia-jelenségek elemzése lényegében a /helyi/ nyelvjárások és a köznyelv konfliktusát tárja elénk. A nyelvi ütközések nem légüres térben zajlanak, hanem egy sajátos nyelvi közegben, illetőleg környezetben. Nyelvi normák vagy szabályok vívják itt harcukat.

Ebből fakad, hogy az eredmények területenként eltérést mutatnak. A földrajzi nevek idevágó adatai nélkülözhetetlenül fontosak jelenlegi előkutatásainkhoz.

A földrajzi neveket mint a nyelvjáráskutatások anyagát nem könnyű egy rövid előadásban meggyőzően bemutatni. Ami a diglosszia-jelenségeket illeti, először mindig egy-egy község nyelvi anyagát, annak nyelvjárásiasságát kell vizsgálat alá vennünk. De a kutatásnak azt a lehetőséget sem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy a szomszédos települések megfelelő adatait összevetheti. Az adatok figyelmes szemlélése alapján könnyű rájönnünk, hogy még egyetlen megye, adott esetben Vas megye területét is kisebb-nagyobb nyelvjárási régiók fedik le. A szomszédos községek azonos vagy eltérő nyelvi arculata könnyen meggyőzhet erről bennünket. Ám a földrajzi nevek aprólékos felhasználása helyi élő nyelvi ismereteket, tapasztalatokat is megkíván, hogy az adatokat reálisan értékelhessük.

Így például a Vas megyei Pápoc és Kenyeri a celldömölki járásnak két szomszédos községe lényegében azonos helyi nyelvjárási alapot őriz mind a mai napig, mégis a pápoci adatok sokkal több archaizmust hordoznak, mint a kenyeriek. A kenyeri adatokban a diglosszia-jelenségek nagyobb pozícióhoz jutottak. Ennek egyik oka, hogy a kenyeri közlők fiatalabbak, mint a pápociak. De a nagyobb fokú diglosszia-jelenségnek még bizonyára sok egyéb -- például szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai -- oka is van, amivel most nem foglalkozhatom.

Most hadd idézzek néhány "köznyelvies" adatot Kenyeriből: Földszöv-iroda, Kastéj, Fölső iskola, Alsó iskola. Malomkert ajja, Vörös-rít-fölső, Vörös-rít-alsó. Különösen nyugati nyelvjárásainkban nem ritka, hogy a választékosabb forma is nyelvjárásias: Káró-főd: Károl-főd. Álljon itt néhány nyelvjárásiasabb, illetőleg archaikusabb alak is a kenyeri gyűjtésből: Föső-rít, Kábosztás-Rít, Füjjelő, Miklósi-ósó, Cserepesi-düllő-ásó, Hosszi-düllő, Kastil, Nah-hurka, Nas-Sömöreg stb. Figyelmet érdemel, hogy a köznyelvi é-vel szemben í-zés a kenyeri adatokban is következetesen megvan /vö. Vas megye földrajzi nevei 282--6/.

Hogy a kenyéri adatok milyen mértékben tértek el a helyi nyelvjárási alapoktól, azt a pápociak érzékeltetik a legjobban, noha ezzel a megjegyzésemmel nem állítom azt, hogy Vas megyének ebben a régiójában csak Kenyeri és Pápac alkot szorosabb nyelvjárási egységet. Hogy idézendő adataink száma ne legyen nagy, ezért csak néhány tipikus nyelvi adatot közlök itt a pápoci gyűjtésből: Főső iskola, Belső-rít fölő, Belső-rít alla, Kűsű-főső-rít, Belső-mégye /Belső-mégye/, Őső-selēm, Őső-főső-selēm, Őső-bokros, Őmās-domb, Āső-tag, Őső-gelegēnyes: Hosz-szi-gelegēnyēs stb. /vö. im. 279--82/.

A diglossziának szerfelett összetett kérdéseit itt most nem bagozhatom. Egy könnyebben áttekinthető problematikára kívánom a figyelmet terelni, nevezetesen a dialektológia hangtani tematikájú kutatására. Mai nyelvjárásainkban leíró szempontú hangtani vizsgálata, elemzése tekintélyes helyet foglal el dialektológiánkban. A MNyÁ-nak hatalmas anyagát IMRE SAMU munkája, A mai magyar nyelvjárások rendszere igazi nagy monográfiában dolgozza fel. Ez a szintézis mind a kontúrok, mind az apró részletek dolgában nélkülözhetetlen kézikönyve a szakembernek. Sokan úgy vélik, hogy újabb hangtani vizsgálatok nyelvjárásainkban már nem sok új eredményt hozhatnak.

Ám a feltárt és közreadott földrajzi névi anyag mint élő nyelvi korpusz jelentősen gazdagíthatja nyelvjárástani hangtani ismereteinket is. A szótagzáró l kiesése, a pótlónyúlás kérdéséről éppen IMRE SAMU jegyzi meg a következőket: "Az ide vágó kutatások ... eléggé szegényesek, a jelenség részletesebb törvényszerűségeit mai nyelvjárásainkban alig ismerjük." /IMRE: MMNyjR. 261./ Egy további megjegyzéssel hadd toldjam meg Imre Samu véleményét. Nyelvjárásainknak úgynevezett hangtani kérdéseit, szabályait beható vizsgálódásoknak kell alávetnünk, ugyanis nem egy hangtani szabálynak, esetleg tendenciának morfológiai arca is van. Az agglutináló magyar nyelvben a hangtani jelenségek szinte szételemezhetetlenül beleszervülnek az alaktanba, annak legalábbis periférikus elemeibe. Sokszor egy hangtani jelenség mögött a morfológiai törekvéseknek valóságos nyálábja érhető tetten.

Itt van például a szótagzáró l viselkedése és az úgynevezett pótlónyúlás. Az ide sorolható jelenségek mögött egy sereg morfológiai szabály húzódik meg. Anélkül, hogy ezeket az összefüggéseket itt most sorba szedném, hadd emeljem ki a jelenségek sorából az első szótagi al, el, illetőleg az alsó, belső; főlső, külső típusú hanghelyzetekben lévő l hang viselkedését. A vasi, zalai, somogyi, tolnai földrajzi névi kötetek valósággal ontják az idevágó adatokat, amelyek a nyugati, délnyugati, dél-dunántúli nyelvjárásokra, illetőleg a nyelvhasználatra vonatkozóan tájékoztatják a kutatót.

A problematika részletekbe menő adatolását kénytelen vagyok mellőzni. A vasi földrajzi névi adatok azt mutatják, hogy az ország, ország, óvág /=alvág/, óma, illetőleg bésség /=bel-ség/ típusú szavakban az al ó, el é változás eredménye földrajzi neveken archaizmusként a megye sok pontján, így Szombathely régiójában is eléggé jól tartja magát. De ez a jelenség maradványaiban még az Őrségből is kimutatható: Óvág /Szaknyér/, Vadomás /Szalafó/ stb. Ugyanakkor az ún. Kőszeg–Szombathelyi nyelvjárási régióban az alsó, belső; főlső, külső "köznyelvi" megoldások eléggé általánosak. A főlső, külső morféimák ugyan élnek még főső, küső formában is, de már az alsó, belső típusú hangkapcsolatokban Szombathely környékén kimondottan ritka az āső, bēső megoldás. Ugyanakkor Szombathely régiójától távolabb, a sárvári, illetőleg a cellőmölki járásban nem csupán a főső, küső, hanem az óső, beső /a bēső nagyon ritka!/ megoldások a helyi nyelvjárásokban ma is élnek. Az Őrségben alsuwasu, belsuwasu; főlsu–fősü típusú megoldásokat találunk.

A földrajzi nevek vallomásából, az adatok területiségéből, szociológiájából arra kell következtetnünk, hogy régebben, a nyugati magyar nyelvjárásokban szó belsőjében, intervokális helyzetben az l + a fonémakapcsolat "tiltott" volt. Ez a morfológiai szabály tükröződhet sajátos megoldásban -- véleményem szerint -- a felsőőri nyelvjárásban: uoma, szuoma, ország–us-ség, de: ajsyo /=alsó/; nyéev /=nyelv/, de: bejsüő, ejsüő /=belső, első/ vö. IMRE: Nyelvtud. Árt. 72. sz. 13/.

A zalai adatok nagyjából a vasi nyelvjárási állapotokat tükrözik. A sokféleség itt sem összevisszaság, kisebb-nagyobb régiók rajzolódnak ki Zala területén. Somogyban és Tolnában az āsó /valsó/, bēső /belső/; főső /fölső/, kūső /külső/ elég-gé általános. A helyi nyelvjárások Dél-Dunántúlon a szó belseji, intervokális helyzetű l + s fonémakapcsolatot nem tolerálják.

A földrajzi névi gyűjtemények számos dialektológiai, élő nyelvi kutatási témában bizonyulhatnak nélkülözhetetlenek. A nevek mozgása, cseréje a nyelvjárások szókészletének életét hozzák számunkra közel. Nyelvjárástörténeti szempontból is jelentős a jövevényyszavak, nyelvi kölcsönzések kutatása. A két-nyelvűség és az asszimiláció földrajzi névi emlékei a hiányzó nyelvjárástörténeti forrásokat pótolhatják. Általános dialektológiai és magyar nyelvjárástörténeti szempontból is igen hasznos a megmagyarosodott, illetőleg kétnyelvű települések földrajzi névi anyaga.

Se szeri, se száma a ritka, figyelmet érdemlő, kipusztuló vagy csak éppen terjedő nyelvjárási jelenségeknek a névgyűjteményekben. Az adatok tengeréből kiásott szavakat, nyelvi formákat most szinte nehéz figyelmen kívül hagynom. Köztük egyik-ről-másikról nyelvjárástanunknak alig van tudomása, vagy létüket számon sem tartják tájszótárak, nyelvjárási publikációk. A tojás jelentésű tikmony szavunk még ritkán felbukkan a gyűjteményes kötetekben: Tikmony-telek /Iregszemcse, Tolna/; Tikmonyas /Kéménfa, Rédics Zala/. Somogysimonyiban pl. egy földrajzi név szinte kiveszett dunántúli tájszót őriz: Rákészó /vö. Rákészni Almádi Veszprém m. MTsz. II, 248/. Itt jegyzem meg, hogy burgenlandi élő nyelvi gyűjtésből, Felsőpulyáról említhetek meg egyetlen ide vágó adatot: rákisznya: rákászni. Újabb keletű tájszót tükröz a somogyi Putyura 'baromfi' /Babócsa/, Putyorásház 'baromfitelep', Putyurás-ház 'ua.' /Lábod/ /vö. putyora 'tyúk' Somogy m. Szőkedencs MTsz. II, 235/.

A névgyűjtemények mutatói szigorúan névtani érdekeket tartottak szem előtt, ezért a tájszavak, alaki változataik sok esetben csak aprólékos kutatómunkával kerülhetnek felszínre.

A tájszavak módszeres feltárása, megnyugtató értelmezése ugyan nem kis munka, de ennek ellenére intézményesen megszervezett feltárásukra, közreadásukra az eljövendő időben föltétlenül gondolnunk kell. Egyébként a földrajzi nevek rengetegét, a nyelvi információk óriási tömegét korszerű technikai apparátussal kell alaposabban vallowóra fogunk. A jelen körülmények között ez nem csekély feladat, de a magyar dialektológia számára /is/ roppant nagy jelentőségű vállalkozás lenne.

PESTI JÁNOS

A közzététel és szerkesztés tapasztalatai a BMFN I. és II. kötete alapján

Nyelvészeti /névtani/ munkák megjelenése után nyilvánosság előtt a műhelytitkokról nem igen szoktunk beszélni. Vagy azért, mert úgy véljük, hogy a mű önmagát magyarázza; íghát a jó bornak nem kell cégér. Vagy azért, mert a munka nehézségeit, gondjait jobb elhallgatni. Kutatásmódszertani szempontból én azt tartom követésre méltónak -- például --, hogy a magyar nyelvjárások atlasza I--IV. kötetének megjelenése után hamarosan kézbe vehettük "A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdése" /Szerk.: DEME LÁSZLÓ--IMRE SAMU, Bp., 1975./ c. tanulmánykötetet. Ebben a szerzők hitelesen mutatják be a nagy vállalkozás tervét, az előmunkálatokat, a gyűjtést és a közzététel céljait, nehézségeit,

E példa alapján az önmagunk munkájáról való megnyilatkozásokat én sem tartom feleslegesnek.

Engem vajon mi késztetett arra, hogy a BMFN I. és II. kötete alapján -- immár második alkalommal -- szóljak a helynévi adattárak közzétételének és szerkesztésének tapasztalatairól? /Lásd még P.J.: "A földrajzi nevek közzétételének sajátosságos kérdései a baranyai kötetben." In: Név és társadalom. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE Bp., 1981. 163, 164./ -- Elsősorban az, hogy a munkálatok végére érve sok jó tapasztalat gyűlt össze; és ezeket érdemes átadni azok számára, akik a megyei /járási/ névgyűjteményeket most vagy ezután szerkesztik. A magunk számára meg azért fontos a számvetés, hogy még határozottabb legyen a meggyőződésünk e tekintetben: a tizenegy évvel ezelőtt elgondolt, megtervezett baranyai névadattár és a megjelent I. kötet nincs ellentmondásban egymással; sőt, a megvalósulás -- a szakemberek véleménye szerint is -- jobb, mint amit magunktól elvárhattunk.

Jelentem konferenciánknak, hogy munkánk kezdeti szakaszától a megvalósulásig önzetlen támogatást nyújtottak számunkra az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársai: BALOGH LAJOS, GERSTNER KÁROLY, POSGAY ILDIKÓ és ÖRDÖG FERENC. A gyűjtés tervezésekor elsősorban BALOGH LAJOS, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF sietett a segítségünkre. ÖRDÖG FERENC kandidátus, Állami Díjas a munkánk tudományos tanácsadója volt. A köz-zététel és a szerkesztés elveinek kidolgozásában jelentősek az érdemei. -- A munka dandárja a közze-tevőkre hárult. Ők öntöt-ték végleges formába az ezernyi forrásból származó hatalmas névanyagot /BMFN I, 9. 11/. A közze-tevők: BALOGH LAJOS, BARICS ERNŐ, GERSTNER KÁROLY, HEILMANN JÓZSEF, HOFFMANN OTTÓ, KIRÁLY LAJOS, NEDUCSIN DRAGUTIN, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, POSGAY ILDIKÓ, RÓNAI BÉLA, TAKÁCS JÓZSEFNÉ, TEMESI MIHÁLY, TURÓS LÁSZLÓNÉ. Munkájukat, szíves és önzetlen közreműködésüket e helyen is köszönöm. -- Ugyancsak köszönettel tartozom mecéná-sainknak. A Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési Miniszté-rium, a Baranya megyei Tanács, a Baranya megyei Levéltár, a Pé-csi Tanárképző Főiskola, a megyei Földhivatal jelentős anyagi és erkölcsi támogatása nélkül a Baranya megyei névadattár soha nem jöhetett volna létre!

A köz-zététel tudnivalóit több alkalommal megvitattuk, és a teendők egységes értelmezését szerkesztői útmutatók segítet-ték /BMFN I, 11./. Törekedtünk arra, hogy minden fontos kérdés-ben egyező legyen a tizennégy /14/ közze-tevő felfogása. Az is lehet, hogy a közze-tevés, szerkesztés munkálatait "túlszabályoz-tuk" /ezt többen szóvá is tették/. Most -- 10 év távlatából -- úgy látom, hogy a legapróbb részletekre is kitérő útmutatók nem voltak feleslegesek. Azért volt szükség ezekre, mert nem minden közze-tevőnk hivatásos nyelvész /névtanos/; vagyis erre a munká-ra őket fel kellett készítenünk. A sajátos baranyai körülmények /a magyar és a nemzetiségi nevek hallatlan gazdagsága, bonyo-lult nyelvi interferenciája/ miatt is szükség volt a szigorú szerkesztői útmutatókra. Ezeket egyébként, a közze-tevők megér-tették, elfogadták és a kézirat megírásakor figyelembe vették. Örömrökre szolgál, hogy baranyai tapasztalatok beépültek a hely-

névgyűjtés országos munkálatait szabályozó kézikönyvbe /ÖRDÖG FERENC szerk.: A földrajzi nevek gyűjtésének és közzétételének kézikönyve. Bp., 1978./ -- Ha a kérdéses /vitatható/ nyelvi tényekre nem volt alkalmazható "alpont" a szabályzatunkban, munka közben alkottunk újabb törvényeket, vagy néha módosítottuk az egyes paragrafusokat. Eredetileg például úgy terveztük, hogy jelölni fogjuk az ormánsági községek neveiben a záródó diftongusokat. Minthogy a gyűjtők a diftongusokat nem igen hallották meg /lejegyezni is alig tudták/, illetve az ellenőrző-közzétevők sem vállalhatták a diftongusok pontos jelölését, a végleges kéziratban a lehetséges diftongusok helyén monofongus olvasható. /Az eredeti gyűjteményben -- a gyűjtőlapokon -- vannak adatok az ormánsági kettőshangzókra./ A magam nevében roppant módon sajnálom, hogy a hangtani, nyelvföldrajzi vizsgálatokban oly fontos diftongusokat a BMFN I., II. kötetében nem lehet tanulmányozni. -- Kétségtelen, hogy névtani szempontból a kettőshangzók jelölése elhanyagolható. /Lásd a ZMFN, SMFN, VMFN bevezetőjét!/

A közzétételt könnyítette Baranyában az, hogy a földrajzi nevek gyűjtését a megye valamennyi községében, városában azonos időben /1973-ban, 1974-ben/ végeztük. Néhány faluban már az 1950-es, 1960-as években készültek gyűjtemények. Ezen a helyeken csak pótlógyűjtésre volt szükség. -- A gyűjtemények színvonala /a nevek mennyiségét, lokalizálását tekintve/ nem volt egységes. Akadtak kiváló munkák, meg gyengébbek is. A közzétevők az ellenőrzés során pótolták a gyűjtés hiányait. A 320 település névanyaga megmentésén 280 gyűjtő fáradozott. Egyöntetű munkát -- természetesen -- ilyen nagyszámú gyűjtőkollektívától nem várhattunk el. A gyűjtők és a közzétevők 2335 adatközlőt bírtak szóra a gyűjtés és ellenőrzés során. A név szerint fel nem jegyzett adatközlők száma is jelentős. Több helyütt a "fél falu" jelen volt a gyűjtéskor. Az adatközlők számát 2500-ra becsülöm. A BMFN I., II. köteté tehát 2500 adatközlő, 280 gyűjtő, 14 közzétevő, 4 lektor, 2 műszaki szerkesztő, 1 térképrajzoló szellemi alkotása.

A II. kötet végére került névmutató B. GEREKEN GYÖRGYIKE és BORSY KÁROLY munkája; a köznévi elemek értelmező szótárát MARKÓ IMRE LEHEL írta. PESTI JÁNOS közreműködésével. -- Ha a Baranya megyei Levéltár közreműködő munkatársait, a szerzői kézirat gépírót és a Kaposvári Nyomdának a könyvünkkel foglalkozó dolgozóit is ide számítjuk, a BMFN I., II. kötetének létrejöttén közvetlenül vagy közvetve csaknem 3 ezer ember fáradozott! A névgyűjtemény a megye 315 községének 5 városának ma élő /szóbeli/ és történeti /írásbeli/ földrajzi neveit tartalmazza az 1973/74-es gyűjtés és az 1980-ig tartó ellenőrzés idejének nyelvi állapota szerint.

Baranya megye területe /1970-ben/: 453 343 ha/ 787 779 kh
Gyűjteményünkben a helységek térképein összesen 49424 megszámozott hely /locus/ van. A két kötetben 430 térképlap segíti a név és a hely azonosítását. -- A névmutató számára feldolgozott nevek, névváltozatok száma /a megyében/: 71 631. Járások szerint: a sásdi járásban 9797 név, a szigetvári járásban 6310 név, a pécsi járásban /Péccsel együtt/ 17 323 név, a mohácsi járásban /Moháccsal együtt/ 24 690 név, a siklói járásban /Siklóssal együtt/ 13 511 név került a gyűjteményekbe. /A neveket BORSY KÁROLY és neje számolta meg./ Minthogy az élő nevek után álló írásbeli nevek száma a számozott neveként /átlagosan/ 3--6 név között váltakozik, a középértékkel /4/ szorozom a locusok számát /49 424/, akkor a BMFN I., II. kötetének adat-tárában -- becslésem szerint -- 200 ezer névadat található.

A fenti adatokból kitetszik, hogy munkánk nemcsak kollektív alkotás, hanem -- a benne felhalmozott hatalmas névmennyiség alapján -- már-már gigantikus méretű, szinte az erőnket meghaladó vállalkozás eredménye. A munka kollektív jellege ad magyarázatot a kötetekben itt-ott felbukkanó egyenetlenségekre, hibákra.

A közlétezők és a szerkesztő munkáját nemcsak a nagy névanyag nehezítette, hanem az is, hogy Baranyában -- REUTER CAMILLO, ZSOLT ZSIGMOND, VARGHA KÁROLY, és TIMÁR GYÖRGY és SZITA LÁSZLÓ és PESTI JÁNOS névgyűjtő munkájának eredményeként -- igen jelentős történeti névanyag gyűlt össze. Nagy kár

lett volna ezt a gyűjteményből kihagyni! Megyénk szerencsés helyzetű amiatt is, hogy településtörténetét, történeti földrajzát kiváló munkákból lehet tanulmányozni. Ezért természetes és szinte kötelező volt számunkra, hogy BERZE NAGY JÁNOS, CSÁNKI DEZSŐ, GYÖRFFY GYÖRGY, HEGEDŰS LAJOS, KÁLDY-NAGY GYULA, KISS GÉZA, NÉMETH BÉLA, REUTER CAMILLO és TIMÁR GYÖRGY hivatkozott munkájának földrajzi neveit /BMFN I, 19,20/ és a 18, 19. századi kéziratok térképek neveit egybevevessük ma is élő földrajzi nevekkal. /E munka nehézségeire vonatkozóan lásd SZITA LÁSZLÓ: "A XVII--XIX. századi levéltári források jelentősége a helynévgyűjtésben" In: Név és társadalom. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE Bp., 1981. 105--17. és TIMÁR GYÖRGY: Az uradalmi kéziratok térképek névtudományi forrásértéke. In: Név és társadalom. 165-67./

Az élőnyelvi és írásbeli nevek egyeztetését, lokalizálását nagyrészt a közzetevők végezték el. A feltűnően hiányzó egybevetést a szerzői kéziratban /természetesen konzultálva a szerzőkkel!/ a szerkesztő pótolta. Az is előfordult, hogy a kiegészítést már csak a hasábkorrektúrára tudtuk feltüntetni. /Ostoros és Süllőd elpusztult falu nevét például csak a korrektúra áttekintésekor tudtam azonosítani ma is élő dűlőnevekkel!/ Itt jegyzem meg, hogy a szerkesztői munkát nagy mértékben megkönnyítette volna, ha az elkészült teljes névmutatóval szerkeszthettem volna az adattárat. Mivel időtényezők miatt ez megoldhatatlan volt /Baranyában legalábbis!/, csak az emlékezetemre meg a szomszédos községek neveinek állandó összehasonlítására támaszkodva végeztem a szerkesztést. Tanácsolom, hogy -- ha van rá mód -- a szerkesztést csak névmutató segítségével végezzék azok a kollégák, akik ebben a munkában még érdekeltek.

Baranya megyében a községnevek /városnevek/ változása /CSÁNKI, GYÖRFFY KISS LAJOS, MEZŐ ANDRÁS stb. alapján/ az Árpád-kortól máig figyelemmel kísérhető. A határrésznevek egy /kisebbik/ részéhez 18. századi, nagyobbik részéhez 19. századi írásbeli nevek kapcsolódnak. A BMFN I., II. kötete fő célját tekintve ugyan élőnyelvi /szinkron jellegű/ névadattár, de az írásbeli névadatok alapján névtörténeti, nyelvtörténeti,

nyelvjárástörténeti, település- és népességtörténeti, gazdaságtörténeti, régészeti vizsgálatokra is alkalmas munka.

Ismétlem: a mai helynévkincs megörökítése volt a célunk, de a gyűjtés szenvedélyétől hajtva felvettünk minden olyan nevet, amire rátaláltunk. Az viszont nem volt, nem lehetett feladatunk, hogy az oklevelek neveit is gyűjtsük és lokalizáljuk. Ez a jövő névkutatóinak feladata! TIMÁR GYÖRGY egyébként mostanában kezdte meg a BMFN I. kötete és CSÁNKI alapján a sásdi járás mai és okleveles helyneveinek egybevetését. Örömmel mondta, hogy a CSÁNKI-ban szereplő helynevek nagyobbik része a mai gyűjteményünkben is megvan, ami pedig a BMFN I-ből hiányzik, az élő nevek /főleg dúlőnevek/ segítségével egyértelműen lokalizálható. Például Bolta falu helye CSÁNKI-nál bizonytalan /Mágocs környékén feketett?/; a BMFN I-ben viszont Mágocs, Alsómocsolád, Gerényes községek egymással határos, ill. szomszédos határrészének ma ilyen nevei vannak: Baláta, Balátai erdő, Balátai rét, Balátai-hegy stb. Felfogásunk szerint e neveknek nem lehet köze a szláv blato 'mocsár' köznévhez, vagyis bennük a régi, magyar Bolta személynév /helynév/ lappang.

A közzétevő kollégáim törekedtek arra, hogy tömören írják az egyes nevekhez kapcsolódó objektív /tárgyi/ közléseket és a néphagyományt /legendákat, történeteket, falucsúfolókat stb./. A bőbeszédűbb közzétevők bizonytalan vagy terjengős közléseit a szerkesztő törölte, ill. javította. Ezt a munkát a lektorok is jól segítették. Úgy érzem, bizonyos helyeken még bátrabban kellett volna sorokat törölnöm, főleg a II. kötetben. A mohácsi járás adattára a többi járáshoz képest aránytalanul részletezőre sikerült. Ennek egyik ok az, hogy a mohácsi járás községeiben három nyelvű a lakosság /magyar, német, szerbhorvát/; így a szokásos névmennyiség itt háromszorozódott. Oka továbbá az, hogy HOFFMANN OTTÓ az ellenőrzés során a gyűjtést újabb és újabb népcsoportokra is kiterjesztette. Így Mohács adattárában magyar, német, jiddis /zsidó/, szerbhorvát, bunyevác, sokác, szlovák, magyar cigány, román cigány, beás cigány, görög /cincár/ nevek egyaránt találhatók.

Baranya megyében Mohács még ma is a nyelvek és földrajzi nevek Bábéle. Erre a nyelvi tarkaságra a gyűjtés és közzététel elején nem gondolhattunk.

Minthogy Baranyában jelentős a nemzetiségi lakosság lélekszáma /és ez a névanyagban is megmutatkozik/, névtudományi és nemzetiségpolitikai szempontból egyaránt fontosnak tartottuk, hogy a nem magyar földrajzi neveknek éppen olyan nagy figyelmet szenteljünk, mint a magyar neveknek. A nem magyar adatközlőktől származó neveket -- az eddigi gyakorlatnak megfelelően /vö.: VMFN 10. o./ -- mi is az idegen kiejtés szerint, de a magyar fonetikus átírás betűjeleivel rögzítettünk /BMFN I, 11./. A német, szerbhorvát, jiddis nevek nyelvjárási alakjai mellett feltüntetettük a nevek köznyelvi megfelelőit. Ezt a munkát nagyrészt a közzétevők végezték el, részben pedig a szerkesztő.

A német nevek köznyelvi alakjait GERSTNER KÁROLY, HOFFMANN OTTÓ, PESTI JÁNOSNÉ és WILD KATALIN ellenőrizte; a szerbhorvát köznyelvi névalakok helyességét BARICS ERNŐ és NEDUCSIN DRAGUTIN állapította meg. A jiddis nevek köznyelvi alakjai azonosak a német köznyelvi formákkal. /Pl. 223/354. j. Jidisə Sul 'Jüdische Schule', vagy 223/372. j. Jingləsə Sul 'Jugenschule'./ -- A köznyelvi névformák megállapítása sok esetben rendkívüli nehézségeket jelentett. Tudjuk, hogy a köznyelvi névalak megadása félig-meddig etimológiai állásfoglalásnak számít. Ezért csak akkor írtuk a nemzetiségi nevek nyelvjárási alakjait mellé a köznyelvit, ha azt teljes egyértelműséggel megállapíthattuk /ill. az adatközlők is ismerték a köznyelvi jelentést/. Például n. Kmāvízə 'Gemeindewiese', n. Cíglófə Prunə 'Ziegelofen Brunnen'; -- szh. Piszarəvo 'Pisarevo', szh. Kutyica 'Kućica', Néhány község szerbhorvát nevei után magyar nyelven csak azt tüntették fel a közzétevők, hogy e nevek a helyi lakosság szerint mit jelentenek. Például: 191/206. szh. Kliszə 'várhegy'.

A köznyelvi névalakok megállapítását még azért tartottuk fontosnak, mert a névmutatóba -- a magyar nevekhez hasonlóan -- egységesen a köznyelvi névformákat akartuk felvenni. Így kívántuk elkerülni azt az ellentmondást, ami a SMFN és a VMFN név-

mutatójában eléggé feltűnő: azt ti., hogy az említett megyei kötetekben a magyar nyelvi földrajzi nevek köznyelvi, a nemzetiségi nevek pedig fonetikus formában szerepelnek a névmutatóban.

Az adattári részben, főleg a nagy határú és nagy névanyagú községek esetében elkerülhetetlen volt az összetartozó, vagy egymást magyarázó nevekre való utalás. Ha ezt a szerzők elfelejtették volna, a szerkesztő pótolta. /Ezt azért tette meg jobban a szerkesztő, mert neki volt nagyobb áttekintése a teljes anyagon./ Az is előfordult, hogy törölni kellett a funkciótlan utalásokat. A legtöbb utalás a mohácsi járás adattárában található. A szerző /HOFFMANN OTTÓ/ célja bizonyára az volt, hogy a könyv olvasói könnyebben eligazodjanak a nevek szövevényes rendszerében.

Újítás a BMEFN I., II-ben a megye lakott helyeinek népese-
déstörténetét bemutató rövid bekezdés, amely a helynévi etimológia elé került. /Ez TIMÁR GYÖRGY munkája./

Mivel ilyen jellegű adatokat mostanában sehol sem publikáltak megyénk lakosságának összetételéről, a demográfiai adatok közlését mi nemcsak helytörténeti, névtani szempontból tartjuk korrekt és bátor cselekedetnek, hanem nemzetiségpolitikai szempontból is.

A nevek lokalizálását segítő térképek eredetileg tűkőrmé-
retre /ill. ennek kétszeresére és háromszorosára/ rajzoltattuk. Terjedelmi, pontosabban takarékosági okok miatt a szép rajzú, tiszta térképeket sokszor felére, harmadára, ötödére kellett kicsinyíttetni. Ez az oka, hogy néhány térkép számai elmosódtak, alig láthatók. Ragaszkodnunk kellett volna ahhoz, hogy legalább tűkőrméretben nyomják a térképeket. A II. kötetben már valamivel jobb lesz a térképek minősége.

Könyvünk II. kötetének megjelenése sokáig bizonytalan volt. /Jelenleg készen van az adattár, kb. 1050 lap terjedelemben; és még mindig hiányzik a nyomdai költségek fele!/ Ebben a helyzetben már-már le kellett mondanunk a névmutató megjelenítéséről. Végül SZITA LÁSZLÓ és TAKÁCS GYULA támogatásával sikerült elérnünk, hogy bár a szokásosnál rövidebb terjedelemben, közöljük a két kötet neveinek indexét.

A névmutatóba felvettük az I. és II. kötet összes nevét, de a többbelemi neveket nem bontottuk fel. Erre a szigorú takarékosság kényszerített bennünket. — A baranyai kötetek névmutatója tehát nem tekinthető olyan névtipológiai alaps munkának, mint például a SMPN, TMPN és a VMPN stb., de reméljük, hogy indexként így is jól segíti a nevekben való eligazodást. — Helykimérés céljából a névmutatót három hasábjba szedettük.

Tipográfiai újításunk, hogy az adattár névtengerében félkövér szám utal a név térképi helyére. Tagoltabbá tettük a könyv szövegét azért, hogy a "járulékos" bekezdéseket /Az adatközlők nem ismerték:, Nem tudtuk lokalizálni: stb./ két hasábjba szedjük. A tipográfia BORSY KÁROLY munkája. — Mínt hogy a névadattárunk lexikon jellegű, szerettük volna a helységek számát és nevét a lapok jobb, felső sarkában feltüntetni. Így hamarabb rátalálhatnánk a keresett helység oldal-számaira. Tördeléskor megfellekedtünk erről a jó ötlettről. Jó lenne, ha a kiadás előtt álló megyei névkötetek szerkesztői ezt a javaslatunkat megfontolnák és megvalósítanák.

MÓSZÁROSHÉ VARGA MÁRIA

A földrajzi névgyűjtemények belterületi névanyagának tanúságai
/A Veszprém megye földrajzi nevei I. A tapolcai járás kötet
alapján

Földrajzi névgyűjteményeink egy-egy közigazgatási egységre kiterjedően a d a t t á r formájában a s z i n k - r o n n á p i neveket gyűjtik össze. A Zala megye földrajzi nevei /Zala megye földrajzi nevei, Zalaegerszeg, 1964. -- továbbiakban ZMPN/ bevezető tanulmányából látjuk, hogy a szervezők gondosan, sok mindenre kiterjedően alapozták meg a gyűjtés elveit. Természetesen illeszkedett bele a leendő adattárak képébe a belterület anyaga is.

Ha a megjelent földrajzinév kötetet kézbe vesszük, azt látjuk, nemcsak mennyiségben, de minőségben is növekszik a belterületi nevek közlése. A ZMPN, a SMPN /Somogy megye földrajzi nevei, Bp., 1974. -- továbbiakban SMPN/, a VaMPN /Vas megye földrajzi nevei, Szombathely, 1983. -- továbbiakban VaMPN/ kötetek belterületi névanyaga egyenletlen, azonban ez nem a mennyiségi különbségekben jelentkezik elsősorban, hanem abban a minőségben ami a "mi kerüljön bele?" kérdésből adódik. Fordulatot jelent a belterületi nevek közzétételében a tolnai kötet /Tolna megye földrajzi nevei, Bp., 1981. -- továbbiakban TMPN/. A tíz éves országos gyűjtőmunka eredményei mutatkoznak meg abban, hogy a gyűjtés irányítói nagyobb figyelmet fordítanak a belterületi nevek problémájára. Az addigi tapasztalatok érlelték meg az 1978-ban megjelent Kézikönyv anyagát. /A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének, közzétételének kézikönyve, Bp., 1978. MTA Nyelvtudományi Intézete. Továbbiakban Kézikönyv, melynek ÖRDÖG FERENC a következő szabályokat fogalmazta meg a belterületi közléssel, közzététellel kapcsolatban: "Belterületi névnek tekintjük -- az utcák, csapások, terek ... stb. nevei mellett -- a volt és jelenlegi intézményházak neveit;

a régi és mai kocsmák, boltok tulajdonnévvé vált neveit, /kiemelés tőlem, V.M./; a gazdaságtörténeti szempontból jelentős épületek neveit /Vágóhid, malmok stb./. Továbbra is felveszszük a gyűjteménybe a tájékozódás szempontjából fontos és emiatt gyakran használt épületek /Tanácsbáza, templomok, iskolák és egyéb építmények/ neveit. ... a háznevek ... szintén főlveendők." -- Ezek a szempontok érvényesülnek már a TMAPH-ben, és igyekeztünk és igyekszünk érvényesíteni Veszprém megyében is. Ennek a fejlődésnek a nyoma látható a hevesi kötetekben. Természetesen, ezek után sem lesznek "szabvány" belterületek! Oka egyszerű: az e l l e n ő r z ő n e k kell eldöntenie, a helyszínen, hogy melyek azok a belterületi nevek, amelyek már tulajdonnévvé váltak, amelyek szociális érvényűek az adott településen. Ehhez rendkívül jó helyismeret, emberi kapcsolat szükséges. Erre adott jó példát Heves megye, ahol egy személy tartja kézbe, végzi a munkát a gyűjtéstől a közzétételig. De ez a fajta munkaszervezés jellemzi már a folyamatban lévő tevékenységeket Komáromban, Bácsban, Borsodban és Veszprémben is.

Miért fontos a belterületi nevek gyűjtése?

A külterület, a határ nevei és az egyéni tulajdon megszűnésével, a tsz. szervezéssel, majd a nagyhazai gazdálkodás kialakulásával, elterjedésével egyre inkább funkcióját veszítette. A nevek leletekké váltak! A népi névalkotás tehát a belterületre "zsugorodik". Ennek bizonyítására megnéztem anyagunkban négy település 1945 utáni névanyagának alakulását. A városias jellegű Sümeg 550 belterületi nevéből 117 keletkezett 1945 után, a 460 külterületi névből 22, ezek is ipari jellegű létesítménnyel kapcsolatos elnevezések. Egy balatonparti település, a nem preferált Balatonederics 52 belterületi nevéből 8 az 1945 utáni, a 128 külterületiből 5. S ezek után két, "isten háta mögötti" falu adata: Szentbékál 48 belterületi nevéből 8, 136 külterületi nevéből 4 1945 utáni, és Zalaerdőd 70 belterületi nevéből 10, 122 külterületi nevéből 3 született 1945 után. A belterületi nevek főleg utcanevek, létesítmények nevei, a külterületi nevek szintén

valamilyen létesítményt jelölnek. A jövőben, névtani vizsgálatokhoz adatokat elsősorban ebből a csoportból várhatunk!

Ahogy régen a határ nevei jelezték -- elsősorban -- a lakosság életkörülményeit, úgy most, a megváltozott társadalmi rendszerben mindez a belterületre szorul. Ezért is nagyon fontos ennek az anyagnak a vizsgálata, mert ebben tudjuk nyomon követni az 1945 utáni életmód és szemlélet változásokat is.

A tapolcai járásban igyekeztünk a Kézikönyv szellemében végezni az ellenőrzést, s a neveket kiegészíteni a belterületen is. Mire figyeltünk fel, mi az, ami a kibővített névgyűjteményt igazolja?

Néhány példával szeretném szemléltetni.

1. A falurész nevek.

INCZEFI GÉZA: /Makó környékének földrajzi nevei alapján. Bp., 1970./ részletesen foglalkozik a falurész nevek kialakulásával, típusaival, a névadás indítékával. Mindezt figyelembe véve vizsgáltuk meg a sűrűn lakott, volt Zala kis településeinek falurész neveit.

Anyagunkban a falu magját, legrégibb részét a Falu /2/6/, Ófalú /6/32/, Gidina /16/42, 20/58, 60, 27/3, 34/4, 45/7, 51/46/, s a Kütyü /23/5, 37/9/ nevekkel nevezik meg, ahol ezt megkülönböztetik a falu többi részétől. A falu közepét a faluderék /6/31/ jelöli. Egy faluban él falurésznévként emléke az egy utcás településnek ahol Nyugati sor /17/7/ és Keleti sor /17/19/ elnevezéseket találunk. A falu keresztirányú megosztását a Főszög - Ószög : Ászög adja, tengelyében általában a templommal. Ennek az "ősfalunak" a terjedése, a növekedése általában a 20-as évek végén kezdődik, s tart napjainkban is. Régi faluhatárt jelöl egyes településeken a Faluvég /2/2/, Fősfaluvég /31/5/ elnevezés. Az új falurészek nevei részben természetes névadással keletkeznek, a volt dűlőnevet tartva meg falurésznévként. Ilyenek: Telek /9/1-2/, Kert alla /9/25/, Haraszt /11/5/, Káposztáskert /14/15/, Cser-tető /35/47/, Kacsajtos /46/3/, Csörgő /46/10/, Hajdina /24/16/ stb. Nemcsak a gazdasági-szociális helyzet javulására utal a falu növekedése, de sejtetik a nevek azt, hogy e területek községi tulajdont képeztek.

Ha az új falurészek földosztás eredményeként jöttek létre, mintegy hivatalosan, nevük is hivatalos lett. Pl.: Ujszér /4/37, 5/17, 7/33, 21/16-7/ 1900 és 1920 közötti osztások eredménye. Az Ujtelep /16/1/ 1945 utáni, az Ujfalu /20/3, 50/34/ az 1920-as évek végén jellemző, de van ahol nagyobbbrésze e falurésznek az 1945 utáni építkezéseket jelöli, megőrizve az előző elnevezést. A különböző akciók is meghagyták emléküket neveinkben. Így az ONCSA : ONCSA-telep /11/289, 20/7, 29/6/, FAKSZ-telep /11/48/, KISZ-telep /11/287/ stb. Vannak olyan falurész neveink, melyek egyéninek tekinthetők, azaz egy település egyedi nevei. Ilyenek a zsákutcáknak, mint falurészeknek különböző elnevezései. Pl.: Sarok /4/39/, Kutyaszoritto 20/60/. A Papszér /4/34/ az utcában levő paplakásról, a Sanyaru /9/19/ szegénynegyed voltáról kapta nevét. A kanyargós belterületű Zalahalápon Fősd--és Kúsd sarok /24/10, 28/ falurész nevekkal találkozunk. Hogy egyes helyeken miért van Templomdomb /28/5/, Főstung /35/9/, Cigánydomb /28/9, 30/9/, Rózsadomb /27/67/, Domb utca /25/11/ falurésznevünk -- egyedi vizsgálatot igényel..

Mindebből látható, hogy a falurésznevek rendkívül sok ismeretet rejthetnek. Nemcsak az a feltárni való, hogy az egyes időszakokban történt terjeszkedésnek milyen névtani jelei vannak, képeznek-e ezek rendszert, hanem a településtörténet-kutatónak is szolgáltatnak indítékot arra, hogy kutassa mikor, kik, miért, honnan alakítottak, népesítettek új falurészeket. A falurésznevek összegyűjtése nem mindig könnyű, és sokszor az ellenőrző munkája lesz ez. Ezért tértem ki rá részletesebben.

2. Illetményházak nevei.

A kézikönyv szellemében igyekeztünk területünkön a volt és jelenlegi illetményházak neveit összegyűjteni. Az 52 településen összesen 31 adatunk van Csordásház, Kanászház, Pásztorház, Pásztorlakás névre. Mégis -- utólag -- meg kell kérdeznünk magunktól: jó munkát végzetünk-e? Biztos-e, hogy az 52 településből csak 22-ben volt a közösség életében oly fontos illetményház, s 30-ban nem? Lehet. De előfordulhatott az is, hogy sem a gyűjtő, sem az ellenőrző nem fordított minden esetben erre kellő figyelmet.

Hiszen a legtöbb, e típusú illetményház ma már nincs meg, romos /ezek még bekerültek a gyűjteménybe!/, vagy egyszerűen épületek, lakóházak, s így a gyűjtő és ellenőrző figyelmét egyaránt elkerülhette. Ugyanez vonatkozik a Kovácsház, Kovácslakás, Kovácsműhely, Bikaistálló nevekre is. Miért olyan fontos e "középületek" neveinek összegyűjtése? -- Mint közösségi tulajdon, funkciójában mindig valamilyen közösségi célt szolgált. 1945 utáni utóéletükben jól szemlélhetjük a falu életében végbement változást is. Közülük legtöbb ma épület minősítéssel van jelen a gyűjteményben. Elég ez? Sajnos nem! Sokuk funkciója megváltozott. Lett belőlük Ültöző /18/61/, Jégverém /47/11/, Kultúrház /2/14/, Gépműhely /7/47/, Téemka-műhely /18/5/, gépjavító /19/5/, Tanácsház /24/17/, Bolt /33/29/, Posta /8/26/, Faüzem : Faműhely /18/38/, mesterséges megtermékenyítő állomás /49/2/, tűzoltószertár /51/21/.

A Kovácsház, Kovácslakások száma 10, mindössze 8 településen. Nagyobb ennél a Kovácsműhelyek száma, köztük ilyen értékes nyelvi adattal: Kovácsméhé /33/29/. Bikaistálló a települések 1/5-ében van. Közülük a legnagyobb karriert a bazsi /17/23/ bikaistálló futotta. A XIX. században községi Kocsma volt az épület, 1880-ig. 1910-ig a községi Kovács lakása lett, majd 1958-ig bikapajta és istálló. 1958--63-ig Téesz iroda, 1970-ben felújították s azóta Egészségházként funkcionál az ősi épület. Az adatokat jó adatközlőinknek köszönhetjük! Hogy ilyen pontosan ismerik a falu középületének történetét érdekelttségüket jelzi. Valószínű, több helyen is sikerült volna hasonló szép "genealógiát" feltárnunk. Érdeemes? Szükséges? Azt hiszem: igen!

3. Számtalan témát, névtípust elemezve ugyanarra a következtetésre jutunk: a belterületi nevek gyűjtése nagyon fontos feladat! Csak néhány futó példát említek meg, továbbra is a Kézikönyv kíváncsiai alapján. Templomok nevei. A felekezeti különbségek mögött nemcsak társadalmi, jogi, szokásbeli, de nyelvi differenciák is húzódnak! Ugyancsak fontosak az egyéb vallásos elemű földrajzi nevek is. Az iskolák nevében nem a hivatalos, de a népi név ad felvilágosítást múltjukra, történelmükre, egy-egy személy szerepére, stb. Fontos az 1945 után alakuló-

változó iskolarendszer feltérképezései is, mely jól nyomon követhető a gyűjteményben. /Körzetesítés, új funkciók stb./ A "régi és mai kocsmák, boltok" nevei nemcsak az 1945 utáni fejlődést idézik, de fontos: miért tartja a közösség számon ezeket, milyen névelemmel identifikálja őket, s nem egyszer igen gazdag folklór anyagot is rejtjenek e nevek. Külön előadás vagy dolgozat témáját képviseli az utcanevekkel, a háznevekkel, a helyi irodalmi hagyományokkal való foglalkozás. És még számtalan más téma!

4. Az eddigiekben próbáltam egy-két példán éreztetni a belterületi nevek gyűjtésének fontosságát. Szemléletesebbé tehetem mondanivalómat, ha egy település belterületi névanyaga alapján próbálom meg bemutatni a múltból e jelenbe forduló életét egy közösségnek.

Badacsonytomajt választottam, azt a települést, amelyet talán kirándulásból, nyaralásból leginkább ismerhetnek hallgatóim is. A mai Tomaj magja egy kis halászfalu a Badacsony lábánál. Erre utal falucsúfolójuk is: "Küszes tomajiak", ugyanis a környező községekben a Balatonban halászott küsz /kisz/ nevű halat árulták. -- A mai belterület magába foglalja Badacsony és Badacsony-őrs nevű falurészeket, mindkét határrész szőlőhegy, az előbbi a Badacsony déli oldala, az utóbbi a Kisőrsi-hegy. Nézzük Tomajt, a falut!

A falu magját a 1. Főszög /39/ és 3. Ászög /64/ adja.

A Főszög is megoszlik, északi része egy kicsit külön válik, itt kapnak helyet a hajdani falu /belterület/ határát képező létesítmények. A falu szélén van a Bikaistálló /21, ma lakóház, előbb takarmányospajta, tűzoltószertár./ Közvetlen mellette a Kanászház /22/. Ma mi? Valószínű lakóház. /É./ Délfelé haladva találjuk a Csordagyűjtőt /25/, ahol a község marháit összegyűjtötték reggelente. Itt van a Jankó által is feljegyzett Sarok, utca, mely ma már a hivatalos Ady utca és az ott lakó Csala család után Csala utca, s csak a harmadik helyen áll a hajdani név. Ezen a "magon" épült ki 45 után a községet bővítő első utca, a Magyar utca nevet kapva /21/. Itt található a Főszög kőrészte /27/, mely községhatárt is jelöl. Innen nevezik a

falu főutcáját Major utcának /az Esterházy majorba vezetett/, illetve Disznószaros utcának /28/, mivel itt gyűjtötte össze a kanász a környék utcáiból kihajtás előtt a disznókat. Ezután lépünk a tulajdonképpeni Főszögbe. Gazda utca : Nagy köz /29/ a módosabb gazdák utcája. Itt van romjaiban a Zsidótemplom, amelynek helyén kovácműhely és lakóház épült 1945 után. /30/. A fő utca ezen szakaszán vannak az 1945 utáni új létesítmények: a "Bazalt", amely hajdan Hangya vendéglő volt /33/, az Orvosház : Posta /34/, mely orvoslakás, rendelő és posta egy épületben. Ezeket az új létesítményeket a falu köztudata nem sorolja a Főszögbe, mivel akkor, amikor a Főszög aktív név volt, ezek az intézmények még nem voltak meg. Ugyancsak itt van még a Kis köz : Kisbüdös köz : Szaró köz [Kis köz] -- magyarázatot a néveredetre nem kaptam, -- de jellemző: ezt sem vállalják, nem tartozik a Főszögbe! Itt van a Jegyzőház : Tanácsház /36/ a Jankó által is ismert Templom utca, mely a régi templomhoz vezetett /37/, a Szövetkezet : Takarék : Bank /38/ szintén nem tartoznak a Főszögbe, míg a Patika : Gyógyszertár /41/ már része annak épp úgy, mint a Fő utca [w] /42/. Itt találjuk a Templom : Új templom /44/ épületét, mely az 1930--32-es években épült, -- de nem része a Főszögnek. Nevezetessége, hogy Európa első bazalt temploma. /Azóta: Udvardi E. "Utolsó vacsora"-ja, a szárnyasoltár két témája a "Getszemáni éjszaka" és a "Feltámadás". 1981./ Része azonban a Főszögnek a Templomdomb /49/, melyen a régi templom állt, a Kis körut /51/, a Régi iskola : Főiskola : Öreg iskola /52/, valamint a Nagy körut : Körut : Vágóhíd utca : Pacal utca /54/. Idegen a népi szemlélettől, hogy a földrajzilag a Főszög területén levő Dajcs-ház-at, mely a Deutsch testvérek vendéglője és mészárszéke volt, s ma Turistaház /53/ szűkebb otthonukba, a Főszögbe sorolják.

2. A Főszög és az Ászög között találjuk a Jankónál is szereplő Gidina nevű falurészt /46/, melyet ma már használatban megelőz a Balatonyi ut név.

3. Az Ászégbé /64/ tartozik az Ászégi kocsa /57/, mely ma is italtolt, és az Ászégi mulató paja : Lakosi paja /60/ nevű épület, mely a Lakossy család tulajdona, s amíg a kocsa nem létesült, itt tartották a mulatságokat. Természetesen a régi falut az Ávég köréssztje /61/ zárja.

Ez volt az ősi falu. Mi látható ma ebből? Csak az, ami 1945 után létesült. Az idegen nem találkozik csordával, kondával, falusi kis templommal, semmiféle múltat idéző emlékekkel, ha áthalad a falun. Amit észrevesz: az új intézmények, a templom, a kiépült Balaton-part. Ennek az ősi falunak a területe 1945 előtt is bővült már, a Badacsony-hegyen kezdődő kőbányászat következtében.

4. A Kúsd-kolónia /7/ 1908--10 közötti években létesült bauxitbányászok részére.

5. Ezt követte az 1910-től épülő Béss-kolónia /17/, ahol a bánya középvezetői részére építettek családi házakat. A Kúsd és Béss-kolónia közös neve az Ás-kolónia /14/, szemben a Badacsony oldalában 1910-től épülő bányászházakkal, melyeket Főss kolóniának /253/ neveznek.

6. Új-kolónia /15/ épült 1937--38-ban, a Főss- és Ás-kolóniák építettek itt családi házakat.

7. Újtelep : Szoroshad /13/ a neve az 1945-ben kezdődő új falurésznek, az azonos nevű dűlőben. Utcait művészekről nevezték el, nagyrészt köznyelvben is élő utcanevek ezek már.

8. Pépsi : Major : Esterházy-major /20/. 1945-ig Esterházy tulajdon volt, 1968-tól az Erdei Termék Vállalat Pépsi Üzeme van itt.

9. Kert utca /40/ 1970-től épülő lakótelepi rész.

Mi határolta ezt a hajdani kis falut, mi volt, kié volt Badacsony és Tomaj szőlőhegye, a mai belterület, a hétvégi házakkal, üdülőkkel túlzeúfolt Badacsonytomaj?

Az ismertetett belterület hatalmasra bővült. A mai belterületet képező szőlő-üdülő-nyaraló falu nagy része Esterházy birtok volt, de volt itt hatalmas birtoka a Bezzerédyeknek, a Kisfaludyknak, és a Zirci-spátságnak is. Főleg az utóbbi bir-

tokok aprózódtak el, - nyomonkövethetők a gyűjteményben új tulajdonosaik neveivel, nagyobb részük a külterületen az Esterházy birtokkal együtt ma Á.G. tulajdon. A belterület 1945 után tovább aprózódott, s kialakult a mai "kisbirtok rendszer" Badacsonytomajban is!

Milyen új nevek születtek e területen? Utakat, üdülőket, melyek általában ház névvel rendelkező nagyobb épületekből alakultak, most figyelmen kívül hagyom. Csak jelzésszerűen egy-két név, mely a változást mutatja. Munkásőrüdülő /67/, Palackozó /69/, Alkotóház : Művészház /70/, Kultúrház : Művelődési Ház /71/, Egry-ház /79/, Állami Gazdaság /95-6/, Halászcsárda : Halászkert /100/, SZOT-üdülő /101/, Fősső bazársor /106/, Bányászüdülő /108/, Pavilon sor /113/, Egry park /117/, Tátika-présszo /118/, Alsó bazársor /123/, Egry-múzeum /125/, Derített /136/, Új iskola /138/, Borkombinát /170/ stb. Valamennyi létesítmény neve.

A belterületi földrajzi neveket nemcsak azért választottam előadásom témájául, hogy ezzel is emlékezzünk INCZEFI GÉZÁRA, aki jóformán egyedül foglalkozott ezzel a kérdéssel /INCZEFI G.: A települések belterületi földrajzi neveiről. Szeged, 1966./, de szerettem volna saját munkánkon, munkánkkal bizonyítani azt, hogy mennyire fontos ezeknek a neveknek a gyűjtése. Úgy gondolom - a magam munkáján tapasztalom - hogy nagyon fontos a megjelent kötetek kritikai elemzése is azért, hogy a következők már teljesebbek lehessenek.

VÖRÖS OTTÓ

A Zala völgyi Őrség egyelemű helyneveinek hová? kérdésre felelő helyhatározó alakjaihoz

A gyűjtési elvek alapján Vas megye földrajzi nevei című kötet adattárában is szerepelnek az egyelemű helynevek hová? kérdésre válaszoló alakjai. Jelen előadásom témájaként a történelmi Őrségnek azokból a falvaiból használtam fel az adatokat, melyeknek földrajzilag és gazdaságilag legjelentősebb települése Őriszentpéter, és vonzáskörzetébe tartozik Szalafő, Ispánk, Nagyrákos, Szatta, Pankasz, Kisrákos és Szaknyér. A terület nyelvjárása meglehetősen egységes. E kérdéstről a Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusán részletesebben is szóltam. A most megvizsgált nyelvi adatok ezt a feltételezést megerősítik.

A földrajzi nevek ragozásával mind a magyar nyelvtörténet, mind a grammatika, mind pedig a nyelv művelés irodalmában sokszor találkozhatunk. Ezek példatára azonban leggyakrabban megáll a helységneveknél, legfeljebb tájegységek [pl. Dunántúl], közigazgatási egységek [Zala megye], államnevek [Magyarország vagy Magyar Népköztársaság] vizsgálatára szorítkozik, és nem terjed ki a csupán egy közösség által használt helynevekre, a dűlőnevekre, bár legtöbbjük kitűzött céljuknál általánosabb következtetéseket is tartalmaz.

A téma irodalmával való ismerkedés során megállapítottam, hogy a toldalékolás osztályozásának egyik lehetősége alaki mozzanatok szerint sorolta be a szóalakokat. FERENCZY GÉZA így magyarázza: "Azokhoz a magyar helynevekhez, amelyek i, m, n, ny hanggal végződnek, azonkívül a -falu, -szombat utótagúakhoz és a tájegységek nevének egyik fajtájához szintén -ban, -ben, -ból, -ből, -ba, -be rag járul: Ercsiben, Szabadiban" stb. ... Később: "Az -i-t nem számítva, a magánhangzós végű

és az előbb említetteket kivéve a többi magánhangzón végződő, valamint a -halom, -hegy, -patak, -sziget, -várad utótagú helynevekhez és természetesen a -fa, -háza, -puszta, végűekhez ... -n, -ról, -ről, -ra, -re rag járul." Aztán megjegyzi: "A magánhangzós végűek között is akadnak kivételek: a szabályos Bissén mellett van Büssüben, Brassóban." Majd azt mondja: "A r, ly, j végű helységnevek... meglehetősen ingadoznak a ragozásban: Egerben, Modorban, de Monoron, Csömörön;" Levelét furcsa csattanóval zárja: "Mint látjuk, akadnak szinte valamennyi fajtában kivételek, de vigasztaljon bennünket az a tény /sovány vigasz/, hogy finn nyelvrokonaink is hasonlóképpen ragozzák helységneveiket."²

Ennek az alaki osztályozásnak a gyengéit nem csupán az mutatja, hogy még néhány újabb szabályra való kivételt sorolhat fel, hanem azt is megkérdezhetjük, miért szabályos a Bissén, és miért nem az a Büssüben, Brassóban. Így nem is tűnik indokoltnak a szerző megállapítása, hogy "Mégis van a földrajzi nevek helyhatározóragjainak használatában több-kevesebb szabályszerűség."³

Figyelemre méltó SZABÓ GÉZA megállapítása, midőn Simonyival vitatkozva - aki e kérdést grammatikai tekintetben nem tartja fontosnak - megállapítja: "Vitathatatlan, hogy a földrajzi nevek ragozása a viszonyító eszköz felől nem helyezhető el a maga bonyolult és sajátos összefüggéseiben."⁴ Ez a vélemény a helynevek ragozásának jelentéstani vonatkozásaira irányítja a figyelmet.

Még több véleményt idézhetnénk,⁵ de kiindulásunkhoz ennyi is elég.

Adattárunkban a felsorolt 8 községből 118 egyelemű helynevet találtam 159 előfordulásban. Az első jelentéscsoportba azokat a szavakat soroltam, amelyek mai nyelvünkben /köznyelvben vagy csak a nyelvjárásban/ is meglevő köznevek, tulajdonnévi szerepet csak alkalmilag töltenek be. Toldalékolásuk köznévi jelentésük alapján történik. Árkokho, Berékbe, Bozutba 'bokros', Csádéba 'nehezen járható erdő', Csárdáho, Dombokra, Düllübe 'dülő', Ebhátro 'sajátos alakú domb', Gyégverémho,

Gyöppre 'legelő', Hégyre 'szőlő', Lapba 'völgy', Ligetbe, Majorho, Mezzüre 'mező', Nyárkábo 'nyárfás erdő', Nyiresekbe, Pusztáro 'legelő', Rittásbo 'levágott erdő helye', Szifákho, Telekre 'a mező felé eső belsőség', Temetűbe, Tilosba, Tisztításbo, Vögybe.

Toldalékolásukat az sem befolyásolja, hogy idő közben az általuk jelölt terület jellege, művelési ága megváltozott, tehát a pusztán erdő nőtt, a majort lebontották, a nyárfást kivágták, helyét felszántották, vagy fenyves nőtte be. A csoportba 27 név tartozik, és 39-szer fordul elő.

A második típusba azokat a helyneveket soroltam, amelyek jelzős szerkezet előtagjának foghatók fel, de földrajzi köznévi utótagjukat elveszítették. Arra vagy a régóta változatlan művelési ág megjelöléséből, vagy a toldalékból lehet következtetni, vagy éppen a név közszói jelentéséből./pl. Agácás/. Ha e típusnál a művelési ág nem felel meg a feltételezhető utótag jelentésének, akkor ezt a tényt a művelésben bekövetkezett változás bizonyítékának foghatjuk fel. Például ha a Bokros név hová kérdésre felelő alakja Bokrosba, a művelési ág pedig szántó, akkor a név keletkezésekor még biztosan nem szántó volt. Példákkal: Agácásbo, Átiba 'két út közötti sík szántó és rét', Bokrosba, Csepelesbe /7 esetben/ 'ma: dombos szántó, régen: tölgyes', Csepelesre 'dombos rét, legelő, néhány tölgyfával', Disznusba 'völgy, rét, szántó', Dombosiba 'dombos bokros erdő', Egrésbe 'sík rét', Gombászura 'bokros domb', Harmincasba 'dombos erdő', Kövecsesbe 'dombos rét és erdő', Közbirtokosságiba 'dombos erdő', Lugosba 'dombos erdő', Magyarusba 'sík erdő', Makkosba 'sík erdő', Nyárkásbo 'dombos szántó, rét', Nyárosba 'dombos erdő', Nyiresbe 'domboldal', Rákosra 'helységnév? patak', Sósra 'sík és domboldal, szántó, erdő, rét', Söprűsbe 'bokros domboldal', Sötítésre 'sík, szántó', Szálosba 'dombos erdő', Szarkásbo 'lejtős erdő, szántó', Tekerésre 'dombos erdő, szántó', Tóhelesbe 'dombos erdő, rét', Töllesná, -ho 'dombos szántó', Törzsökösbe 'dombos legelő!', Uraságiba 'árkos erdő', Vizállusra 'sík szántó', Zöbögűbe 'völgy, szántó, rét'. A felsorolt adatokból

láthatjuk, hogy minden név helyhatározó alakját az határozza meg, hogy mi a területre jellemző feltételezhető utótag. Ez utalhat a művelési ágra: Uraságiba > Urasági-erdőbe, Vizállásra > Vizállás-földre, de utalhat a domborzatra is: Gombászura > Gombászódombra, Zöbögűbe > Zöbögő-völgybe. Hogy külső vagy belső helyragot használunk, az tehát itt is a földrajzi köznév jelentésétől függ.

A fennmaradó 62 nevet, mely összesen 70-szer fordul elő, egy csoportba soroltam abból a szempontból, hogy ezek a tulajdonnév "tiszta" típusai, köznévi jelentésük már vagy nem él, vagy képzésük világosan mutatja a tulajdonnév mivoltot: Szerkád, Bujá, Göcsöj stb.

Ezek a nevek a hová kérdésre 3 toldaléktípust vesznek fel: -ba, -be; -ra, -re; -hoz, -hez, -höz. Az utóbbi ragtípus a területet jelölő nevek toldalékolására nem látszik szabálynak. Feltételezhetően olyan műtárgyat /pl. hidat/ vagy a földművelés számára értéktelen térszínt jelöltek /patak, tó, mocsár, fa/ amelyek mellett volt művelhető terület. Hiszen patakhöz, tóhoz, mocsárhoz, fához lehet menni. Ez indokolja igen ritka előfordulásukat is. A 60 névből mindössze 2: Gidőrisho, Liherno. Mindkettő sík rétet, mocsaras területet jelöl.

A -ba, -be belső helyragot felvevő 28 névből 14 /17 előfordulásban/ erdő művelési ágú területet jelöl. Toldalékolás szabályosan megfelel az erdő köznév helyhatározó alakjának. Ennek mintájára /erdő>erdőbe/: Aradánbo 'dombos erdő, rét', Báladábo 'dombos erdő', Bencikbe 'dombos erdő és egyéb', Bőjtibe 'lankás erdő', Bujjábó 'sík erdő', Cserbe 'lejtős erdő', Galábo 'dombos erdő', Kárácbo 'sík erdő és szántó', Lipánbo 'dombos erdő', Muszlábo 'dombos erdő', Ródábo 'sík erdő, rét', Szerkódbo 'lankás erdő', Zsibba 'sík erdő', Zsibukba 'sík erdő'.

A belső helyragot egyetlen olyan név veszi fel, ahol a nyelvtani egyeztetés nem a művelési ágot, hanem a domborzatot veszi alapul: Tütübe 'völgy és rét'. A művelési ág alapján a -re rag lenne szabályos, de itt a völgy egyeztetünk: völgybe.

A vizsgálat körébe vontam az egyaleml, települést, településrészt jelentő helyneveket. Ezek kivétel nélkül belső helyragot vesznek fel: Devecserbe 'falurész, szer', Ikludba 'helységnév', Ispánkba 'helységnév', Óribe 'helységnév', Paccörbe 'falurész, szer', Pankaszba 'helységnév', Szaknyérbe 'helységnév', Szatábo 'helységnév'. Összesen 8 ilyen nevet találtam.

Újabban az idegenek kezdik elterjeszteni a -ra-re rag használatát, ugyanis tőlük hallva a helybeliek azt választókosabbnak érzik. Hallható ma már a Pankaszra, Szattára forma is. A helynévgyűjteményben ennek még nincs nyoma, hiszen az főként a nyelvjárási réteget tükrözi.

A belső helyragot felvevő nevek közül 5 látszik kivételnek, minthogy mai tudásunk szerint a fenti csoportokba nem sorolhatók. Határrészeket jelölnek, de sem domborzatuk, sem művelési águk neve nem indokolja toldalékolásukat: Ballanyérbe 'sík szántó és rét', Bribe 'dombos szántó és rét', Göcsei-be 'lankás szántó', Rimánba 'dombos rét és szántó', Sinkuba 'domboldal, rét és szántó'. Bár a fenti nevek viselkedésére van kézenfekvőnek látszó magyarázat: Göcsei esetében analógiás hatásra a tájegység neve mintjára kapja a ragot, Rimány nevű település is van a közelben, a többi terület pedig völgyeket övező domboldalakon vagy völgyeszerű szélesebb mélyedés sík alján található, tudományosan mégsem tekinthetjük alaposabb nyelvjárástörténeti vizsgálat nélkül bizonyítottaknak.

A fentebb megjelölt típusból 32 név kap külső helyviszony ragot /-ra, -re/, és 36 esetben fordul elő. A nevek nagyobb része /20 név 23 hely jelölésére/ a művelési ág alapján kapja toldalékát: Bágyukárra 'sík erdő, de régebben szőlőhegy', Bógyagra 'sík szántó', Csáritra 'dombos legelő' /megfelel a legelőre alaknak/, Csörgőtre 'sík, vízmosásos szántó, rét', Denkire /Denke/ 'lejtős vízmosásos szántó, rét, erdő, de legelő volt', Döbrenyire 'sík, lejtős szántó' /toldalékolása a földre mintjára/, Éllicire /Éllice/ 'sík erdő, régen szántó', Erkőssre 'lankás szántó', Hátémre 'lankás szántó', Homakra 'dombos szántó', Kellőre 'sík szántó', Kimánro 'sík szántó',

Kozmáro 'sík szántó', Limbusra 'sík, mélyenfekvő, víznyős, sásos rét', Ródáro 'sík, ma erdő!', Rónáro 'sík szántó', Sárdikáro 'sík szántó és rét', Sindüre 'sík szántó', Süprüsd-re 'lankás szántó', Szarukáro 'lankás szántó'. A felsorolt nevek által jelölt területen 3 művelési ág szerepel: szántó, rét, legelő.

A szántót az őrségiek földnek mondják, a hová kérdésre: földre. A rétre, legelőre alak már magát magyarázza.

A -ra, -re toldalékokat felvevő altípus másik kategóriájába 12 név 14 előfordulásban tartozik. A jelentés és a toldalék összefüggését a domborzati és vízrajzi jelleg határozza meg. A 12-ből 9 név dombot, domboldalt, 3 pedig patakot, vízfolyást vagy ezek környékét jelöli. A hová kérdésre ezek a szavak külső helyragot kapnak: dombra, domboldalra, patakra. Az adatok bizonyossága: Barátossárok 'domb, vízmosásos erdő, rét', Csernecre 'árkos erdő' /a délszláv-magyar nyelvhatáron elterjedt víznév/, Csértáro 'erdős, bokros, vízmosásokkal tagolt fensík', Dapsáro 'dombon levő falurész', Égisre 'domb, szántó, erdő, rét', Egresdre 'dombos rét, bokros', Galáro 'domboldal, erdő, rét, szántó', Güacre : Güesre 'dombos erdő', Lapányro 'domboldal, szántó', Patkáro 'dombos erdő', Rüjdre 'dombos falurész', Szaláro 'patak'.

Összegezve azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy az egyelemű helynevek hová kérdésre válaszoló szóalakjait a név jelentése határozza meg. Három lehetőség van: 1. ha a név azt jelöli, hogy valami mellett fekszik a terület, akkor a toldalék -hoz, -hez, -höz /pl. Majorhoz, Líherhez/. A névadásban ritka; 2. ha a név olyan helyet jelöl, melynek domborzatát vagy művelési ágát megnevező köznévhez belső helyragot ten-nénk, akkor a tulajdonnévhez is azt tesszük, akár felismerhető a név eredeti jelentése, akár nem: Miszusba, Aradánbo, Bérekbe; 3. azokhoz a nevekhez, amelyek domborzatát vagy művelési ágát megnevező köznevekhez külső -ra, -re helyragot tesszünk, a tulajdonnév is ezt veszi fel. A számok tanúsága szerint a művelési ág jelentése e tekintetben meghatározóbb. Az egyelemű, települést vagy lakott helyet jelölő tulajdonnevek-

hez a terület nyelvjárásának alaprétegében csak belső /-ba,
-be/ helyragot találunk, ezek alakj minőségétől függetlenül.

Jegyzetek

1. Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos és Végh József. Vas megyei Múzeumok Igazgatósága Szombathely, 1982.
2. Ferenczy Géza: Magyar helységnevek helyhatározós alakjai. Nyelvnevelő levelek az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából. Szerk. Ferenczy Géza és Ruzsiczky Éva. Gondolat, Bp., 1964. 217-18.
3. I. h.
4. Szabó Géza: Helyhatározóink leíró nyelvtani kérdéseiről. Vasi Szemle XXXV. évf. 391.
5. Vö. Wagner József: Néhány megjegyzés a helységnevek helyhatározó ragjai dolgában. Nyr. 1955. 66-67.

SZEGFÜ LÁSZLÓ

Gondolatok Baja nevének eredete kapcsán /avagy "interpretatio latina"/

Valamennyiünk számára közismert, hogy korban visszafelé haladva történeti forrásaink jócskán megcsappannak, s az esetek többségében, ha egy-egy település korai történetét kívánjuk megrajzolni, ehhez alig áll több a rendelkezésünkre a helység nevénel, s az abból több-kevesebb szakértelemmel és fantáziával levonható merész, tárgyilagosságra törekvő vagy sematikus konzekvenciánál. Így aztán gyakran szerzőként változó, sőt újabb ötlet felmerülésével esetleg annál is módosuló, sokszor egymásnak is ellentmondó adatokkal tarkított, rendkívül heterogén kép és arra épített történeti koncepció jellemzi nem egy településünk korai históriáját. A rendelkezésekre álló rövid időben egyetlen település historiográfiájából merítve a példákat, szeretném felhívni a figyelmet néhány jellemzőnek mondható problémára.

Ez a település a hajdan Bodrog vármegyei, ma Bács-Kiskun megyei Baja város. Korai története önmagában is rendkívül závaros. Első gyanúba fogható, 1308-ból származó, adata az ország rangos városai közé sorolja, de 1323-ban kisnemesek lakta helység, 1392-ben Nápolyi László mezővárosként adományozza el és 1406-tól dokumentálhatóan vásáros hely, ám 1425-ben ismét több nemes csereberéjét képező possessio, 1472-ben újból mezőváros a rangja, de néhány esztendővel később hatalmaskodó nemesek birtoka, majd -- annak ellenére, hogy a Dózsa-paraszt-háború talán legnagyobb vérveszteséggel járó csatája, amelyben számos bajai is részt vett, a közeli Hájszentlőrincen zajlott le és egyesek szerint 25 ezer, mások szerint 32 ezer halottja volt -- 1517-ben ismét, hiteles kártérítési dokumentumok alap-

ján 3500--4000-es lélekszámú mezővárosként kerül elénk.

[SZEGRŐ: Baja története az Árpád-ház kihalásától Mohácsig. = Baja város története. szerk. ORTUTAY GY.--MAJOR M. /nyomdában/]

A város históriája tehát írásos források tükrében a XIV. század elejéig vezethető vissza. Az ezt megelőző időszakra egyetlen támpont csupán a neve.

A ma általánosan elfogadott álláspont szerint a Baja név török eredetű. A szó alapjelentése: 'bika'. A bika a nomád állattenyésztők körében igen nagy tiszteletnek örvendett féllelmetes ereje és bátorsága miatt, melyekkel megvédte az állományt sokszor még a nagyobb ragadozók támadásával szemben is. Általában meghatározott számú tehén mellett tartották, így egy-egy nemzetség, család vagy személy bikáinak száma irányadó lehetett állatállományunk nagyságának -- azaz gazdaságunknak -- meghatározásához. Így alakulhatott ki a szó 'gazdag' jelentése. A gazdag ember pedig sokkal inkább meg tudja védeni vagyonát /függésbe került vagy fizetett szolgálai segítségével/, mint a szegény, merészebb hadivállalkozásba kezdhet, komolyabb katonai sikereket érhet el. A XI. századi JUSUF HAS HAČIBNAK a "Boldogság tudományáról" írott munkájában a "böga" szó jelentése már 'hős, vitéz, vasgyúró, gazdag'. Lehetséges, hogy Mezopotámiából származott át a sztyeppére az isten és a bika fogalomkapcsolata, de az sem kizárt, hogy ez attól függetleníthető, önálló pusztai alakulat. Mindenesetre a szintén XI. századi MAHMUD AL-KASGARI szótárában már találkozunk az 'isten' fogalom "bajat, bajad" szóalakjával. Nyilvánvaló, hogy a szó jelentéstartalmának ezek a változatai nem az első lejegyzés korában alakultak ki, hanem sokkal korábban.

Más -- de a fentiektől talán nem független -- jelentésfejlődéssel tiszteleti címként találjuk e szót az orkhoni föliratokon, mint a bölcs Tonjukuk jelölőjét, aki "bojla baya targa". Ugyanez a "baya" Bilge kagán monumentumán, a szudzsai emlékeken és az ongoni emlékművön is szerepel. További rövidüléssel már a tisztelti címből az eredeti jelentés teljesen elvesz, elhomályosul, így jelentkezhetnek aztán az ilyen nevek:

"baj apa", "baj temür", "baj buya". Ez az utóbbi bizonyítja legnyilvánvalóbban, hogy a "baj" cím és a "buya = bika" név már teljesen elkülönült jelentéstartalmat hordoz. [Древнерусский Словарь. Ленинград. 1969. 125, 116, 77, 79.; Codex Comanicus. ed. KUUN G. Bp., 1880. 129, 147.; GOMBOCZ, MNy. 11. 435.; MELICH, MNy. 19, 102.; PAIS, MNy. 18, 94.; VIRÁGH, FE 10, 63.; KÁLMÁN: A nevek világa. Bp., 1973. 160.; KISS: Földr. nevek etim. szótára. Bp., 1980. 75.]

Már az ezredfordulóról adatolható a magyarság gyakorlatában e név személynévi használata. Szent István unokaöccsei viselik a Baja és Bonyha nevet, amelyek egymással is etimológiai kapcsolatban vannak. [Script. rer. Hung. I. 69.; PAIS: A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Bp., 1975. 316.]

Összegezve: a szó jelentésfejlődésében az ezredfordulóig kimutatható az alapjelentés továbbélése, tiszteleti címmé, szakrális fogalom jelölőjévé és személynévvé válása is. A honfoglaló magyarság még -- vagy már -- valamennyi jelentését ismerhette e szónak. Mivel pedig a helynévadás egyik leggyakoribb hazai válfaja a személynévből képzett helynevek alkalmazása, annyit valószínűsíthetünk tehát, hogy Baja neve török eredetű, s minden bizonnyal személynévből vált helynévvé. [KRISTÓ--MAKK--SZEGFÜ, AHistSzeg. 44. 57-58.]

Hogy ki lehetett a város névadója, nem tudjuk. Ezért egyes kutatók az avar Baján kagánt, mások a XI. század első felében élt Gyula-fiak egyikét, Baját, megint mások egy 1183-ban kelt oklevélben említett "Baia de genere Szalók"-ot fogtak gyanúba. /A Szalók nemzetség birtoklása egyébként valószínűsíthető a város vidékén./ Mivel Baján 602-ben halt meg, a számba vett időköz igen széles, 1183-ig közel hatszáz, 1308-ig vagy 1323-ig több mint hétszáz esztendő.

Természetesen megfelelő fantáziával még tovább bővíthető ez az idő, de ehhez már az ókori auctorok bevonása is szükséges.

Legfantasztikusabb ötletnek mindenképp az tűnik, amely a város nevét Baiosz-tól Βαίος/, Odisszeusz egyik kormányosától származtatja. Ezt a hajóst tartják az ókori Baiae itáliai

fürdőhely /Nápoly mellett/ megalapítójának is, állítólag ott temették el őt. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a földrajzi távolság miatt semmilyen kapcsolat nem lehet a két helység között. A görög mitológia azonban különös tréfát űz velünk. Egyik mondája szerint ugyanis Odisszeusz meg akarván engesztelni a Polüphémosz megvakítása miatt reá haragvó Posszeidont, evezővel a vállán olyan népek közé ment a tengeristen kultuszát hirdetni, amelyek nem ismerték azt. Útja során elvetődhetett -- egyes monda-variációk szerint -- a Duna forrásvidékéig is, mint korábban Heraklész. Így a "leleményes ithakai király" elméletileg áthaladhatott Baja vidékén, állíthatott ott kultuszhelyet Posszeidonnak, s az azt kiszolgáló települést elnevezhette egykori harcostársáról. Egy mítikus történetben semmi sem lehetetlen, olykor még annak kései továbbfejlesztése sem. Ám sem a régészeti emléanyag, sem a hitelesnek tekinthető történeti források nem bátorítják egy esetleges Közép-Duna völgyi görög kolonizáció feltételezését, így hát ezt a kedves históriát vissza kell utalnunk a mesék, mítoszok világába. Hasonlóképp aligha lehet névátvitellel maga Baiae helység a névadó, mert egyáltalán nem valószínű, hogy a rómaiak fürdőkultuszukat éppen itt, a Barbaricum határán fejlesztették volna az itáliaihoz fogható jelentőségűvé. Lehetne ugyan későbbi is e névátvétel, hiszen -- pl. Gauthier de Chatillon tanúsága szerint -- a középkorban sem ment feledésbe a híres üdülőtelep neve, csakhogy e korszakban a legkevésbé sem lehetne vidékünket szórakozási központnak, jeles fürdőhelynek tekinteni.

Más -- ugyancsak latin forrásokra építő -- feltevés szerint az Itáliában vereséget szenvedett boiok, a kelták egyik néptörzse vándorolt a Dunához, ott megtelepedett, s így névadójává vált a városnak is. A boiok által megszállt területnek azonban Pozsony vidékén volt a központja, fennhatóságuk a Kis-Alföldre, Észak-Dunántúlra és talán északon Dácia határáig terjedt ki. Baja vidéke pedig ettől a körzettől messze esik.

Ide sorolhatók azok az elképzelések is, amelyek szerint a Baja név vagy a népvándorláskorból adatható vulgárlatin "Űböl, sinus" jelentésű "baia" szóra, vagy annak valamely nyugati nyelvben meglévő alakváltozatára /Ol. bais, fr. baie, sp. bahia, ném. Bei, holl. Beai — valamennyi 'szűk bejáratú kis Űböl' jelentésű/ vezethető vissza. E nevek szóródása világszerte igen nagy, de hazánkból biztosan egyetlen esetben sem adathatók. Ugyanosa nem lehet a város elnevezésének alapja a románlakta területek helyneveiben előforduló "valya = völgy" név, amely tájnyelvi változatban 'bányát' is jelenthet, ugyanis Baja környékén sohasem laktak románok, vidéke teljesen sík, sem számottevő völgy, sem bánya nincs és nem is volt soha a közelében.

Akik római eredetűnek tartják a várost, azok közül néhány az egykori Poetovio helységet hozza kapcsolatba a Baja melletti régi Pető helységgel. /Területe ma már Bejárába olvadt./ Ez azonban fatális tévedés, ugyanis a szóban forgó római város hajdan Felső-Pannóniában — Nagy Konstantin óta Noricumban — volt; azonos a mai Pettauval.

Volt olyan hipotézis is, amely szerint Baja a római Altinummal azonos. Ez azonban kétfős tévedésen alapszik: egyrészt összezavarja a Gallia Transpadanában levő Altinumot az Alsó-Pannóniában találhatóval, másrészt ez utóbbit a Duna balpartjára helyezi. Ugyanosa többfelvetették, hogy a város Nagy Károly alapítása, frank végvár volt és azonos Francovillával. A nevezett helység azonban számos megbízható történeti forrás szerint a Szerémségbe, ide is csak a XI. század közepétől lokalizálható és így semmi köze sem lehet a bodrogi Bejárához. [Minderre KISSNÉ--SZEGPÜ: Baja az Árpád-korban. = ORTUTAY--MAJOR: i.m.]

/Természetesen az előadásomban megbontottam a historiográfia időrendjét a tematikus csoportosítás kedvéért. Azt is hozzá kell tennem, hogy semmiféle elmarasztaló szándék nem vezetett a hajdani szerzők feltevéseinek bemutatásában, hiszen azok, akik ezeket az elképzeléseket egykor papírra vetették, a legjobb tudásuk szerint kívánták egészséges lokálpatriotizmustól vezérelve szűkebb hazájuk, szeretett városuk múltját felderíteni./

Ennyi is elég talán annak megállapítására, hogy az ilyen és hasonló feltevések legalább három -- alaptípusnak is tekinthető -- hibára vezethetők vissza:

1/ A helytelen etimologizálás és annak következményei /Pl. a sp. bahia és az argentinai Bahia Grande vagy a holl. Baai és a hasonló nevű bormeoi folyótorkolat kapcsolatba hozása a várossal./

2/ Személynévi eredet feltételezése esetén a névhasználat helytelen leszűkítése egyetlen személyre, majd ennek abszolutizálása a történeti koncepció kidolgozásában. /Ilyen volt pl. Baján kagán vagy Gyula fia Baja kiemelt szerepeltetése./ Ez a gyakorlat sajnos ma nagyon is általános a történettudományban; elegendő csupán a fejedelmi nemzetség tagjainak noma-dizálásáról, a ducatus X. századi problematikájáról, az állam-alapító harcok lehetséges lefolyásáról stb. közzétett elgondolásokra, helytörténeti munkákra és régészeti interpretációkra hivatkoznunk.

3/ Helytelen lokalizálásból eredő hibák. /Ilyen pl. esetünkben Altinum, Petovio, Francavilla említése./

Hogyan küszöbölhető ki ezek a hibák? Hogyan szoríthatók mederbe az ilyen elképzelések? Véleményem szerint a megfelelő szakmai felkészítés mellett leghatásosabb ellenszereik a mind nagyobb teljességre törekvő adattárak, amelyekből kielemezhető a különféle helynévtípusok, megállapítható a névadásban tükröződő szemlélet, statisztikusan is felmérhető egy-egy hely- vagy személynév gyakorisága, időbeli és földrajzi elterjedtsége stb.

Az utóbbi időben és nem utolsó sorban a jelenlévők áldozatkész gyűjtő-, szervező és kiadói munkája révén örvendetesen megszorodtak a különféle névtárak, adattárak.

A magam részéről annyit tennék ehhez: szándékomban állt külön kiemelni ebben az előadásban a latin eredetű nevekkal kapcsolatos vagy az egykori római helységek ellokalizálásából adódó problémákat. Ezt előadásom alcíme "interpretatio latina" vagy talán helyesebben "interpretatio latinae" is jelzi, s az előadásból is kiérződhetett egy ilyen súlypontosítás.

Ezeknek a kérdéseknek a megoldásához olyan adattárra lenne szükség, amelyből azonnal visszakereshető egy-egy település hajdani latin elnevezése vagy elnevezései.

Sajnos GRAESSE Orbis Latinusa [Braunschweig, é.n.], amely amaga nemében kiváló munka, a latin neveket veszi sorra, s csak a lokalizációban adja meg mai megfelelőiket, így az adott célra igen nehézkesen, gyakorlatilag az egész corpus átlapozásával használható csupán. Amikor a szocialista országok akadémiái elhatározták, hogy kiadják "A koraközépkori európai népek enciklopédiá"-ját, mi itt Szegeden -- főképp a történeti kartográfia szempontjából -- szükségét éreztük egy ilyen adattár összeállításának. Hamarosan kiderült azonban, hogy a számításba vehető területnek megfelelő szelekció több munkát igényelne, mint a teljes körű gyűjtés. Így aztán ez a vállalkozás túlnőtt az eredeti terv keretein. Sikerült egy kicsi, de szerény munkaközösséggel közel 52 000 nevet céduláznunk. Természetesen ilyen mennyiség közzétételekor csak a legszűkebb, szótárszerű adatközlésre szorítkozhatunk: mai név, földrajzi lokalizálás, egykori latin elnevezések sora /pl. Pécs, Magyarország, Baranya m. -- Sopianae, Quinque Basilicae, Quinque Ecclesiae, Quinque templa etc./. Jelenleg az abc-be rendezés folyik. Reméljük, az első betűk alá rendelhető anyag legkésőbb a jövő esztendőben nyomdába kerülhet.

Úgy gondolom, ezen a fórumon a munkálatok megemlítése, bejelentése nem rosszízű dicsekvésként hat, hiszen INCZEFI GÉZA emlékének akkor adózunk a legnagyobb tisztelettel, ha munkánkkal is bizonyítjuk, hogy nem vagyunk méltatlanok szellemi örökségére.

CS. NAGY LAJOS

A Budapesti Tanítóképző Főiskolán folyó névtani gyűjtőmunkák

A magyar népi kultúra hagyományos megjelenési formái napjainkban már eltűnőben vannak. A jelen és a közelmúlt gyors, az élet minden területére kiterjedő változásai történeti távlatba állítják azt a paraszti világot, amely ennek a kultúrának éltetője volt. Mai nyelvünket, modern nemzeti kultúránkat, az irodalmat, zenét, képzőművészetet eltéphetetlen kapcsolatok szövedéke fűzi a népi kultúra örökségéhez. A legjelentősebb tárgyi emlékeket a múzeumokban gyűjtik össze, s ott tárják az érdeklődők elé. A nyelvi emlékek megőrzése, továbbörökítése ugyancsak nemzedékünk mulaszthatatlan feladatai közé tartozik.

Az utóbbi másfél évtizedben nemcsak megélénkült az érdeklődés a magyar néphagyományok iránt, hanem azok ápolása is föllendült. Ezt bizonyítja a falumúzeumok, tájmúzeumok tárgyi emlékeinek mennyiségi és minőségi gyarapodása. Szintén ezt mutatja a néprajzi témájú kiadványok sokfélesége is. Gyakoribbá váltak a különféle néprajzi jellegű találkozók, s a legutóbbi, gödöllői is /1983 nyarán/ a néphagyományok iránti élénk érdeklődést mutatta, egyszersmind népünk paraszti rétegének életkörülményeiről, gondolkodásmódjáról, tárgyi és szellemi világától való még gyorsabb szakszerű gyűjtést szorgalmazta, hiszen "akitől gyűjteni lehet, nem újrászűlető közösségek, csoportok, hanem elszórtan élő idős asszonyok, egyre mélyebbre merülő, egyre hallgatagabbak ..." /Csóóri Sándor: Csipkekoronák. Élet és Irodalom, 1972./.

Az időnek ezt a parancsát megértve ösztönözzük hallgatóinkat a szellemi értékmentés nemes munkájára. Feladatunknak tartjuk növendékeink fölkészítését erre a tevékenységre mint az értelmiségi élet szerves részére, mert tanítóként további nemzedékeket nevelhetnek a néphagyományok megbecsülésére, gyűjtésére.

Az előbbi általános célon kívül még a következő szempontból is szükségesnek tartjuk a hallgatók megbízását ilyen gyűjtési és feldolgozási feladattal. Egy-egy szakdolgozat, diákköri pályamű elkészítése közben tanítványaink jártasságot szereznek a tudományos igényű gyűjtés és feldolgozás alapjainak elsajátításában, az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazásában, növendékkel való gyűjtésben, rendszereztetésben. Ez utóbbi a honismereti mozgalom tartalmas továbbvitele szempontjából is igen lényeges. S ha mindezeket nem is tekintjük, akkor is a k ö r n y e z e t i s m e r e t tanításához elengedhetetlenül szükséges az adott település történetének, népszokásainak, helyneveinek átfogó ismerete. Ehhez pedig a gyűjtésben való részvétel felbecsülhetetlen segítséget ad.

Az 1976/77-es tanévben alakult meg a Nyelvészeti diákkör A. JÁSZÓ ANNA vezetésével. A diákkör a beszédművelési, nyelv-művelési, nyelvtan tantárgytörténeti témákon kívül főleg névtani gyűjtésekkel foglalkozott. Ez utóbbiak közül is inkább egy-egy település személynévanyagát, ragadványneveit és földrajzi neveit dolgozták fel. Az elkészült művek /szakdolgozatok, tudományos diákköri pályamunkák/ közül több kimagasló eredményt ért el az Országos Tudományos Diákkörök bemutatóin.

Személynevek vizsgálatával foglalkoznak a következő dolgozatok: BERZSENYINÉ HUSZÁR MELINDA: Ráckeve keresztnévei /1801-1950/ című dolgozata az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége kiadásában 1982-ben jelent meg a Magyar Személynévi Adattárak című sorozat 43. füzeteként; SOKCSEVICS LÁSZLÓ: Baja személynevei /szakdolgozat, 1981/; KISS CSILLA: Dunabogdány személynevei /szakdolgozat, 1981/; BÉRES LÁSZLÓ: Bugyi község ragadványnevei /szakdolgozat, 1982/; OLÁH MÁRTA: Szentpéterszeg mai ragadvány- és betűnevei /szakdolgozat, 1982/; BITTER ANIKÓ: Endrefalva személynevei /az 1983. évi OTDK-n díjazásban részesült/; KORMOS ÁGNES: Nógrádverőce keresztnévei /szakdolgozat, 1983/; RADVÁNYI ÁGNES: Vasszentmihály személynévanyagának vizsgálata /szakdolgozat, 1983/; SZÓRÁDY ILDIKÓ: Szamossályi község keresztnévei /szakdolgozat, 1983/; TAR CSILLA: Zamárdi és Szántód keresztnévei

/az 1983. évi OTDK-n díjazásban részesült/; VARGA ZSUZSANNA: Salamonfa és Zsira személynévanyagának vizsgálata /szakdolgozat, 1983/.

A földrajzi nevek összegyűjtésére, közzétételére is vállalkoztak a diákkör tagjai. Elkészült, s a Magyar Névtani Dolgozatok sorozat 14. füzeteként az ELTE Magyar Nyelvészeti Tan-
székcsoport Névkutató Munkaközössége kiadásában 1981-ben meg is jelent RAÁTZ JUDIT: Gödöllő helynevei című dolgozata, mely 1979-ben az OTDK-n díjat nyert. VÁRHEGYI JUDIT: Dömsöd föld-
rajzi nevei című munkája 1983-ban az OTDK-n ugyancsak szép el-
ismerésben részesült.

Az új tanítóképző főiskolai tanterv lehetővé s kötelezővé tette az V-VI. félévben egy fakultatív tárgy föl vételét. Ezzel a lehetőséggel élve hirdetem meg a Nyelvjáráskutatás című fakultatív tárgyat. A harmadévesek munkájába a második félév-
től néhány érdeklődő elsőéves hallgató is bekapcsolódott. A stúdium keretében foglalkoztunk a nyelvjárási jelenségek kelet-
kezési okaival, a nyelvjáráskutatás vázlatos történetével, a nyelvjárási szövegek lejegyzési módjával, feldolgozásával és a nyelvjáráskutatás kimagasló eredményeinek /Magyar Nyelvat-
lasz, Magyar Tájszótár, regionális tájszótárak, Új Magyar Táj-
szótár stb./ bemutatásával. Hosszasan vizsgáltuk az egyes nyelv-
járások hangtani, alaktani és mondattani jelenségeit.

Ez a műhelymunka a bekapcsolódott elsőéves hallgatókban is föl ébresztette a gyűjtési kedvet, s a fakultatív stúdium bevezetése mellett egyre inkább szükségessé tette egy diákkör szervezését, melynek elsődleges célja és feladata a földrajzi nevek gyűjtése.

Bár főiskolánkon nem tanárokat, s főként nem magyar szako-
sokat, hanem tanítókat képezünk, mégis több éves tapasztalat alapján, éppen a fenti eredményekre is hivatkozva elmondhatjuk, hogy komoly, nagy jelentőségű gyűjtési munkálatokat kezdemé-
nyezhetünk, indíthatunk el növendékeinkkel. Hallgatóink közül leginkább az ének szakkolégisták alkalmasak erre a munkára, mert az ő hallásuk a finomabb árnyalatnyi különbségekre is érzé-
keny.

A Nyelvtudományi Intézetből BALOGH LAJOS tanácsára 1982 őszén elkezdtem néhány Pest megyei község földrajzinév-gyűjtésének előkészítését. A nyelvészetten kívül egyéb tárgyakból is megfelelő szinten teljesítő hallgatók e téma iránti érdeklődését fölkelte megindult az elméleti fölkészülés. Kevés megbeszéléssel, annál több olvasással, jegyzeteléssel telt el 2-3 hónap, mely alatt földolgoztuk a legalapvetőbb szakirodalmat. Ennek felsorolásától most eltekinthetünk.

A hallgatók fölkészítése során külön gondot kellett fordítani arra, hogy a gyűjtési területen feltehetőleg élő nyelvjárási sajátosságokkal megismerkedjenek, s azok lejegyzését gyakorolják. Ezért az erre a területre leginkább jellemző palóc nyelvjárás hangfelvételeiből sokat meghallgattunk, leírtunk, s összehasonlítottuk lejegyzésünket a szakemberek által készítettetekkel.

Nem hagyhattuk figyelmen kívül a gyűjtés előkészítésekor azt sem, hogy hallgatóink többsége fővárosi születésű, neveltetésű. Tehát azokkal a természetföldrajzi fogalmakkal, művelési ágakra vonatkozó kifejezésekkel, amelyek a gyűjtőlapokon szerepelnek, illetőleg, amelyeket azon kívül is használhatnak az adatközlők, nemigen találkozhattak.

Értelmeznünk kellett például az alvég, felvég, horhos, irtás, parlag, páskom, legelőerdő, vágás, akol, bikarét, nyiladék, zsombékos stb. földrajzi közneveket. Ebben nagy segítségünkre volt a Vas megye földrajzi nevei c. kötetben megjelent, BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS és VÖRÖS OTTÓ által összeállított értelmező szótár.

Különös gondot fordítottunk a több nyelvű településeken végzendő gyűjtés előkészítésére is.

Elméletileg is megerősödve rátérhettünk a gyakorlati fölkészítésre, melyet a Nyelvtudományi Intézet kiadásában 1978-ban megjelent A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve alapján végeztünk. Időközben sikerült megszerezni néhány, már kipróbált gyűjtési útmutatót BOGNÁR ANDRÁS: Útmutató Bács-Kiskun megye földrajzi neveinek gyűjtéséhez; MARKÓ IMRE LEHEL: Útmutató a keszthelyi járás

földrajzi neveinek a gyűjtéshez stb., s az előbbi szakirodalmat is segítségül véve útmutatót állítottam össze Útmutató néhány Pest megyei település földrajzi nevének a gyűjtéséhez címmel. Ez az útmutató a Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. kötetében a napokban jelent meg.

Közben HAJDÚ MIHÁLY és ÖRDÖG FERENC szíves közreműködésével egyeztetettük a gyűjtésre kiválasztandó településeket. Lényegében két szempont érvényesült a kiválasztásban: 1. olyan területről ne gyűjtsünk, ahonnan már készült anyag; 2. legyen a gyűjtőnek valamiféle rokon vagy egyéb kapcsolata a településen lakók között egy-két családdal. Ez két okból is fontos. Egyrészt az adatközlők könnyebben, hamarabb megnyilatkoznak, lelkiismeretesebben segítenek, másrészt pedig, mivel az összes anyagi terhet a gyűjtők viselik, nem mindegy, hogy a szállást és az étkezést milyen módon lehet megoldani. Tudományos szempontból azért jelentős ez a vállalkozás, mert szerény erőinkkel hozzájárulhatunk a Pest megyei gyűjtés elkezdéséhez, a későbbiekben pedig szakképzett munkatársakkal dolgozhatunk, dolgozhatnak a megyében. Hallgatói oldalról a szakdolgozat elkészítése a legközelebbi cél, a további pedig a tudományos diákköri pályázaton való részvétel.

A településeken végzendő munka további feltételeinek a megteremtése szintén a mi feladatunk volt. Meglehetősen hosszadalmas utat bejárva szereztük meg a tízezres méretarányú külterületi átnézeti térképeket, hogy aztán a megbízólevéllel és az útmutatóval ellátva, valamint a Pest megyei Tanács Művelődési osztályának a támogató levelére hivatkozva megkezdhesük a községekben a munkát.

Közben tavasszal félnapos gyűjtési előkészítést szerveztünk a főiskolán, melyen ÖRDÖG FERENC a földrajzinév-gyűjtés jelentőségéről, céljáról, segédeszközéről és menetéről, az adatközlők kiválasztásának szempontjairól, HAJDÚ MIHÁLY pedig a nevek lejegyzésének nehézségeiről beszélt.

A nyár elején az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XI. Országos Találkozásán főiskolánk négy gyűjtő részvételét biztosította, ezzel is bizonyítva, hogy kezdeményezésünkre

intézetünkben támogatják. A további munkához is nagy lendületet adott mindannyiunknak a találkozó légköre, a nemes értékmérés elkötelezettségével áthatott szakemberek és más önkéntes munkatársak úgyszeretete, tenni akarása.

Ilyen előkészítés után kezdődött meg a gyűjtés Pest megye következő településein: Biatorbágy, Csobánka, Dabas, Fót, Nagykovácsi, Szada, Taksony, Törökbálint, Vácrátót, Veresegyház, Nógrád megyéből /Endrefalváról/ is készül gyűjtés.

Tudjuk, hogy egyszerűbb, a gyakorlati szempontból is jobb lenne egy járásból gyűjteni, de az egyének munkafeltételei ezeken a helyeken a megfelelők, s hogy egyáltalán önkéntesen elindulhasson a munka, ennyi rendszertelenséget el kell viselnünk, legalábbis egyelőre. Ha magasabb szinten is -- nem főiskolain -- szervezik arra hivatott szakemberek a munkát, akkor meg lehet, illetve meg is kell szabni követelményként a folyamatos haladás érdekében a járásonkénti gyűjtést. Úgy sokkal áttekinthetőbb a munka, jobban lehet koncentrálni az erőket, s a támogató állami, gazdasági és társadalmi szervekkel is gyümölcsözőbb kapcsolat alakulhat ki.

A névanyag összehasonlíthatóságát a más megyékben használt gyűjtőlapok segítségével -- melyet ÖRDÖG FERENC-től kaptunk -- kívánjuk biztosítani.

A gyűjtés előkészítése, elindítása több mint fél évbe telt. Jelenleg a terepmunkák befejező szakaszához közelednek a gyűjtők. Ezt követően a belterületi és a külterületi gyűjtőlapokra kerülnek rá az adatok, melyeket kiegészítünk a kataszteri térképeken találtakkal, majd pedig a PESTY FRIGYES gyűjtötte nevekkel.

Az idei nyárra tervezzük a községekben az ellenőrzést. Ezután az adatok földolgozása következik, vagyis a szakdolgozat, tudományos diákköri pályamunka elkészítése.

A földolgozás során több szempontra kell majd figyelemmel lennünk. A névanyag alak- és jelentésbeli kategóriáinak a rendezésén, valamint a nevek etimológiai meghatározásán kívül névtipológiai, névszociológiai vonatkozásokat is szem előtt kell tartanunk, hiszen a nevek keletkezésének, továbbélésének,

mindenkori használatának társadalmi problémái deríthetők föl a névtípusok vizsgálatában, a nevek funkcionális tematikájától a szituációs kérdések figyelembevételén keresztül az egyének és a közösségnek az egyes nevekhez való viszonyulásáig. Ezen szempontokra való ügyelés nélkül ma már sem a történeti, sem a jelenlegi névanyag vizsgálatát nem lehet korszerű módon végezni.

1. The first thing I noticed when I stepped out of the car was the cold. It was a sharp contrast to the warm blanket I had been sitting under. I looked around and saw a few other people walking towards the same building. The air was thick with the smell of old books and the sound of footsteps on the cobblestone path. I felt a sense of anticipation, a mix of excitement and nervousness. This was my first time here, and I was about to embark on a journey that would change my life.

2. As I walked through the grand entrance, I was greeted by a man in a tuxedo. He smiled warmly at me and led me to a table. The room was filled with people, all dressed in formal attire. The music was soft and romantic, and the atmosphere was elegant. I felt like I had stepped into a different world, one where everything was perfect. I looked at the menu and saw a variety of dishes that I had never seen before. I was hungry, and I was ready to try something new.

3. The waiter brought me a glass of champagne, and I took a sip. It was bubbly and delicious. I looked around the room and saw a man in a tuxedo who looked familiar. I had seen him before, but I couldn't remember where. He was standing near the bar, talking to a group of people. I felt a sense of curiosity, and I decided to go over and say hello. I introduced myself, and he smiled. He told me that he was a friend of the family, and that he was happy to see me.

4. We talked for a while, and I learned more about him. He was a successful businessman, and he had a lot of interesting stories to tell. I was fascinated by his life, and I felt like I had found a kindred spirit. We continued to talk, and the night went on. I was having a great time, and I was starting to feel like I belonged here. I looked at my watch and saw that it was late. I had to go, but I didn't want to leave. I felt like I had found a new friend, and I was going to miss him.

5. I said goodbye to him and went back to my table. I looked at the menu again and saw a dish that I had never seen before. I decided to try it. The waiter brought it to me, and I took a bite. It was delicious, and I felt like I had discovered a new world. I looked around the room and saw the man in the tuxedo again. He was still there, and I felt like I had found a friend. I was going to miss him, but I was also going to miss the feeling of being here.

6. I finished my meal and looked at my watch. It was late, but I didn't want to leave. I felt like I had found a new friend, and I was going to miss him. I looked around the room and saw the man in the tuxedo again. He was still there, and I felt like I had found a friend. I was going to miss him, but I was also going to miss the feeling of being here. I decided to stay a little longer, and I was going to enjoy every moment of it.

7. I looked at my watch and saw that it was late. I had to go, but I didn't want to leave. I felt like I had found a new friend, and I was going to miss him. I looked around the room and saw the man in the tuxedo again. He was still there, and I felt like I had found a friend. I was going to miss him, but I was also going to miss the feeling of being here. I decided to stay a little longer, and I was going to enjoy every moment of it.

SZEMÉLYNÉV ÉS SZEMÉLYNÉVKUTATÁS

BACHÁT LÁSZLÓ

A szinkron vizsgálatú ragadványnév-kutatás mai állása

A magyar ragadványnév-irodalom nagyjából az utóbbi húsz év terméke. Azelőtt is ismerték a ragadványnév fogalmát. A Magyar Nyelvőr megindulásától közölt ragadványneveket csúfnevek, gúnynevek vagy éppen ragadványnevek címszó alatt. E közlemények azonban legtöbbször pusztán csak felsorolások. A nevek eredetéről, funkciójáról, a viselőjükről semmit sem tudunk meg a közlésekből. Az első kutatók, akik megpróbálkoztak azzal, hogy a pusztán felsorolásnál többet adjanak, elvi jelentőségű rendszerezést végezzenek, az erdélyi JANKÓ JÁNOS és KERTÉSZ MANÓ voltak. Az előbbi az 1892-ben kiadott *Kalotaszeg magyar népe* c. munkájában több száz ragadványnevet sorolt fel, ezeket a névadási indíték alapján csoportosította, elkülönítette a megkülönböztető neveket a gúnynevektől, észrevette alak- és sajátosságait és használati módjukat. KERTÉSZ MANÓ-t a magyar gúnynevekről c. tanulmányában elsősorban a névadási indíték érdekelte, a négy csoportba sorolta e szerint a ragadványneveket /Nyr. XXI, 244./. PAIS DEZSŐ /MNY. XVIII, 26/ és MELICH JÁNOS /MNY. XXXIX, 273/ egy lépéssel továbbmentek KERTÉSZ MANÓ-nál, bár a névadási indíték alapján csak két csoportot állapítanak meg. Továbbléptek azzal a megállapítással: a ragadványnevek egy része melléknévi szófajú, másik része pedig főnév, jelkép.

A felszabadulás után a ragadványnevek leíró szempontú vizsgálatára nagy hatással LŐRINCZE LAJOS hívta fel a figyelmet /MNYj. I, 64/. LŐRINCZE is nagy gonddal csoportosítja a névadási ok alapján a több községből gyűjtött névanyagát. Ezt a csoportosítást szinte minden kutató valamilyen szempontból bírálja, de csoportosítása alapjául elfogadja /KOVÁCS LÁSZLÓ, MNYj. III, 176; PÁKOZDI ENDRE, MNYj. VII, 83; PENAVIN OLGA,

MNyj. IX, 182/. Egy-két csoportot másképpen neveznek meg, a nagy területeket felölelő csoportokat másként árnyalják, új alcsoportokat visznek be rendszerükbe, másokat pedig elhagynak. Így áll elő ez a helyzet, amely jogot ad TÓTH KATALIN-nak arra a megállapításra: ahány gyűjtés, annyi rendszerezés /MNyj. XII, 97/. A legtöbb esetben pedig csak elnevezés-, ha tetszik, terminológiaszavarról van szó. E vonalnak, amely a névadási ok alapján való rendszerezést látja a feldolgozó legfőbb feladatának, a csúcspontját TÓTH KATALIN-nak A Karcos vidéki ragadványnévodás kérdéseiről c. tanulmánya jelentette /MNyj. XII, 95-107/. A dolgozata középpontjában a rendszerezés áll, a kimondottan ezzel a céllal alkotta meg rendszerét, jóllehet egyikbe-másikba nem tud a gyűjteményéből nevet elhelyezni, hogy egységes sémát adjon a feldolgozóknak a rendszerezésre. "Hasznos lehet, ha a különböző ragadványnév-gyűjteményeket azonos szempont szerint próbálják csoportosítani, mert ilyen módon a ragadványnévodás indítékai, területi különbségére, divatos típusaira kaphatunk adalékokat" — írja tanulmányában /i.m. 107/. TÓTH KATALIN kiemeli azt rendszere megalkotásakor, hogy főleg a LŐRINCZE és a KERTÉSZ MANÓ által kidolgozott rendszert használta fel. Nem hiszem, hogy bárki is elkerülhetné anyaga feldolgozásakor ezt a rendszert, s azt sem hiszem, hogy esetleges kisebb módosításokkal ne fogadhatná el /vö. ÜRDÖG FERENC, Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hétfő területén. 1973. és B. GERGEI PIROSKA, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. 1977/.

LŐRINCZE LAJOS említett tanulmányához még vissza kell térnünk. A tanulmány ezt a címet viseli: Szempontok és adatok személyneveink újabkori történetéhez /i.h./. A szerző nemcsak a névadási indíték alapján való csoportosításhoz ad szempontokat, bár ez áll a tanulmány középpontjában. Az egyes csoportok kapcsán világosan elkülöníti a megkülönböztető funkciójú neveket a gúnynevektől. Rámutat azokra a névkapcsolási formákra, amint az egyes csoportokba tartozó neveket a funkciójuk szerint elkülönítve használják. S már itt kiderül az, hogy a névkapcsolatok és a bennük szereplő ragadványnevek funkcionális jellege

között összefüggés van. Megmutatja a szerző, az egyes csoportokban milyen a nevek öröklődési hajlama. A kutatók legelőbb a névkapcsolási formákra figyelnek fel, de jó tíz évnek kell eltelnie ahhoz, hogy vizsgálják a nevek funkcióját, öröklődési hajlamát. Közben pedig KÁLMÁN BÉLA az egyik tanulmányában /MNYj. VII, 41/ világosan felhívja a figyelmet arra, hogy más szempontok is kínálkoznak a nevek csoportosítására.

A 60-as évek második felében szinte új korszak kezdődik a ragadványnév-szakirodalomban. 1966-ban jelent meg TÓTH KATALIN-nak már említett tanulmánya, BALOGH LÁSZLÓ-nak a szamosszegi ragadványnevek rendszere c. dolgozata /MNYj. XII, 109-133/, KÁLMÁN BÁLÁ-nak A nevek világa c. könyve /Bp., 1967/ és B. GERGELY PIROSKÁ-nak Módszertani észrevételek a személynevek szinkron vizsgálatához c. tanulmánya /MNYj. XIV, 3/.

TÓTH KATALIN a névadási indíték alapján egységes és egyértelmű csoportokból álló rendszerezési formát teremtett. A dolgozata azonban még egy szempontból jelentős: megkezdte a ragadványnév fogalmának a tisztázását. "Véleményem szerint -- írja -- a ragadványnév a legtágabb kategória, összefoglaló-gyűjtő név, s a különböző névfajták ennek alcsoportját. Ilyen alcsoport a megkülönböztető név." "A második alcsoportba sorolom a gúnyneveket és ami ettől árnyalatilag, hangulati velejárójában különbözik: a dicsérő- vagy bókneveket." "A harmadik csoportba a csúfneveket sorolom..." /i.m. 96/. Megállapítja, nem lehet mereven elválasztani a három alcsoportot, ezek átalakulhatnak, egymásba folyhatnak.

BALOGH LÁSZLÓ is elfogadta a ragadványnév műszót főkategóriának, s az ebbe tartozó neveket funkciójuk szerint négy alcsoportba osztotta. "A ragadványnév műszót ... általános értelemben alkalmazom mindazokra a nevekre, melyek a hivatalos nevek mellett vagy azok helyett állnak" -- írja /i.m. 110/. A rendszerében részletesen foglalkozik a nevek kapcsolási formájával, funkciójával, eredetével, örökölhetőségével. Ő az első kutató, aki megvizsgálta a ragadványnevek szófaját, alaktani jellegzetességeit. Sajnos, nem ott folytatta, ahol PAIS és MELICH abbahagyta, ui. a nevek szófaját és alaktani

jellemzőit nem hozta összefüggésbe a funkciójukkal. TÓTH KATALIN és BALOGH LÁSZLÓ tanulmányának az a nagy jelentősége, hogy az I. Névtudományi Konferencia után, amelynek hatására felélénkült a földrajzinév- és személynév-kutatás, újra ráirányították a figyelmet a ragadványnevekre, és meglehetősen gazdag gyűjtő és feldolgozó munkának lettek az elindítói. Jelentősek voltak azért is, mert több elméleti és módszertani kérdést is felvetettek a ragadványnevek fajtáinak elhatárolásában, rendszerezésében. Megszűnt ezután a ragadványnevek, gúnynevek, megkülönböztető nevek keverése. Ma már a szakirodalom nem fogadja el ezt a felfogást, amely csak a megkülönböztető nevek egy csoportját tartja ragadványnévnek. Az Értelmező Szótárban található meghatározás például kiemeli a ragadványneveknek többnyire tréfás vagy gúnyos jellegét, a legfőbb jellemzőjüknek mégis azt tekinti, hogy az eredeti, a hivatalos névvel együtt használatosak. Így eleve kirekeszti a ragadványnevek köréből az egyelemű, a hivatalos nevek helyett használt neveket, jóllehet minden gyűjtő több elemű nevet közölt, a közülük több nem is gúnynév, hanem megkülönböztető név. Ma már a szakirodalom a ragadványneveket abban az értelemben használja, ahogy TÓTH és BALOGH megfogalmazták /vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979/.

KÁLMÁN BÉLA említett művében felhívja a figyelmet az iskolai, a katonai és a munkahelyi ragadványnevekre. Pontosnak tartja a neveknek szófaj szerinti csoportosítását, hiszen a legtöbbször ezek elárulják már a nevek funkcióját.

Igen jelentős B. GERGEY PIROSKÁ-nak a dolgozata. A szerző kifogásolta azt, hogy a személynévek vizsgálatában "nem ritkán a névadás úgynevezett hatóerői, a névválasztás társadalmi, lélektani stb. indítékai sokkal behatóbb elemzésben részesülnek, mint maga a névállomány". "Ez a vizsgálat lényegében nem nyelvi, hanem pszichológiai szempontokon alapul". Ilyen szempontú rendszerezés szinte csak a ragadványneveknél jogosult. Nem tartja azonban igazoltnak azt, hogy a ragadványnevekkel foglalkozó tanulmányok a legnagyobb gondot a nevek-

nek a névadási ok alapján való rendszerezésére, vizsgálatára fordítják. Azt ajánlja, hogy a személynéveket a funkció, a nyelvi alkat és a jelentés oldaláról vizsgálják a kutatók. /i.m. 4/

B. GERGELY PIROSKA észrevételében nagyon sok igazság volt. ÜRDÖG FERENC is igazat ad a szerzőnek azzal a megafiztással, hogy "ezeknek a szempontoknak azonban nem a korábbiak helyett, hanem nagyrészt a korábbiak mellett kell helyt adnunk" /ÜRDÖG, im. 155/. A ragadványnév-kutatók a 60-as évek végén és a 70-es évek elején törekedtek arra, hogy e kívánalmak szerint dolgozzanak.

PAPP JÓZSEF /MNYj. XVIII, 105/, MIZSER LAJOS /MNYj. XVIII, 121/, PENHÉTTÖI KATALIN /MNYj. 62. 462/, HAJDÚ MIHÁLY /ELTE Nyelvtud. Dolg. 6. sz./, ÜRDÖG FERENC /MNYj. 65. 184/, BACHÁT LÁSZLÓ és PELLÉ BÉLÁNÉ előadása a II. Névtudományi Konferencián, BACHÁT LÁSZLÓ-nak /MNY. 67. 439/, BERÉNYI ZS. ÁGNES-nek /Nyttud. Árt. 83. sz. 98/, GUTTMANN MIKLÓS-nak /Nyr. 97. 55/ és MIZSER LAJOS-nak /Nyr. 95. 40/ a diákság ragadványneveiről írt cikkei a terminológia kérdéseit, a különböző csoportosítások szempontjait, ezeknek a nevek funkciójával való összefüggését, a nevek morfológiai szerkezetét, összefüggését a név funkciójával és expresszivitásával világosabbá tették, egyszerűsítették.

KÁLMÁN BÉLA A nevek világában felhívta a figyelmet a diákság, a katonaság körében és a munkahelyeken élő ragadványnevekre. A 60-as évek végén és a 70-es évek elején több olyan tanulmány jelent meg, amely a diákság, a fiatalság ragadványneveivel foglalkozik. Ehhez szükség volt azonban a ragadványnév fogalmának és az alcsoportjainak a tisztázásához. Ezt TÓTH KATALIN, BALOGH LÁSZLÓ és KÁLMÁN BÉLA az idézett munkákban elvégezték. BACHÁT LÁSZLÓ /Nyíregyházi T.F. Tud. Köz. 6. 101/ és BERÉNYI ZS. ÁGNES /i.m./ pedig kijelölték a diákok között használatos elnevezések helyét a ragadványnevek között. Addig a szakirodalom jórészt falusi ragadványnevekkel foglalkozott, egy másik szociológiai réteg neveivel. Már ott kitűnt az, hogy nemcsak az azonos nevek megkülönböztetését szolgál-

ják a nevek, hanem a falu gúnyolódó, csúfolódó hajlamát is ezekben éli ki. A diákság körében ritkán hozott létre a megkülönböztetés szükségessége ragadványnevet, inkább a csúfolódó és bókoló hajlam. A névadási indítékok ugyanazok az iskolában is, mint a faluban, az egyes csoportok megterhelése azonban más és más. Falun szívesen neveznek meg valamilyen tulajdonságot melléknévvel, a diákság inkább főnevet használ, olyan dolog, tárgy, élőlény vagy személy nevét, amely hasonló tulajdonsággal rendelkezik. Pl. Bodrogolasziban egy Pásztor nevű ember a fatelepen lakik, a Telepi nevet viseli, a leánya azonban az iskolában a Forgács nevet kapta.

Sajnos, kevés gyűjtésünk van a katonaságtól /MIZSER LAJOS: MNy. 69. 69/, a hivatalokból, az üzemekből, az intézményekből /BACHÁT LÁSZLÓ szerk.: Az anyanyelv az ember életében. Bp., 1977. 89-98/, a kevés feljegyzett név azonban azt mutatja, hogy a nevek az iskolai ragadványnevekhez állnak közel.

Ragadványnév-irodalmunkat ezekben az években a pezsgő gyűjtő- és feldolgozó munka jellemzi. Ekkor írják az egyetemen és a főiskolákon a legtöbb ragadványneves szakdolgozatot, Az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon is nagy számmal szerepelnek dolgozatok e témakörből, az Önkéntes Néprajz- és Nyelvjárásgyűjtők Pályázatára is szép számmal érkeznek ilyen munkák.

A 70-es években témánk szempontjából a csúcspontot három nagy munka jelenti: ÖRDÖG FERENC, Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén /1973/, B. GERGELY PIROSKA, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere /1977/ és J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése /1979/.

ÖRDÖG FERENC és B. GERGELY PIROSKA munkájukban egy-egy nyelvjárási-néprajzi egység személynévanyagának következetes szinkron vizsgálatát végzik el. ÖRDÖG FERENC munkájában, ahogy a címe is elárulja, kevesebb helyet kapnak a ragadványnevek, hiszen a családnevekkel, a keresztnévvel és a becéző nevekkel is foglalkozik. J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnevek minden csoportját tárgyalja, már csak néhány oldalt tud a ragadványnevekre fordítani. A funkció és jelentés szempontjából persze ennyi is elégségesnek látszik.

Mindhárom munka felhasználja terminológiájában, rendszerezésében azokat az eredményeket, amelyeket a 60-as években a tanulmányírók tisztáztak, de sok elméleti és módszertani kérdésben új utakat vágnak, újat adnak.

ÖRDÖG FERENC munkájának elméleti és módszertani alapjait már az idézett cikkéből megismertük /MNY. 65. 184-9/. Az írásbeli neveket elválasztja a szóbeliektől. "A szóbeli nevek szerepe a megszólítás és a megnevezés, ezért két csoportjuk van: a beszédhelyzetben alkalmazott szólítónevek és a névviselő távollétében használt említőnevek." /TEMESI MIHÁLY, A magyar nyelvtudomány. Gondolat, 1980. 243/. Az említőnevek a ragadványnevek. A ragadványnevek azonban nemcsak az említőnévi szerepben és nemcsak a szóbeliségben funkcionálhatnak. ÖRDÖG ragadványnév-meghatározásából pontosan kitűnik ez: "... ragadványnévnek nevezem mindazokat a nem anyakönyvezett vagy névszerű szokat, a/ amelyek a hivatalos iratokon mint megkülönböztető szerepű nevek szerepelnek; b/ amelyek a szóbeli névszisztemben működnek akár mint közömbös hangulatú ragadványnevek, akár mint expresszív hangulatú, elismerést, kedveskedést kifejező bóknevek, illetőleg csúfolódó hangulatú gúnynevek" /i.m. 154/.

A felosztása középpontjában a névadási indíték áll. Egy-egy alcsoport kapcsán foglalkozik a nyelvi eszközökkel, a főcsoportok végén pedig a különböző nyelvi eszközökkel létrehozott nevek hangulatával, a kapcsolás módjával, öröklődő voltával.

Pl. a testi tulajdonságra utaló nevek egyik alcsoportja a testi fogyatékosagra, testi hibára, betegségekre, valamely testrész rendellenes vagy feltűnő voltára utal. A nyelvi eszközök: a/ a tulajdonság megnevezése /pl. Süket Marcsa/; b/ metafora /Háj Ferkó/; c/ hangulatfestő, hangutánzó szó /Tutu Béla/.

A testi tulajdonságra utaló nevek alcsoportjai után az egész csoportról megtudjuk a következőket: a nevek hangulatát maga a jelentéstartalom idézi elő. Sokszor közömbös hangulatú szók ezek, s ezért önmagukban nem is tudják ellátni az azono-

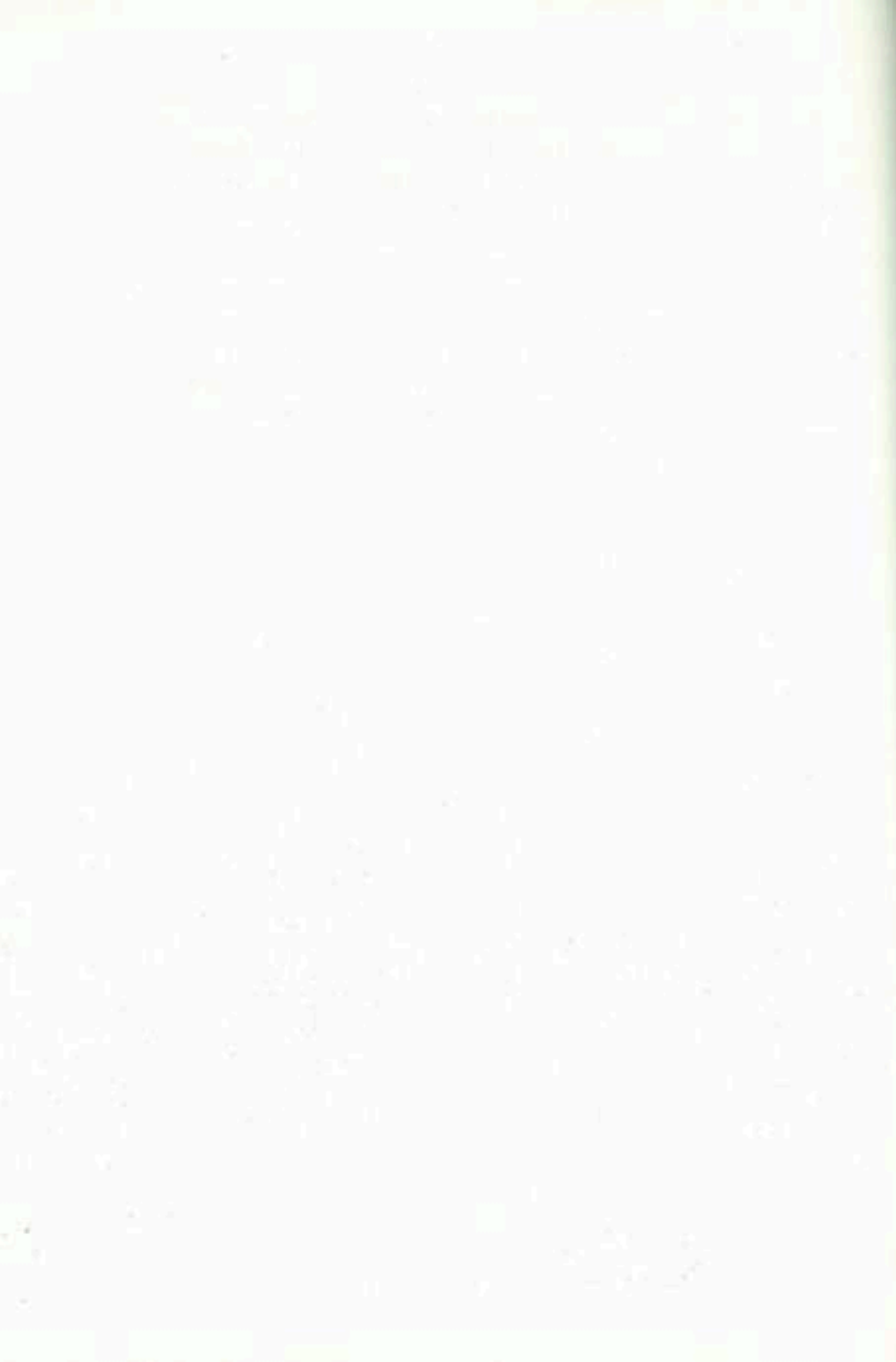
sítást, két- háromelemű szerkezetekben jelennek meg, s csak kevés az egyedül álló. Ha metafora a név, akkor nagyobb részben gúnyos, kisebb részben kedveskedő hangulatú. Ezek nagyrészt önmagukban állnak. A hangulatfestők, a hangutánzók két-eleműek: RK vagy RV típusúak. Ezek öröklődőek.

Négy évvel később látott napvilágot B. GERGELY PIROSKA munkája. A vizsgált nyelvjárási-néprajzi tájegységet négy alapegységre bontja. Először az egységek ragadványnév-állományát mutatja be: milyen az elterjedtsége a nagycsaládos, a családi és egyéni ragadványneveknek, egy-egy egységre, melyek a legjellemzőbbek. Ezután egységenként vizsgálja a névhasználati sajátosságokat. A leggyakoribb típus az RB és az RK típus. A névélettani sajátságok közül a keletkezési körülményeket, a nevek változásait, a nemzedéki és a társadalmi rétegre való utalásukat és az öröklődési kérdéseiket vizsgálja. Jelen-tős helyet kap ebben a munkában is a névadási indítékok vizsgálata. A nevek nyelvi alkatának elemzésében megmutatja a szó-készletteni, a hangtani, alaktani és mondattani jellemzőket, továbbá az expresszivitás nyelvi eszközeit. Végül a nyelvi eredet szerint vizsgálja meg a ragadványneveket.

Bármilyen szempontból is foglalkozik a névanyagával, a szempont elvi kérdéseit is tárgyalja, s itt nagyon sok új elgondolást ad. És bármilyen szempontból is vizsgálódik, mindig kapcsolatot teremt más szempontokkal, tehát a rendszert akarja bemutatni. "A névállományt összefüggő rendszernek tekintve, benne nem az egyes nevek vizsgálatára esik a főhang-súly, hanem a névállomány belső szerkezetét, összetevőit, valamint a megterheltségi, funkcionális, nyelvi megformáltság szerinti stb. névtípusok arányát vizsgálja" /TEMESI i.m. 246/.

J. SOLTÉSZ KATALIN említett munkájában a ragadványnevek funkcióját vizsgálva Kiegészítő nevek cím alatt tárgyalja a megkülönböztető neveket. Főleg családnevek mellett találunk ilyeneket, és a falusi ragadványnevek nagy része tartozik be ide. Helyettesítő nevek cím alatt tárgyalja J. SOLTÉSZ KATALIN a családnév helyett álló, a családnevet pótló ragadványneveket és az önálló, egyelemű neveket, amelyek a teljes hivatalos nevet helyettesítik.

Az a nagy pezsgés, amely a ragadványnévi szakirodalmat a 60-as évek végén és a 70-es évek elején jellemezte, ellanyhult. Azoknak a követelményeknek, amelyeket ÖRDÖG FERENC, B. GERGELY PIROSKA nagy munkáikban, kisebb tanulmányaikban támasztanak, csak komoly gyűjtő, a szakirodalmat alaposan ismerő feldolgozó munkával lehet eleget tenni. Megszűntek az egy-egy község névrendszerét bemutató tanulmányok, inkább csak adatgyűjtések, felsorolások jelennek meg a Magyar Nyelvjárásokban, az Önkéntes Néprajz- és Nyelvjárásgyűjtők Pályázatain, a Névtani Értesítőben, s jórészt a Magyar Személynévi Adattárakban is. Egy-egy község névanyagának felgyűjtése, rendszerben szemlélése, rendszerként való feldolgozása már csak a jobb szakdolgozatokban olvasható.

PARKAS FERENC

Néhány jászszági település ragadványneveinek összevetése

Jászágó, Jászalsószentgyörgy, Jászfényszaru és Jászkóhalma ragadványneveinek összevetését, összehasonlító vizsgálatát tekintem feladatomnak. Mindenekelőtt azt fogom megvizsgálni, hogy a ragadványnevek a d á s s , s z ü l e t é s e milyen nyelv i e s z k ö z ö k e t mozgósít, sajátos célja, a névviselők hivatalos névadásnál p o n t o - s a b b , e g y é n i t e t t e b b megjelölés érdekében. Meg kell jegyeznem továbbá, hogy ebben az esetben csak a szoros értelemben vett ragadványnevek, ragadványnévi elemek vizsgálatáról van szó, mivel az egyéb elemek már meglévő tényezők beépítését jelentik a névhasználatba.

A nevezett települések a Jászszág különböző tájegységein helyezkednek el, és egyik sem szomszédos a másikkal. Jászfényszaru és Ágó a nyugati, Jákóhalma és Szentgyörgy középen, ill. a déli részen fekszik.

A terület lakóinak a száma a gyűjtés időszakában a következő volt:

Jászágó:	1100
Szentgyörgy:	4080
Fényszaru:	5467
Jákóhalma:	3140

/A cigányság névanyagának az összegyűjtésére nem vállalkoztunk, mivel ez a feladat sajátos módszerek alkalmazását igényelné./

A négy település lakossága eltérő arányban kapott és visel ragadványnevet:

Ágó:	10,36 o/o	
Szentgyörgy:	7,01 o/o	
Fényszaru:	9,05 o/o	Átlag: 10,23 o/o
Jákóhalma:	14,50 o/o	

Az összlakosság több mint 10 százaléka visel tehát ragadványnevet. Úgy tűnik, hogy az egyes települések ragadványnévadó kedve nemigen tér el egymástól, hiszen magyjából ugyanannyi lakosnak van sajátos célú neve a négy településen.

Az első három falu lakossága általában a mezőgazdaságban dolgozott és dolgozik, és csak a mindenütt szokásos egyéb rétegek jelenléte, tevékenysége figyelhető meg körében /iparosság, értelmiség, alkalmazott stb./. Jászjákóhalma viszont jóval nagyobb számú volt és ma is az a z i p a r o s s á g , mint az első három, illetve a többi j á s z falu esetében. Ez akkor is számottevő tényező, ha a vásárjáró iparosság is beletartozott a faluközösségbe, és fontos szerepet játszott annak alakításában és fejlesztésében.

Mind a négy település jellemző, hogy a gyűjtés idejére már meglazult a f a l u k ö z ö s s é g , és a korábbi összetartozás, egymásrautaltság megszűnt vagy legalább megszűnőben van, illetve más színterekre, tevékenységi formákra helyeződött át /mezőgazdasági termelőszövetkezet, női munka, szövetkezetek stb./. S p e c i f i k u s ugyanakkor Jászfényszaru lakosságának egyik fontos tevékenysége, a k o n y h a k e r t é s z e t /fóliázás/, amely a f ő v á r o s p i a c i vonzáskörébe kapcsolja a lakosság nem jelentéktelen hányadát.

J e l l e m z ő továbbá és a közösség lazulását eredményezi, hogy minden településről s z á m o s a n járnak el d o l g o z n i . A Jászberényi Hűtőgépgyár igen sok környékbelit foglalkoztat, de egyéb jászberényi és környékbeli üzemek és hivatalok is sok embernek adnak munkahelyet. A középiskolás fiatalság szintén bejáró vagy kollégista, és elsősorban nem a falusi közösséghez tartozik.

Fokozott mértékben vonatkozik mindez Jászágóra, amely nem rendelkezik önálló tanáccsal sem, mivel Jászárokszálláshoz csatolták és az általános iskolások "eljárnak" tanulni.

A települések még **é l ő n é v a n y a g á t** főiskolai hallgatók gyűjtötték össze a veszprémi tanácskozáson ismertetett **t ö r z s l a p** és **a d a t l a p** segítségével. A gyűjtők -- egy kivételével -- azon a településen éltek, ahol a névanyag gyűjtésére vállalkoztak. Ennek következtében a kapcsolatteremtés és -fenntartás nem okozott különösebb gondot. Egyetlen település "adta ki" nehezen, sőt igen nehezen a névanyagot, mondván, hogy "nem való" az ilyesmi. Ebben az esetben az újabban szervezett közösség, a jól működő honismereti kör segített.

A **g y ű j t e m é n y e k** viszonylag egységesek. Úgy tűnik, hogy a vállalkozók lelkiismeretes munkát igyekeztek végezni. Előfordul viszont, hogy némely szempont érvényesítése nem sikerült igazán /gűnynév, bóknév, névalak stb./.

A névanyag **h a n g z á s b e l i a r c u l a t á n a k** néhány vonása is tanulságos lehet kialakulása és fenntartása szempontjából.

A nevek **s z ó t a g s z á m a** a nevek használhatóságáról, közölhetőségéről, közvetíthetőségéről mondhat sokat. Ha átlagot számítunk, a következő kép bontakozik ki előttünk:

e g y s z ó t a g b ó l :	1,9 o/o
k é t "	: 72,2 o/o
h á r o m "	: 19,2 o/o
n é g y "	: 4,5 o/o
ö t "	: 0,7 o/o
h a t "	: 0,2 o/o
h é t "	: 0,1 o/o

A fentiekből kitetszik, hogy a négy település névanyaga többségében **k é t** szótagú, azaz lényegében **r ö v i d ,** **r i t m i k u s ,** **k ö n n y e n m e g j e g y e z h e t ő** **h a n g a l a k** jelenik meg **r a g a d v á n y n é v -** **k é n t**. A **k é t**, illetve **h á r o m** szótagból álló nevek a négy település névanyagának igen magas százalékát teszik ki. A fennmaradó 8,6 o/o csupán kis hányada a teljes névanyagnak.

Természetesen nem teljesen esik egybe a négy település névanyagában a k é t , illetve a h á r o m szótagból álló nevek aránya:

Á g ó	Szentgyörgy	Fényesszaru	Jákóhalma
75,3	80,-	74,6	61,1
16,3	15,-	19,-	26,5

A jákóhalmi névanyagban fordul elő legnagyobb százalékban a h á r o m szótagból álló névalakulat. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy itt legmagasabb a n é g y szótagból álló nevek aránya is /9,5/.

Ezek a tényezők együttesen arra is utalhatnak, hogy ennek a településnek a névanyaga a leginkább l e í r ó , á b r á - z o l ó j e l l e g ű , azaz a nevek nagy része egyszerűen közli, hogy viselője m i l y e n :

Félkezű
Féllábú
Háromszemű
Kisszemű
Szitafejű

Erre utal a két szótagú nevek egy része is:

Úri
Szörnyű
Kócos
Jeges stb.

Az említett nevek többsége távol van attól, hogy j e l - n é v legyen, hiszen egyszerűen közszói jelentésük alapján lesznek a beépülő szavak a névanyag részévé.

A k é t szótagú nevek aránya legmagasabb a Jászsalsó-szentgyörgyi anyagban /80,- o/o/. Az ebben a faluban járatos nevek nagy része metaforikus, metonimikus:

Fűzfa	Basa
Ördög	Bajusz
Homály	Hurka stb.
Bivaly	

A h á r o m s z ó t a g ú nevek 15 százaléka már eleve kizárja, hogy a magasabb szótagszámú szavak nagyobb arányban jelenjenek meg.

Jászágó ragadványnév-adása is jellegzetes. A legmagasabb szótagszámú nevek n é g y s z ó t a g o t tartalmaznak, és ezek 5,4 százalékot tesznek ki. A nevek mintegy két és fél százaléka pedig e g y e t l e n s z ó t a g b ó l áll. Ezen a településen tehát még feszebben érvényesül az a szabályszerűség, hogy a nevek többsége k é t vagy h á r o m s z ó t a g b ó l áll, hiszen itt a nevek 91,6 százaléka felel meg ennek a szabályszerűségnek.

A z ó z d i j á r á s ragadványnevei is hasonló jellegzetességeket tükröznek. A mintegy e z e r ragadványnévből k é t s z ó t a g o t tartalmaz 71,8 százalék; h á r o m s z ó t a g b ó l áll a nevek 13 százaléka. /DOBOSSY LÁSZLÓ: Az ózdi járás 40 településének ragadványnevei. Magyar Személynévi Adattárak 44. Bp., 1982./. A névanyag egyéb vonatkozó mutatói sem térnek el alapvetően a jászszági gyűjtésektől:

E g y	s z ó t a g b ó l	:	4,5 o/o
n é g y	"	:	2,2 o/o
ö t	"	:	0,3 o/o
h a t	"	:	0,1 o/o

Világos tehát, hogy a jászszági ragadványnevek belesimulnak az általánosan jellemző névanyag tömegébe, azaz tulajdonképpen csak minimális mértékű eltérés mutatkozik, ha más területek névanyagával vetjük össze a jász településeken készült gyűjteményeket.

A beszéd- és a k ö z l é s f o l y a m a t b a n természetesen másképpen fest az á t l a g o s s z ó t a g s z á m. SZENDE TAMÁS szerint "A szavak átlagos h o s s z a s z ó t a g o k b a n az élőbeszédre vonatkozóan 1,856, a megoszlás az alábbi:

1 szótagú szó:	46,58 o/o
2 " " :	28,73 o/o
3 " " :	15,32 o/o
4 " " :	7,50 o/o
5 " " :	2,53 o/o

/A beszéd folyamat eleptényezői. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.
160/. Kézenfekvő, hogy a beszédbeli névelő, igekötő, kötőszó, névmás, de néhány egyéb szófajú szó is egyetlen szótagból áll, és ennek következtében a nevekkal szemben rövidebb az átlagos szótagszámuk.

A ragadványnevek között szinte elhanyagolható az ilyen elemek száma /1,9 o/o/, és a k é t s z ó t a g ú szavak tömegét mozgósítja a névalkotás, a n é v t e r e m t é s mint másodlagos modelláló rendszer a p o n t o s a b b e g y e d í t é s érdekében.

Mindebben feltételezhetően a funkció sajátossága ölt testet.

A névnek ugyanis jó hallhatónak, könnyen értelmezhetőnek kell lennie, tehát a hangalak, amely névként jelenik meg a nyelvhasználatban, minimális testességet, kiterjedtséget igényel.

Mind a négy település anyaga megfelel ezeknek az általános szabályszerűséseknek, de eltérések természetesen mutatkoznak, mint ahogy a korábbiakban is szóba került:

A k é t és a h á r o m szótagból álló nevek összesen a következő megoszlást mutatják:

Jászágó:	91,6 o/o	
Jászalászentgyörgy:	95,- o/o	ÁTLAG: 91,6 o/o
Jászfényszaru:	83,6 o/o	
Jászfákóhalma:	87,6 o/o	

A vizsgált települések ragadványneveinek mindenképpen alapvető tulajdonsága a nevek szótagszám szerinti m e g o s z l á s a.

Minden ragadványnév főnévi funkciójú ugyan, de alkotóelemeit tekintve igen gyakran m á s s z ó f a j ú s z ó l e s z n é v v é.

A négy település névényagának jelentékeny része k ö z -
n e v e k b ő l, t u l a j d o n n e v e k b ő l, m e l -
l é k n e v e k b ő l alakult ki, tevődik össze, és f o n -
t o s szerepet kapnak a b i z o n y t a l a n jelentésű és
szófejtő szavak is. Az utóbbiak olyan nyelvi elemek, amelyek-
nek a közösségi jelentésük elhomályosult, azaz bizonytalan,
avagy egyszerűen csak névként jelentek meg a nyelvhasználatban,
és másféle funkciójuk esetleg nem is volt. Ennek következtében
csak névtani helyzetben van pontos jelentésük.

	<u>Ágó</u>	<u>Szentgyörgy</u>	<u>Pényszaru</u>	<u>Jákóhalma</u>
köznév:	31,3 o/o	27,5 o/o	20,- o/o	28,7 o/o
tulajdonnév:	5,4 "	21,3 "	9,2 "	9,5 "
melléknév:	19,1 "	15,3 "	24,6 "	25,- "
bizonytalan:	23,2 "	27,5 "	30,7 "	20,7 "

Az első h á r o m k a t e g ó r i a e g y ü t t :
55,8 o/o 64,4 o/o 53,8 o/o 63,7 o/o

A négy település á t l a g b a n : 59,3 o/o

Az eltérések még az átlaghoz viszonyítva is jelentősek, és ter-
mészetesen az egyes összetevők között is jelentős különbségek
mutatkoznak.

Különösen szembeszökő a tulajdonnévi eredetű ragadvány-
nevek aránya: 21,3 o/o, 9,2 o/o, 9,5 o/o, 5,4 o/o. A jássági
névényagnak szinte negyede annyi vezetéknévi elemet tartalmaz,
mint a jásszalsószentgyörgyi.

A m e l l é k n e v e k legnagyobb arányban Jákóhalma
névényagában fordulnak elő. A 25 százalékkal szemben a jásszalsó-
szentgyörgyi 15,3 százalékkal áll, hiszen ott a vezetéknévi ele-
mek alkotnak számos ragadványnevet. Úgy tűnik, hogy ilyen eset-
ben a melléknévek helyett a tulajdonnevek módosult változatai
veszik át a m á s o d l a g o s m e g n e v e z é s szere-
pét. Az ilyen megosztlás mindenképpen eltérő jellegű kölcsönöz
a névényagnak, mivel a vezetéknévek, keresztnévek variálása is
elkülönít ugyan, de egészen más módon, mint a melléknévek.

Ilyen szempontból a négy település k é t csoportra osztható /Fényszarú, Jákóhalma, illetve Ágó, Szentgyörgy/.

Külön figyelmet érdemelnek azok a névalkotó tényezők, amelyeknek közszói jelentésük nincs vagy már egészen elhomályosult, és ezzel párhuzamosan szófaji mibelétük megállapítása is nehézségekbe ütközhet: Jadalom, Nyipak, Sader, Tipari, Vacer stb. /MIZSER LAJOS: Cserépfalu ragadványnevei MNy. XVIII, 130/. Ebből a szempontból a jászfényszarusi anyag sajtós, hiszen abban az ilyen névalkotó eszközök aránya az átlagosnál jóval magasabb /30,7 o/o/. Feltételezhető, hogy a gyűjtött anyag ebben a faluban ősbibb, és ennek következtében több eleme vált j e l n é v v é . /J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó. Bp., 1979/. Legkevesebb ilyen alkotóelemből álló névvel Jákóhalma névanyagában találkozunk /20,7 o/o/. Ezek a szavak a szókészletnek egészen egyedi összetevői, mivel értelmezésük, funkcionálásuk csak a teremtető és a használó közegben ragadható meg.

A névanyagban -- nyelvünk természetéből fakadóan -- tömorfémák, illetve képzett szavak kapnak szerepet a fontosnak vélt tulajdonság, esemény stb. megjelölésére. /Az összetett szavakat is tömorfémákra bontottam./ Más szóval: önálló, ill. szabad morfémák alkotják a névanyagot számos nem önálló, hanem kötött morfémával összekapcsolódva. A képzők nagy száma mellett megjelennek a ragok és a jelek is mint fontos névalkotóktényezők.

Á t l a g o s a n mintegy 70 százalékból az önálló morfémák kapnak helyet, a maradék 30 százalékból pedig azok az elemek teszik ki, amelyekben a k ö t ö t t morfémák /képzők, ragok, jelek/ is szerepet játszanak. E tekintetben is eltérések figyelhetők meg a különböző települések névanyagában. A toldalékolatlan morfémák aránya a következő:

Jászágó:	64,4 o/o
Szentgyörgy:	71,9 o/o
Fényszarú:	63,3 o/o
Jákóhalma:	66,6 o/o

Megjegyzendő azonban, hogy a legnagyobb eltérés is mindössze 5,3 százalékot tesz ki, azaz meglehetősen e g y s é g e s a négy település ragadványnév-anyaga ebből a szempontból.

A k é p z ő k közül az -s és variánsai fordulnak elő legtöbbször, legnagyobb arányban:

Jászágó:	9,3 o/o
Szentgyörgy:	10,7 o/o
Jászfényszaru:	14,8 o/o
Jászkóhalma:	14,5 o/o

A valamivel való ellátottságot, a valahová, valamihez való tartozást, foglalkozást kifejező -s képzős morfémák tehát két településünk névanyagában fordulnak elő igen jelentős arányban. Ez is fontos tényező a ragadványnevek adásában jelentkező törekvések, szándékok kifejezése tekintetében.

Az -i képzős szavak aránya is hasonló vonásokra utalhat:

Jászágó:	10,5 o/o
Szentgyörgy:	7,3 o/o
Fényszaru:	9,4 o/o
Jákóhalma:	7,8 o/o

Szembeszökő ugyanakkor, hogy a két érintkező jelentésű képzővel kialakított ragadványnevek aránya közelít egymáshoz a két-két településpár viszonyában, minthogy ahol kevesebb -s képzős névalakulat van, ott több az -i képzős, és viszont. Úgy tűnik tehát, hogy e két kötött morféma nagyjából azonos arányban játszik szerepet a névanyag kialakításában:

Jászágó:	19,7 o/o
Szentgyörgy:	19,- o/o
Fényszaru:	24,2 o/o
Jákóhalma:	22,2 o/o

Valamelyes törvényszerűség érezhető tehát a két-két és egymástól elég távol fekvő település ragadványneveiben, ugyanis másféle ízek, színek jelennek meg az egyik településcsoportban, mint a másikban. A l e í r á s , a m e g j e l e n í t é s más eszközöket igényel, mint az asszociáció vagy a metaforák, metonimiák megalkotása révén történő újbóli megnevezés.

Az egyéb képzések is számottevő arányban vesznek részt a névanyag kielekítésében /-ő, -ő; -ü, -ü; -ka, -ka; -osi stb./.

Leltárba kell venni a jelezett és a ragozott szóalakokat, noha mindössze 3,5 százalékot tesznek ki. Ezek között névszók és igék egyaránt szerepelnek.

Tanulságos továbbá az egy névre eső átlagos a z ó - a z á m, amely a négy település névanyagának átlagában 1,139. A legnagyobb különbség ebből a szempontból 0,186. /Jászfényveszteri és Jászjákóhalma az utóbbi javára./

A nevek megalkotására felhasznált nyelvi eszközök aránya, felhasználási módja nem kardinális kérdése a névtannak, de valószínűnek látszik, hogy ez a szempont is felvillant néhány fontos összetevőt, és segít abban, hogy a névanyag értelmezése és az abban megnyilvánuló másodlagos modelláló jelleg természete feltárhatóbb, teljesebb legyen.

ÁDÁM IMRE

A Szabolcs megyei személynévtípusok a XVI. században

A dadai járás a régi Szabolcs megye nyugati részén fe-
küdt. Magában foglalta a Nyírség nyugati peremét /kb. az
Újfehértó--Nyíregyháza--Ibrány vonaltól nyugatra eső részt/;
a Szabolcsi Tiszahátat /Eszlár és Polgár vonalától a Tiszáig
terjedő területet/; a Tisza túlsó, nyugati oldalán a Taktaközt,
annak néhány községével /Prügy, Ladány, Kenéz, Báj, Csobaj/
és a Bodrogzugot /Kenézlő, Viss, Zalkod/. A Taktaköz és a
Bodrogzug ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartozik; Polgár,
Tedej, Nánás és Szentmargita pedig Hajdú-Bihar megyéhez.

Az 1574-es dézsmajegyzékeken 26 község szerepel. Mi indo-
kolhatta, hogy a decimátorok, bár egyházi tizedet szedtek, já-
rásonként, tehát állami közigazgatási egységek szerint halad-
tak? Erre vonatkozólag alapvető támpontot ad ILA BÁLINT, aki
leírja, hogy mivel a XVI. századtól -- a növekvő törökveszély-
re tekintettel -- az ország védelmére az egyházat kötelezték,
1546-tól az állam több törvényben is megengedi a dézsma bérbe-
adását, amit korábban tiltott. A XVI. sz. közepétől az egyház
saját kezében többé dézsmát alig találunk -- legalábbis a tö-
rök uralom végéig. Miután pedig 1486-ban Mátyás megszüntette
a dézsmaperekben Róma illetékességét, és a döntés jogát saját
hatáskörbe vonta, az adminisztráció fokozatosan állami feladat-
tá vált /ILA BÁLINT, A dézsma adminisztrációja. Levéltári Köz-
lemények, 18-19. évf.: [1940-1941.] 226-46./. Ez teszi érthető-
vé, hogy a dézsma behajtása ekkor már járásonként történt. A
járársban a decimátorok 1287 adózó családfő nevét jegyezték fel.
Ez csak a gabonadézsma, de ez a legteljesebb.

Anélkül, hogy kitérnék az egy- és kételemű nevekkel kap-
csolatban folytatott vitákra, meg kell jegyeznem, hogy bár már
a 120 évvel korábbi névanyagban /MEZŐ ANDRÁS, A várdai vár-

birtok jobbágynevei a XV. század közepén. Kisvárdá, 1970. 24-6./ is igen kevés egyelemű név volt, és az arány 1522-re tovább csökkent /KÁLMÁN BÉLA, MNyJ. VII, 29-32/; 1574-re alig maradt meg belőle. Valóban egyelemű nevet egyet találtunk: Bercelen valószínűleg a falu utolsó előtti házában /mivel a dézsmajegyzéken is utolsó előtti/ lakik Zaczaryas, mintegy igazolva ezzel, hogy az egyelemű nevek mögött látnunk kell valamiféle kirekesztettséget, perifériális helyzetet, ami ha másnak nem szólt, az újonnan odatelepülttel szembeni társadalmi fenntartásokat feltétlenül kifejezte. A fél évszázaddal korábbi szokatlan, a naponta használt nevek közé "nem illő" keresztnévek esetében az egyeleműség oka még esetleg még az volt, hogy a decimátorok elegendőnek tartották a ritka keresztnévet a megkülönböztetésre /KÁLMÁN: MNyJ. VIII, 32./. Most, 1574-ben ennek már csekély a valószínűsége.

A berceli összeírás legvégén Margyt azzony neve állt. A puszta egyeleműség tekintetében is ez a név következik Zaczaryas után. Az asszony megjelölés ugyanis meglehetősen keveset árul el viselőjéről. Családi állapotára ugyan halványan utal, de sem azt nem tudjuk pontosan, hogy megözvegyült-e, s még azt sem, hogy az összeírás pillanatában asszony-e, hiszen a jelzős szerkezet második tagja utalhat egyszerűen a korára is. /Ma is megesis velünk, hogy "asszonyom"-nak titulálunk valakit, ha nincs tudomásunk családi állapotáról, csak a kora felől nincs kétségünk./ Mégis: a név -- bár jelentésében alig több mint egyelemű -- alakilag két elemből áll.

El kell azonban ismernünk, hogy ez a két név éppen egy faluban és egymás mellett fordul elő, szerepe lehet a decimátoroknak is: egyedül ez a decimátor jegyzett be egyelemű nevet. Talán puszta nagyvonalúság!

Van öt Relicta megjelölésű asszonynevünk, az elhunyt férjek keresztnéve nélkül, azoknak csak vezetéknévéből, -né képzővel. Semmiképpen nem tekinthetjük ezeket a neveket egyeleműeknek: bizonyára az a haláluk után a közösség számára lényegtelené vált: özvegy Gorsásnéból úgyszintén csak egy volt a faluban.

Már kételemű, de családnév nélküli névnek tekinthető hat olyan név, amely keresztnévből és foglalkozás megnevezéséből áll. A foglalkozás három esetben dyak /Janos, Balynt, Bala^f/, két esetben kowacz /Ferenc³, Baraba^f/, egy esetben pedig cze^l-ler, azaz sóhajós /fylep/. Ezért tűnnek ezek a névformák fejlettebbeknek az előzőeknél, mert innen már csak egy lépés /esetleg egyetlen nemzedék/ vezet a családnévhez. Ámbár abban sem lehetünk biztosak, hogy nem volt családnévük; lehetséges az is, hogy a decimátor elegendőnek tartotta foglalkozásukat feljegyezni megkülönböztető elemként. Még biztosabb, hogy annak az egy embernek, akinek családnévéből és foglalkozásából alkotta meg nevét a decimátor, volt már keresztnéve is /Kys kowacz/. Nem valószínű az sem, hogy a csaknem 1300 megnevezett személy között ő lenne az egyetlen, akinek megnevezésében a Kys nem családnévként szerepel, hanem természetére utal.

Arra, hogy egyik-másik név valóban határeset, és milyen nehéz megállapítani, hogy a két névelem közül az egyik családnévnek tekinthető-e vagy sem, jó példa az imént említett fylep cze^ller név, amely Lőkön fordult elő. PAPP LÁSZLÓ, Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában c. munkájában közölt egy 1584-es keltezésű kezességlevelet Lökről /NytudÉrt. 25. sz. 142-4./. A levél írói közül háromnak a neve a dézsmajegyzéken is szerepel. Czeller filep főbíró, Ayaki András és Cheres Gergelj az utóbbi fiáért, Pálért vállal kezességet. Tíz évvel korábban még fylep cze^ller néven írták össze. Tévedésről sem lehet szó: az 1574-es összeírás magyar nyelven készült, a névelemek sorrendje is "magyaros": 72 jobbágy közül csak az ő keresztnéve áll elől. Mi történhetett? Nyilván az, hogy fylep ekkor még foglalkozását tekintve celler, azaz sóhajós volt. 1574 és 1584 között azonban főbíróvá választották. A hivatalhoz viszont a közösség által megszokott, társadalmi érvényű névalak kellett. Ezért korábbi mestersége nevét vezetéknevként használta tovább.

Végül szólnunk kell a háromelemű nevekről is. Négy formában jelentkeznek, ezek közül az első kettő kialakulása világos, további sorsa pedig napjainkig nyomon követhető.

Kys pal orban és Nagywyncze Blafius egyaránt apjuktól /ősük-től/, Kys paltól, ill. Nagy wynczétől kapták nevüket. Nem véletlen, hogy a gyakran előforduló Kis, Nagy típusú nevek mellett marad meg az ős keresztnév: a családnév gyakorisága miatt a megkülönböztetésre már kevésbé alkalmas. /Ma sem ártana feleleveníteni ezt a típusú névadást./ Nem tudhatjuk, hogy az apai család- és keresztnév egybe-, ill. különírt formája valamilyen fejlődési fokozatot takar-e, vagy inkább a decimátorok helyesírásában meglévő különbséget. Az utóbbi inkább valószínű.

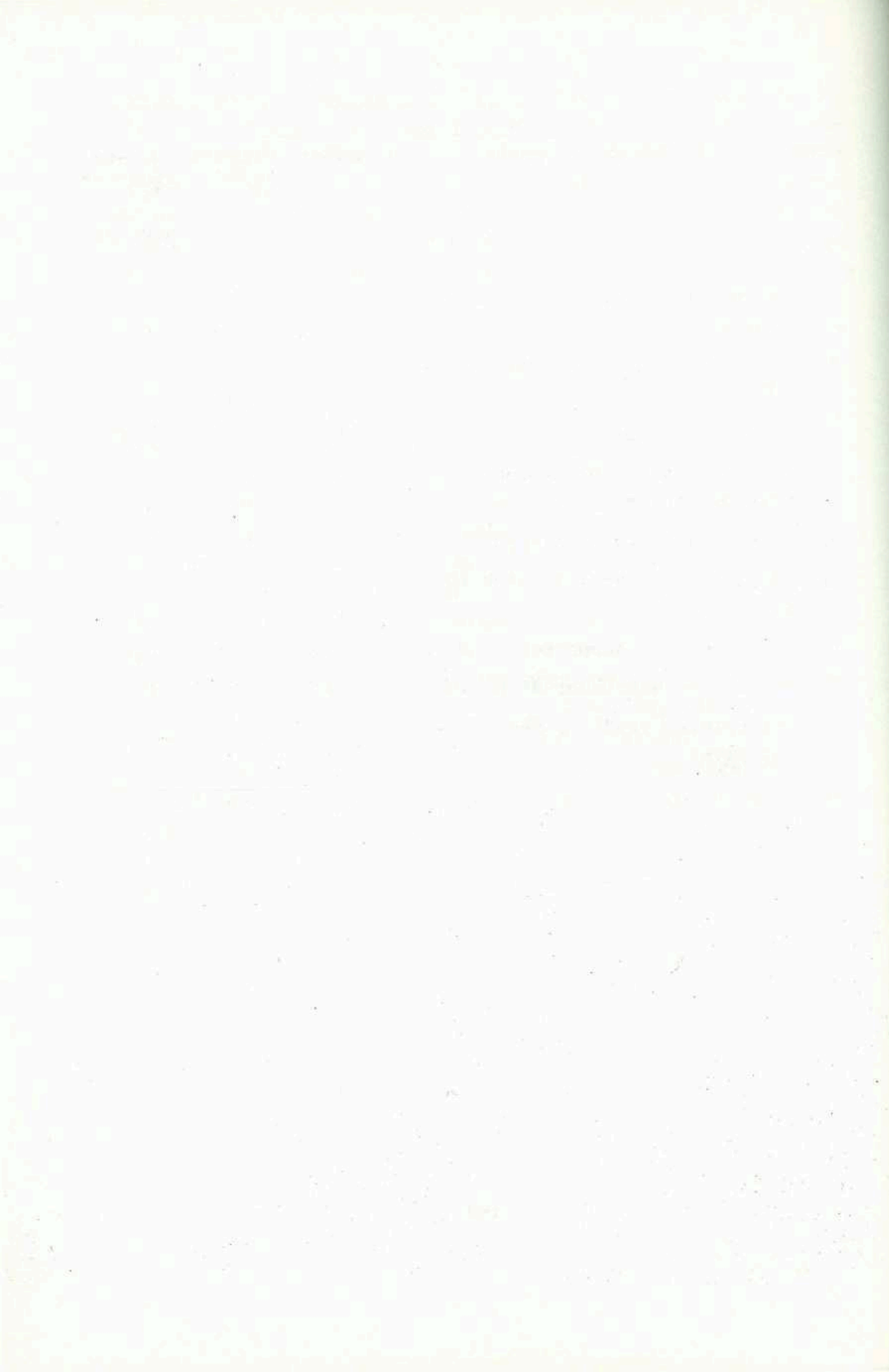
Ez a névtípus két ízben fordul elő, minden esetben a Kis, Nagy név kapcsolatában. Az ily módon alakult családnévnek napjainkig fennmaradtak /Kispéter, Tarkovács/.

Janos dyak pal neve jelzi a háromelemű nevek következő típusát, egyetlen előfordulással. Föltehető, hogy a megnevezett személy keresztnév pal volt, apja keresztnév Janos, foglalkozása pedig dyak. Kevésbé kell számításba vennünk az apánál távolabbi elődöket, mint az előző csoportban. Látszólag tehát a név könnyen megfejthető. A dikális összeírást azonban latin nyelven végezték el. Az összeíró viszont így fordított: Joannes Deak Pall. Ami következtetésemnek éppen az ellenkezőjét jelenti: Pál diak fia, János. Úgy vélem, mégis inkább a magyarul író decimátornak kell hinnünk.

A negyedik típusú háromelemű név ugyancsak egyszer fordul elő és latin fordításban: Thomas georg dyak. Ha hinni lehet a decimátornak, György diak Tamás nevű fiáról van szó.

Összefoglalásképpen tekintsük át az egyes névcsoportok nagyságát és az egész névanyaghoz mért arányát.

Sorsz.	A vezetéknev eredete	Hányféle	Hányszor fordul elő	o/o-os részesé- dése a teljes névanyag- ból
1.	Az apa, anya /ős/ keresztnévéből, becenevéből	101	199	15,7
2.	Az ős származási helyének nevé- ből	124	192	15,0
3.	Az ős nemzetisége után	15	116	9,1
4.	Az ős foglalkozása, valamivel való ellátottsága alapján	90	273	21,6
5.	Az ős tulajdonsága alapján	57	227	17,9
6.	Tárgyak, növények, állatok köz- szói nevéből	66	109	8,6
7.	Kisebb önálló csoportok	18	33	2,6
8.	Szlovák és szerb-horvát nevek	39	59	4,7
9.	Bizonytalan eredetű, megoldat- lan nevek	42	60	4,8
Összesen:		552	1268	100,0

MIZSER LAJOS

Keresztneveink néhány problémája

LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv című munkája 1969 végén látott napvilágot. Azóta több kiadást ért meg. Ez elvileg azt is jelenti, hogy mindenki számára hozzáférhetővé vált. Kétségtelen, hogy igen sokat forgatják a szülés előtt álló nők. Ám nemcsak ők, hanem a pedagógusok és a névtudomány iránt érdeklődők egyre népesebb tábora. LADÓ JÁNOS-sal a veszprémi konferencia alkalmával többször beszélgettem, vitatkoztam. Abban mind a ketten megegyeztünk, hogy érdemes volna felmérni azt, hogy a MU. megjelenése milyen mértékben befolyásolta a keresztnévadást. Nyilván néhány évnek el kellett telnie ahhoz, hogy a hatás mértékét megállapíthassuk. Így Miskolc városban 1975-76-ban anyakönyvezett újszülöttek nevét vizsgáltam meg. Ekkor már nagyjából megbízhatóan eldönthető a hatás mértéke.

A MU-ban összesen 3598 keresztnévet, azaz 1795 férfi-, 1803 női nevet találunk. A választék tehát bőséges, általában megfelel az európai névkönyvek átlagának. A kiadás előtt LADÓ megvizsgálta az 1967-es országos névadást 148 886 újszülött adatai alapján /ebből fiú 76 910, lány 71 976/. KÁLMÁN BÉLA /MNYj. XVIII, 158/ kimutatása szerint 276 női, 243 férfi nevet használtak fel; azaz egy névre 15,30 o/o nő, illetve 13,53 o/o férfi esik. A különbség meglehetősen arányos. KÁLMÁN BÉLA továbbá észrevette azt is az első 25 név alapján, hogy a nők 75,77 o/o-a, a férfiak 91,36 o/o-a ezt a nevet viseli. Itt az arányok már túlzottnak látszanak. Ebből is világos, hogy a hagyománynak igen nagy szerepe van. Most azonban azt figyeljük, hogy mi a helyzet Miskolcon!

Az említett időszakban 9694 gyermeket anyakönyveztek Miskolcon, ebből 5016 fiú, 4678 lány. Az országos számoknál itt természetesen kisebbeket találunk, -- hogy mennyire arányos ez,

vitatható -- összesen 222 női, 162 férfinévét számoltunk össze -- meglehetősen aránytalan beosztásban. Mi okozza ezt az aránytalanságot? Elsősorban a névöröklődés, azaz a hagyománynevek. Az apa nevét a fiúk 36,80 o/o-a, az anya nevét a lányok 13,87 o/o-a örökölte. Anyja első nevét második névként 20,16 o/o apja első nevét második névként 29,25 o/o kapta. Természetesen az is előfordul, de mindössze 18-szor, hogy a szülő második nevét kapja meg a gyermek. Az ellentétes névadásra is van példa: az András és a Gábor nevű apák nagy előszeretettel adták lányaiknak az Andrea, illetve a Gabriella nevet. Feltűnő az is, hogy nagyon sok Anna nevű anya adta lányának az Anikó; az Anna és Mária keresztnévű anyák pedig az Annamária nevet.

Vannak jellegzetesen öröklődő nevek is; ez a fiúk esetében igen kiugró. Az öröklődési arány 12 név esetében 80 o/o felett van. Ezek -- sorrendben -- István, János, József, Sándor, Imre, Lajos, Béla, Miklós, Károly, Bertalan, Mihály, Pál. Továbbá 8 név még mindig 50 o/o felett van. A lányoknál már kisebb a szám. 60 o/o felett öröklődtek a következő nevek: Mária, Erzsébet, Ilona, Piroska, Valéria, Margit, Irén, Klára, Gizella, Magdolna, Julianna. Így tehát joggal állíthatjuk, hogy a 70-es évek közepén a keresztnévadást elsősorban az egyik szülő keresztnéve határozta meg. A megőrző /konzervatív/ tendencia elsősorban a fiúkra jellemző. Az évszázados gyakorlat így megváltozott a fiúk javára.

Ezek után végezzünk egybevetést az 1959-es, Büky Béla által közzétett, valamint az 1967-es országos nevek között, s hasonlítsuk össze őket a 10 leggyakoribb miskolci névvel!

	Miskolc	Bp. VIII.	Országos
Krisztina	5,47	0,92	1,84
Andrea	4,47	2,33	4,63
Katalin	3,74	6,77	5,25
Judit	3,61	5,32	3,67
Mónika	3,53	0,14	1,30
Zsuzsanna	3,48	7,26	4,70
Anita	3,16	0,00	0,52
Ágnes	3,93	5,54	3,21
Éva	2,93	7,76	5,95
Mária	2,89	6,95	5,88
Szilvia	2,89	0,14	0,65

Fiúnevek:

László	7,18	11,41	8,95
Péter	6,80	3,49	2,56
István	6,42	8,05	7,28
Zoltán	6,04	4,86	7,70
Attila	5,64	4,86	3,83
Gábor	5,36	2,38	5,41
Tamás	5,10	2,54	2,63
Zsolt	4,98	0,62	4,08
Csaba	4,35	1,79	3,50
Róbert	3,91	0,68	1,28

Bizony vannak eltérések. Különösen megmutatkozik ez a Krisztina, Mónika, Anita és Szilvia név esetében. Az igaz, hogy ezek éppen a 70-es években kezdtek divatossá válni országszer-
te. A fiúnevek -- a Péter kivételével -- egyenletesebb képet mutatnak.

Eddig úgy látszik, hogy a MU-nak nagyon kevés hatása volt a miskolci névadásra. Nem egészen így áll a helyzet! Miskolcon ugyanis 59 olyan név szerepel, amely 1967-ben az országban nem fordult elő; mégpedig 33 női, illetve 26 férfinév. Nézzünk néhány példát is közülük: Adriána, Csenge, Debóra, Eszmeralda,

Gerda, Iringó, Orchidea, Vivien, illetve Alán, Axel, Csongor, Gálos, Gergő, Hümér, Koppány, Líviusz, Szigfrid stb. Érdekes miskolci sajátosság, hogy a 20-as évektől kezdve felbukkan az Édua, illetve az Iringó név. Ti. a miskolci származású Sassy Csaba, a jeles dalköltő adta lányainak ezt a nevet. Rokonsága, tisztelői közül napjainkban is választják ezt a két nevet.

A divatosság -- mint említettem -- elsősorban a Krisztina, Andrea és a Péter névnél mutatkozik meg leginkább. Feltűnő a Péter közkedveltsége. Divatos nevekké váltak pl. Mónika, Szilvia, Tímea; Gábor, Attila, Tamás. Visszaesés mutatkozik pl. az Éva, Mária, Ildikó; a József, Sándor, János esetében. Megestek szélsőségek is. GULYÁSNÉ MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA: Napjaink különleges keresztnévdívatja /MND 15., 1981/ című dolgozatában azokat a neveket veszi sorra, amelyek nem szerepelnek a MU-ban, de a szülők kérték, hogy engedélyezzék az általuk választott nevet. Miskolcon az Eurüdike, a Lotti és az Alexander fordul elő. Tévedésből vagy a MU nem ismeréséből kerültek anyakönyvezésre a következő nevek: Alice, Andrej, Aphrodité, Cosette, Marika, Pipacs és a Sanyika név. A Marikát alighanem a Katinka analógiás hatására adták. A Pipacs az női név, nem is véletlen, hiszen a MU-ban, illetve Gulyásné említett művében csaknem 100 növény-név fordul elő női névként, javarészt virágnevek is. Az Alice és a Cosette esetében nemcsak az a probléma, hogy idegenesen van írva, hanem az is, hogy a betű magyar hangértékének megfelelően ejtik. A Cosette nevű lány szüleit személyesen is ismerem; szerintük szebb így, azaz Cosette ejtésben, mert az eredeti kiejtés nem éppen kellemes hangulatú szóval mutat közeli hangalaki rokonságot. Az Alice ejtésre Nyíregyházán is van példa. A Sanyika név nem az Alexandra névnek a magyaros változata, hanem a Sándor-é. Azért került anyakönyvezésre, mert a gyermek koraszülött volt, és nem sok remény volt arra, hogy életben marad. Nos, életben maradt, így az anyakönyvi hiba újabb nevet eredményezett. A legszélsőségesebb példa: a Ráchel nevet nem egy kislány, hanem egy kisfiú kapta -- valószínűleg a Gabriel, Rafael stb. analógiás hatására. Ezek után idegen nevek is előfordulnak, de viselőjük nem magyar anyanyelvű vagy nem magyar állampolgár, pl. Dimitrisz, Jorgosz, Erneszt stb.

SZABÓ JÓZSEF

Keresztnévi eredetű közszavak Nagykónyi nyelvjárásában

I. Mint ismeretes, közszavaink egy része személynévből /család- vagy utónévből/ keletkezett. Vannak ezek között mel-
léknevek /pl. fukar<Fugyer, kaján<Káin/, igealakok /pl. bepa-
liz, tamáskodik/, legtöbb azonban a köznévvé vált elem /pl. aggastyán<Ágoston, röntgen<Röntgen, szendvics<Sandwich, viganó
'női ruha'<Vigano stb./.

Amint az említett példák is mutatják, a személynévből lét-
rejött közszók egy része keresztnévi eredetű. Ilyenek még pl.
a pityipalkó /ez két utónévből álló szóösszetétel/, az argó-
nyelvi pali és a palira vesz 'becsap' szókapcsolat főnévi tag-
ja is.

II. A továbbiakban -- előadásom címének megfelelően -- a
nagykónyi nyelvjárás olyan közszavaival foglalkozom, melyek
keresztnevekből keletkeztek, illetőleg amelyekben keresztnévek
rejlnek.

1. Igealak csupán egy van olyan, amelyben keresztnév az
alapszó. Ez a katicáskodik 'asszonyi dolgokba /pl. sütés-főzés-
be/ avatkozik<férfi>' jelentésű, tréfás-gúnyos használatú ige.

2. Viszonylag sok adatot találunk az olyan szóösszetéte-
lekre, amelyeknek valamelyik tagja utónév. Az ide tartozó pél-
dákat ennek megfelelően két csoportban mutatom be: az egyik
típusban az összetétel előtagjaként szerepel utónév, a másik
kategóriában pedig utótagként áll valamilyen keresztnév.

A/ Az első típusba a következő szóösszetételek sorolhatók:
ferkóolaj 'különböző bőrkészítmények /pl. bakancs, lószerszám
stb./ puhítására, tartósítására használt, feketés színű olaj',
juliskaborsó 'futós zöldbab', katakönyöke 'a disznó vastagbelé-
nek kiszélesedő része, amelynek felhasználásával disznósajtot
készítenek' /dunántúli tájszó: vö. pl. KISS GÉZA: Ormánysági

Szótár. 284; MARKÓ IMRE LEHEL: Kiskanizsai Szótár. 131/.

katicabogár /országszerte használatos/, mátyásmadár 'szajkó' /sokfelé ismert szó/, palimécs 'régi világítóeszköz, amely bádogból készült, és napreforgóalaját vagy dísznőzsírt égettek benne oly módon, hogy lámpabélként parget ruhadarab volt használatos' és pétérszég 'fában képződött csomó, bog; görcs'.

B/ A második — az előzőhöz viszonyítva népesebb — típusba olyan szóösszetételek tartoznak, amelyeknek közös vonása, hogy mindegyikre pejoratív hangulatiság jellemző. Ezeket — attól függően, hogy az utótaguk férfi vagy női keresztnév — két kisebb csoportra lehet osztani.

a/ Az ide tartozó szóösszetételek olyan férfiak megnevezésére, jellemzésére használatosak, akiknek valamely külső vagy belső tulajdonsága visszataszító, ellenszenves vagy legalábbis vonzónak nem tekinthető a nagykovács ember szemében. A következő példaim vannak: bajuszmarci 'nagy bajuszú', bolondpéter 'szeszélyes, hóbortos', cigánypéter 'ápolatlan külsejű, szutykos, mocskos', katicamiska 'asszonyi dolgokba /pl. sültés-főzés/ avatkozó', kudariferkó~kudaripéter 'dologtalan, ténfergő, lusta', kukaferkó 'hallgatag, bamba', langalópai 'nyúlánk, hórihorgas', lebetypéter 'pletykálkodó, fecsegő, bőbeszédű', lúkeferkó 'bolondos, hóbortos', pilláncspai 'nagyon sovány, vékony' és valaganáci 'alacsony, kis növésű'.

A fenti példák egy része önmagáért beszél, minden kommentár nélkül is érthető /pl. ilyen a bajuszmarci, bolondpéter stb./ más része viszont — az előtag jelentésének ismeretlen volta miatt — némi magyarázatra szorul. A kudariferkó~kudaripéter összetétel előtagja, a kudari egy régi /nem éppen kedvelt/ ételféle nevét őrzi, amely savóból és aludttejből készült. Hogy miért alkottak belőle szóösszetételt keresztnevekkel és miért éppen 'dologtalan, ténfergő, lusta' jelentésben, rejtélyes /lélektani/ kérdés, amely további vizsgáldást kíván.

A kukaferkó értelme viszont teljesen világos a nagykovács tájszólás 'süketnéma', illetőleg 'hallgatag, bamba' jelentésű kuka szavának ismeretében. Ugyanígy könnyen érthető a lebetypéter jelentése is, ha tudjuk, hogy él a nyelvjárásban egy lebetyüll~lefetyüll ige, amely 'sokat beszél' értelemben használatos.

A langallópai szóösszetétel előtagja a kemencében sütött, kenyértésztából készült, kerek és lapos, rendszerint tejfölösen fogyasztott tésztaféle megnevezésére szolgál. Ezt úgy készítették, hogy a kenyértésztát sodrófával e l n y ú j t o t t á k, aztán tették a sütőlapátra, amellyel a kemencébe vették. Talán a langalló készítésének ez a módja /a tészta elnyújtása/ jelentette azt a szemléleti alapot, amelynek révén a langalló szó a langallópai összetételben is tulajdonképpen '/el/nyújtott, hosszúra nyúlt'-féle jelentést őrzött meg tréfas-gúnyos, átvitt értelemben. Nem tartom ugyanis lehetetlennek, hogy a langalló főnevesült melléknévi igenévnek langall igei alapszava a 'hosszít, kinyújt' jelentésű német längen ige-re, vagy ennek valamelyik német nyelvjárási változatára megy vissza. Ezt a megállapítást valamelyest támogatja az is, hogy a mézeskalácsos mesterség szókincsében is ismert és használatos a lengolás 'a tészta nyújtása', lengolófa 'nyújtófa' /vö. DEÁKNÉ TÓTH VERONIKA: A kalocsai mézeskalácsos mesterség és szókincese. Diákköri dolgozat. Szeged, 1981. 18./.

A cigánypétér szóösszetétel keletkezése tulajdonképpen egy személynévre vezethető vissza. A község idősebb lakóinak emlékezete szerint ugyanis Cigány Péter valóban létező személy volt, aki kb. az 1930-as évek végén halt meg. Többek szerint Sárközi Péter volt az igazi neve, de mint muzsikust szinte mindenki ismerte, és Cigány Péternek szólította. Mivel élete utolsó éveiben teljesen magára maradt, senki nem viselte gondját, ezért szinte eltetvesedett, szutykos, rendkívül ápolatlan külsejű emberré vált. Ezek alapján érthető a cigánypétér mai napig élő jelentése és használata.

A pilláncspali szóösszetétel előtagja ma már egyáltalán nem él a nagykovácsi nyelvjárásban. Néhány idős ember emlékezete szerint hajdan 'lepke' jelentésben fordult elő, mint ahogy még ma is így használatos a pille szó. Azt azonban nagyon nehéz kideríteni, hogy a pilláncs 'lepke' jelentése milyen képzettársítással lehetett a 'nagyon sovány, vékony' értelmű pilláncspali szóösszetétel előtagja. Talán a pilláncs 'lepke' könnyű volta játszhatott közre az összetétel létrejöttében és jelentésének kialakulásában.

b/ A második alcsoportot olyan összetételek alkotják, melyeknek utótagja valamilyen /többnyire becézett alakú/ női név. Ezek a következők: bócértosvica 'borzas, fészületlen', borzas-kata 'kócos, fészületlen', csigéreruzsi 'hanyag, lusta, piszkos', Égyügyűbari/ska 'ügyetlen, gyámoltalan, bárgyú', kesző-cavica 'szutykos, elhanyagolt külsejű, lusta', kudaribari 'főzni nem tudó, rosszul főző', péntőkata 'túlzottan öltözködő, sok alsószoknyát viselő', pocakvica 'nagy hasú, pocakos, kövér', reflebari ~ reflevica 'lompos, hanyagul öltözött', sárgyókavica 'sápadt arcú, beteges', szédűdberi 'meggondolatlanul cselekvő, kelekótya', szutyokbari 'piszkos, szutykos, hanyag', vakkádi 'kanccsal; rosszul látó' és vészémkata 'könnyelműen költekező, a pénzt értéktelen holmikra elfecsérlő'. Természetesen mindegyik értelmezéshez a nyelvhasználatban magától értetődően az asszonyokra, lányokra /ahogy Nagykönyiben mondják: a fehérnépek-re/ vonatkozás kapcsolódik hozzá, mégpedig erősen pejoratív hangulatisággal.

A fenti szóösszetételek egy része szintén olyan, amelynek értelmezése nem igényel hosszas magyarázatot, az előtag ismert jelentése alapján egyértelmű maga az összetétel is. Ilyenek a borzas-kata, Égyügyűbari/ska/, pocakvica, szédűdberi, szutyokbari és vakkádi. Az utóbbi összetétel Kádi eleme a Katalin becézésére -- mint HAJDÚ MIHÁLY is említi a "Magyar becézőnevek /1770-1970/" c. munkájában /Bp., 1974. 97/ -- németből való átvétel. A többi összetétel jelentésének megértéséhez bizonyos magyarázat szükséges.

A bócértosvica és a péntőkata jelentését és a szóösszetétel keletkezését egyaránt megvilágítja a nagykönyvi nyelvjárás ma is élő bócértos 'kócos, borzas', illetőleg péntő 'alsószoknya; pendely' tájszava.

A kudaribari összetételben a már említett kudari ételnév összekapcsolása a Boriska keresztnév Bari becéző formájával könnyebben érthető 'a főzni nem tudó, rosszul főző' asszony, lány megjelölésére, mint a kudariferkő ~ kudaripéter szavakban.

A csigëreruzsi véleményem szerint a csigëre 'rossz minőségű bor, lőre' jelentésű tájszóból és a Zsuzsi becenévből tevődött össze. Annak fölfedéséhez, hogy milyen okok miatt alakult ki az összetételnek a 'hanyag, lusta, piszkos' jelentése, a csigere szó ismeretében sem jutunk biztos fogódzóhoz.

A reflebari ~ reflevica szóösszetétel esetében föltételezhető, hogy a nyelvjárásban egykor élhetett egy refle tájszó, mégpedig 'lompos, hanyagul öltözött'-féle jelentésben. Ez a szó idővel viasszaszorult, kipusztult, s csak az összetétel őrizte meg napjainkig.

A sárgyókavica szóösszetétel előtagjának mibenlétét nem könnyű tisztázni. Mivel a sárgyóka szót -- főleg idős emberektől -- többször is hallottam 'beteges, sápadt' jelentésben az Uan, mind a sárgyóka szóláshasonlatban, elképzelhetőnek tartom, hogy a sárgyókavica összetételben és a szólásban egyaránt a 'sármány' jelentésű sárgyóka elnevezés, vagyis egy népi madár-név lappang /vö. erre MARKÓ IMRE LEHEL: Kiskanizsai szótár 223/.

Létező személyhez kapcsolható a vészëmkata megnevezés létrejötté. Gergály Józsefné Sött Katalin, aki kb. negyedszázada halt meg, szokta mondogatni -- jóllehet világéletében szegény volt, -- hogy most ezt vesz, azt vesz a boltban. S persze legtöbbször nem tudta megvenni, amit szeretett volna. Mivel sokan ismerték a faluban, hamarosan elterjedt róla a vészëmkata kifejezés, amelyet később minden vásárolni szerető, a vásárlást túlzásba vivő asszonyra használni kezdtek.

c/ Végül még egy összetételről szólok, ez a 'ruhájára vi-
gyázni nem tudó, ruhaszagga-
tó' jelentésű ruharéz ~ ruharézma
kifejezés, amelyet azonban nemtől függetlenül, fiúra és lány-
ra, férfira és nőre vonatkoztatva egyaránt használnak a nagy-
kónyi tájnyelvben. Ebben valószínűleg az játszik közre, hogy
az összetétel utótagja /réz, rézma/ nem él önállóan, a nyelv-
tudat számára elhomályosult elemként őrződött meg napjainkig.
De vajon milyen szó rejlik benne?

SZINNYEI JÓZSEF Magyar Tájszótára ruha-réz, ruha-rézmán
és ruha-rézmin alakváltozatokban Sopron megyéből, a Rábaköz-
ből és KRESZNERICS FERENC "Magyar szótár"-ából közöl rá ada-

tokat /II. 326/, mégpedig többnyire 'ruhaszaggató' jelentésben. BARÓTI SZABÓ DÁVID "Kisded Szó-tár" c. munkájában is előfordul a ruha-réz szó, mégpedig 'ruha-nyövä, -szaggató, -rontó' értelemben /Kassa, 1792. 194/. Föltételezésem szerint a nagykónyi ruharéz és ruharézma szóalakok az eredetibb ruharézmán rövidebb változatainak tekinthetők, amelyben viszont -- a többi összetételhez hasonlóan -- esetleg szintén személynév /keresztnev/ rejtőzik. Ez azonban további kutatást igényel.

Ha megpróbáljuk röviden összefoglalni a vizsgálat tanulságait, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a keresztnévi eredetű közszavak sajátos hangulatiságuk, kifejezőerejük révén -- viszonylag csekély számuk ellenére is -- a nagykónyi nyelvjárás érdekes színfoltjai, figyelmet érdemlő sajátosságai közé tartoznak. Bár mindegyikről nem lehet pontosan megmondani, milyen szóelem rejlik benne, vagy még inkább: vajon mi indította az egykori beszélőt a szokatlan szóösszetétel megalkotására, s vajon milyen lélektani motívumok ösztönözték azt a kisebb-nagyobb közösséget abban, hogy átvegye és esetleg továbbformálja az új szóalkotást, mégis érdekesek és tanulságosak a főlisort és vizsgált szóalakok, hiszen a nyelvjárás belső szóteremtő erejéről, a nép alkotó fantáziájáról, humoráról, ironikus hajlamáról vallanak, sőt ha a pejoratív használatú, női és férfi keresztnévi utótagú szóösszetételekre gondolunk, akkor egy kicsit a helyi szépségideál külső és belső vonásai is fölsejlenek előttünk.

VARGA JÓZSEF

A névdivat változása és a névgyűjtés gondoljai a muravidéki magyarság körében

Előadásomban két kérdéskörrel kívánok röviden foglalkozni. Egyrészt a Szlovén Szocialista Köztársaságban, a Murántúlon élő magyarok névadásában jelentkező újabb változásokról, a névdivat alakulásáról szólok húsz, főleg magyar faluban végzett személynévgyűjtésem tapasztalataim, valamint Alsólakos /Dolnji Lakoš/ személynévanyagának részletesebb vizsgálata alapján. Másrészt azokról a nehézségekről számolok be, amelyek a gyűjtés során egyfelől a kétnyelvűségből, másfelől a személynevek használatának a magyarországitól eltérő gyakorlatából adódtak a gyűjtő és a feldolgozó számára.

1. A névdivat alakulásáról. -- Alsólakosban az 1971-es népszámlálás adatai szerint 94 lakóépületben, 107 háztartásban 362 lakos él. A felnőtt lakosságnak mintegy a fele földműveléssel foglalkozik, a másik fele pedig a lendvai gyárakban dolgozik. Alsólakos tipikus főútmenti település 2 km-re a muravidéki magyar nemzetiség gazdasági-ipari és művelődési központjától, Lendvától /Lendava/. Lakossága főleg magyar. A falu arculata az utóbbi években sokat változott. Szinte máról holnapra tűntek el a pannon tájra nagyon is jellegzetes régi épületek, a helyükbe a mai, korszerű változatos földszintes vagy emeletes családi házak nőttek fel gombamódra. A falu közelében van benzintöltő állomás, határában pedig kelta-római kori maradványokat tártak fel az ásatásokkal. Az itt talált kelta kori kőbaltákat a Lendvai Drago Lugarič Általános Iskola múzeumban őrzik. A faluban az utóbbi néhány évben fellendült a műkedvelő tevékenység is az Ady Endre Kultúregyesület keretén belül.

Gyűjtőmunkám a falu lakossága közül csak 320 személynevet ölel fel. Ezek főleg magyarok, vagy olyan más nemzetiségűek, akik már beleilleszkedtek a falu közösségébe, annak mindennapi életébe; ismerik őket, s mindegyiknek megvan a maga szólító- vagy említőneve a faluközösségben az identifikálás ágán is.

A 320 összegyűjtött személynév vizsgálatakor most csak az utónévvel szándékozom foglalkozni, hiszen éppen az utónévadás, ill. keresztnévhasználat gyakorlása szolgáltatja azt a bizonyító névanyagot, amelynek a segítségével meg tudjuk állapítani, hogy az egyes tájakon, közösségekben, jelen esetben a murántúli magyarság körében milyen névdivat uralkodik, azaz milyen névhasználati változások mentek végbe.

A murántúli magyar falvak névanyagát illetően jóformán még homogén névanyagközegről beszélhetünk /kivéve Lendvát/, amely az utóbbi két évtizedig szinte statikusan kötődik a hagyományos névhasználati szokásokhoz és adottságokhoz; ez azonban ma már erősen kimozdult nyugalmi állapotából a faluból való elköltözés és a faluba való költözés, valamint a közeli város vonzásterülete kihatottak a névadási, névhasználati szokásokra, névdivatra is.

Alsólakos utónévdivatának változását úgy közelítem meg, hogy a teljes személynévanyagot viselőik életkora szerint három nagy csoportra osztom.

1. Az 1945-ig született személyek névanyagának vizsgálata; vagyis mintegy 50 évnyi személynévanyagnak a feldolgozása, összehasonlítása az előzőleg már összegyűjtött teljes névanyag, azaz a reájuk vonatkozó adatok alapján /pl. 1. A község neve, 2. Név, 3. Leánykori név, 4. Születési hely és idő, 5. Anyja leánykori neve, 6. Foglalkozása, 7. Lakcím, 8. Becenév, 9. Ragadványnév-gúnynév, 10. A ragadványnév-gúnynév eredete/.

2. Az 1946-1965-ig /húsz év/ született személyek névanyagának vizsgálata, összehasonlítása.

3. Az 1966-tól /14 év/ született személyek névanyagának vizsgálata, összehasonlítása.

Lehet, hogy sokan önkényesnek, nem meghatározónak tartják ezt a felosztást. Igazuk lehet, de eljárásomat talán azzal tudom megindokolni, hogy némileg ismerve a murántúli magyarság névadásváltozását, azokat a társadalmi-politikai, nemzeti-nemzetiségi, pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai stb. sajátosságokat, amelyek alapján ha nem is a legtökéletesebben, de megközelítő képet nyerhetünk Murántúl egy kis falujának névdivat-változásáról.

Az 1945-ig született személyek száma 162. Ezek utóneve, illetve keresztnéve /ezentúl csak utónév!/ közül 75 férfinév és 87 női név -- utónév. A 75 férfi 12 féle utónevet visel: 5 közülük csak egyszer fordul elő, 2 háromszor, 1 egyszer, 1 tizenháromszor, 1 tizenötyszer és 1 huszonegyszer.

A 87 nő 23 féle utónevet visel: 13 közülük csak egyszer fordul elő, 2 kétszer, 3 háromszor, 1 ötször, 2 kilencszer, 2 tizenegyszer és 1 tizenkilencszer.

Az 1945-ig született személyek utónevének megterheltsége
/Előfordulása/

Férfinév				Női név			
Sor- sz.	Utónév	Meg- terh.	o/o	Sor- sz.	Utónév	Meg- terh.	o/o
1.	István	21	28,00	1.	Mária	19	21,83
2.	József	15	20,00	2.	Ilona	11	12,64
3.	Ferenc	13	17,33	3.	Katalin	11	12,64
4.	János	10	13,33	4.	Anna	9	10,34
5.	Lajos	5	5,43	5.	Rozália	9	10,34
6.	László	3	4,00	6.	Irén	5	5,74
7.	Mihály	3	4,00	7.	Magdolna	3	3,44
8.	György	1	1,33	8.	Margit	3	3,44
9.	Pál	1	1,33	9.	Erzsébet	2	2,29
10.	Sándor	1	1,33	10.	Veronika	2	2,99
11.	Vilmos	1	1,33	11.	Adél	1	1,14
12.	Zoltán	1	1,33	12.	Ágota	1	1,14
				13.	Anasztázia	1	1,14
				14.	Angéla	1	1,14
				15.	Barbara	1	1,14
				16.	Etelka	1	1,14
				17.	Gizella	1	1,14
				18.	Júlia	1	1,14
				19.	Krisztina	1	1,14
				20.	Olga	1	1,14
				21.	Piroska	1	1,14
				22.	Teréz	1	1,14
				23.	Zsuzsanna	1	1,14

Az 1945-ig született alsólakosi személyek névanyagán belül az egyes évtizedekben alig van némi eltérés. A faluközösség, amely elszigetelten, önmagába zárkózva élte saját bensőséges -- talán nem tűnik túlzásnak, ha azt mondom, hogy erősen magyarságtudatú életét, különösen a trianoni békeszerződés után, amikor elszakították az anyanemzettől, és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság idején erős beolvasztási törekvéseknek voltak kitéve -- életét megmaradás ösztönös vagy nagyon is tudatos érzéseivel telítve, s így akarva sem fogadott magába idegen népi és nyelvi elemeket. Ezt bizonyítja, hogy a két világháború közötti időszakban és a második világháború idején a murántúli magyarok és szlovének között sem baráti, sem érzelmi kapcsolat nem fejlődött ki. Egymás emberségét, kultúráját nemcsak hogy nem ismerték, de nem is becsülték; ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem: gyűlölték és megvetették egymást. Így a két nép közeledéséről szó sem lehetett. Vegyesházasságok is csak elvétve jöttek létre. A magyar falvak lakossága közül nem települt át senki se a szlovén falvakba, de ez volt a helyzet a szlovénekkel is. Az ilyen, még a politikával is irányított felfogás, szokás eredményezte, hogy a Murántúlon élő két nép, a magyarok és a szlovének egymás nyelvét nem voltak hajlandók megtanulni /különösen faluhelyen/, s még a 2. világháború utáni években sem tudott a murántúli magyar települések /30/ lakossága szlovénül, a szlovén falvak lakossága /a kétnyelvű területeken/ magyarul.

És éppen ez a fajta elszigetelt, kissé nacionalista színvonalú életforma eredményezte, hogy az itt élő magyarság névadási szokásai is szinte megmaradtak változatlanul ebben a mintegy 50 évet felölelő időszakban. A névadáskor /kereszteléskor/ a magyar szülők gyermekeiknek az anyanemzet keretén belül is divatos vagy hagyományos utóneveket adták. Így a férfiaknál a leggyakoribb utónevek az István, József, Ferenc, János, Lajos; a nőknél pedig a Mária, Ilona, Katalin, Anna, Rozália.

Az 1946--65-ig született személyek száma 94. Ezek utóneve közül 52 férfinév és 42 női név -- utónév. Az 52 férfi 22 féle utóneve közül 14 csak egyszer fordul elő, kétszer 1 név, 3 háromszor, 1 ötször, 1 hatszor, 1 hétszer és 1 kilencszer. A 47 nő 27 féle utónevet visel: 18 közülük csak egyszer fordul elő, 3 kétszer és 6 háromszor.

Férfinév				Női név			
Sor- sz.	Utónév	Meg- terh.	o/o	Sor- sz.	Utónév	Meg- terh.	o/o
1.	Ferenc	9	17,30	1.	Anna	3	7,14
2.	István	7	13,46	2.	Erzsébet	3	7,14
3.	József	6	11,53	3.	Gizella	3	7,14
4.	László	5	9,61	4.	Irma	3	7,14
5.	Géza	3	5,76	5.	Mária	3	7,14
6.	János	3	5,76	6.	Rozália	3	7,14
7.	Lajos	3	5,76	7.	Ilona	2	4,76
8.	Ignác	2	3,84	8.	Katalin	2	4,76
9.	Ágoston	1	1,92	9.	Olga	2	4,76
10.	Alajos	1	1,92	10.	Ágota	1	2,38
11.	Antal	1	1,92	11.	Aranka	1	2,38
12.	Árpád	1	1,92	12.	Drágica	1	2,38
13.	Dezső	1	1,92	13.	Etel	1	2,38
14.	Drágo	1	1,92	14.	Éva	1	2,38
15.	Endre	1	1,92	15.	Gabriella	1	2,38
16.	György	1	1,92	16.	Irén	1	2,38
17.	Jenő	1	1,92	17.	Jozefa	1	2,38
18.	Károly	1	1,92	18.	Klára	1	2,38
19.	Sándor	1	1,92	19.	Májda	1	2,38
20.	Tibor	1	1,92	20.	Margit	1	2,38
21.	Viktor	1	1,92	21.	Náda	1	2,38
22.	Vilmos	1	1,92	22.	Piroska	1	2,38
				23.	Szlávica	1	2,38
				24.	Teréz	1	2,38
				25.	Valéria	1	2,38
				26.	Zdenka	1	2,38
				27.	Zsuzsanna	1	2,38

Az 1964—65-ig terjedő időszakban a murántúli magyarság névadásában csak akkor jelentkezik a változás az előzőekhez kifejtettekkel szemben, amikor az új, szocialista életforma megteremtésében együtt küzdöttek vállalva az itt élő szlovénok és magyarok, akarva-akaratlan is lerombolva azoknak a nyelvgtátló körülményeknek a hatását, amelyek akadályozói voltak, hogy a két nyelv egymásra hatása kölcsönösen gazdagítsa vagy rombolja egymást.

A felszabadulás utáni húsz év elég volt ahhoz, hogy elinduljon egy olyan népi-nemzetiségi, nyelvi-művelődési egymáshoz közeledő, de egymásra erősen ható folyamat, amely aztán már az itt élő magyarság névadásában is változásokat idézett elő. Amíg előtte ismeretlen volt a magyar szülők körében az idegenes hangzású, nem magyaros név, ebben az időszakban már jelentkezik a vegyesházasságok következtében a szlovén nevek adása is. Elszórtan bár, de Alsólakos utónévanyagában is megtaláljuk a Drágica /Dragica/, Jozefa /Jožefa/, Májda /Majda/, Szlávica /Slavica/, Zdenka stb. utóneveket. Ez jellemző egyébként Muravidék többi magyar falujának lakosságára is. Mindezek ellenére még mindig a legdivatosabb vagy inkább legmegszokottabb utónevek a férfiaknál a Ferenc, István, József, László, Géza; a nőknél pedig az Anna, Erzsébet, Gizella, Irma, Mária, Rozália.

Az 1966-tól született személyek száma 64. Ezek utóneve közül 29 férfinév és 35 női név. A 29 férfi 24 féle utóneve közül csak öt fordul elő kétszer, a többi pedig csak egyszer. A 35 nő 25 féle keresztnévet visel. Közülük 17 csak egyszer fordul elő, 6 kétszer és kettő háromszor.

Pérfinév				Női név			
Sor- sz.	Utónév	Meg- terh.	o/o	Sor- sz.	Utónév	Meg- terh.	o/o
1.	Árpád	2	6,89	1.	Rozália	3	8,57
2.	Dániel	2	6,89	2.	Szuzsanna	3	8,57
3.	Perenc	2	6,89	3.	Alexandra	2	5,71
4.	Hóbert	2	6,89	4.	Aranka	2	5,71
5.	Tibor	2	6,89	5.	Brigitte	2	5,71
6.	Attila	1	3,44	6.	Gyöngyi	2	5,71
7.	Deán	1	3,44	7.	Klaudia	2	5,71
8.	Géza	1	3,44	8.	Manuella	2	5,71
9.	György	1	3,44	9.	Adél	1	2,85
10.	István	1	3,44	10.	Andrea	1	2,85
11.	János	1	3,44	11.	Dénice	1	2,85
12.	Jenő	1	3,44	12.	Emília	1	2,85
13.	Krisztián	1	3,44	13.	Erika	1	2,85
14.	Lajos	1	3,44	14.	Éva	1	2,85
15.	László	1	3,44	15.	Ines	1	2,85
16.	Manfréd	1	3,44	16.	Ibolyka	1	2,85
17.	Milán	1	3,44	17.	Izabella	1	2,85
18.	Ottó	1	3,44	18.	Jázmin	1	2,85
19.	Rudolf	1	3,44	19.	Jozsika	1	2,85
20.	Szandi	1	3,44	20.	Kornélia	1	2,85
21.	Szebasztián	1	3,44	21.	Mateja	1	2,85
22.	Szilveszter	1	3,44	22.	Melitta	1	2,85
23.	Tilen	1	3,44	23.	Mónika	1	2,85
24.	Volfraam	1	3,44	24.	Renáta	1	2,85
				25.	Szandra	1	2,85

Az 1966-tól napjainkig terjedő időszakban a murántúli ma-
 gyarság névadási szokásában lényeges változások történtek. Ezek
 a változások most már nem politikai tartalmúak, hanem maga a
 szocialista közösségi életforma hozta létre őket. A felül lakos-
 sága zömében most már az ipari-gazdasági központokban dolgozik,
 az ún. napi és időszakos migráció, valamint a külföldi idény-

munka /főleg Ausztriában és Németországban/ lényeges változtatás-tényező a Muravidéken élő magyarság névadási szokásában, s ez a névdivat gazdagodását eredményezte oly formán, hogy sokkal több és változatosabb utónevet adnak a szülők /a magyarok is/ gyermekeinek.

Persze egy kis falu utóneveinek megterheltsége még nem adhat általános képet, amit esetleg törvényszerűnek is elfogadhatunk, de elég ahhoz, hogy a jelenségre felhívja a figyelmet, hogy rögzítse ezeket a névváltozásokat. Ezért tüzetesebb feldolgozásra vár még az általam már összegyűjtött 20 falu személynévanyaga. Ha ezt sikerül belátható időn belül elvégezni, akkor tisztább képet nyerhetünk a murántúli magyarság névanyagának, névdivatjának jelenlegi állapotáról. De ebből a kevés adatból is -- no meg a nem adatolt névadatból is -- kiderül annyi, hogy a muravidéki /alsólakosi/ magyarság névadószokásából eltűntek a túlsúlyban lévő megszokott utónevek, mint az István, József; Mária, Katalin, Anna, s helyükbe mások, idegen hangzású, sőt idegen eredetű utónevek kerültek; pl. Dániel, Róbert, Alexandra, Klaudia, Manuella stb.

2. A személynévek gyűjtésével és feldolgozásával kapcsolatos nehézségek, gondok. -- Az utóbbi néhány év névanyagát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Szlovén Szocialista Köztársaság kétnyelvű területén élő magyar nemzetiség gyermekeinek csak elvétve adják azokat a magyar, illetve magyaros neveket, amelyek a leggyakrabban fordultak elő a múlt névdivatszokásában, s helyettük idegen hangzású vagy idegen eredetű utóneveket adnak; pl. Deán /Dejan/, Krisztián /Krisztjan/, Szebasztián /Sebastjan/, Szandi /Sandi/; Andrea, Inez, Izabella /Izabel/, Jázmin /Jasmina/, Mónika /Monika/, Szandra /Sandra/ stb. Tehát a murántúli magyarság névadási szokásaira, névdivatjára erősen hat már a szláv és a germán névdivat. Ebből azonban a magyar gyűjtőre és feldolgozóra nem kis nehézségek hárulnak. A továbbiakban ezekből mutatok be néhányat.

Már a személynévek gyűjtése előtt el kellett döntenem, hogy a vegyes lakosságú területen, az ún. kétnyelvű területen, ahol már évszázadok óta együtt élnek a magyarok és a szlovének,

milyen szempontok szerint végezzem a gyűjtést. Maga a személynévhasználat, a névdivat is magában hordoz olyan tartalmi, nyelvi és egyéb nehézségeket, amelyek megnehezítik az egyébként sem könnyű feladatot, hogy csak az említőnevek hangulati-eredeti problémájára utaljak. Először is el kellett döntenem, hogy a személynevek vizsgálatakor a kétnyelvű területen élő lakosság közül /szlovének, magyarok, más nemzetiségűek/ kikre terjedjen ki a gyűjtés: csak a magyar nemzetiségi lakosságra, a tiszta magyar családokra, a vegyes lakosságú családok mely tagjaira, a szülőkre vagy a gyerekekre is, a faluközösségben élő, de már teljesen beilleszkedett szlovénekre, a más nemzetiségűekre stb. Ezeket a dolgokat azért kellett már előre tisztáznom, hogy a gyűjtéskor az adatközlők információit kellően osztályozhassam, értékelhessem.

Másodszor nagy gondot okozott a magyar nemzetiségű lakosság számának /személyének/ a megállapítása. Az anyakönyvi lapokon /Matični listi/ és a családi lapokon /Družniski listi/ eléggé hiányos bejegyzések vannak a nemzetiségielket illetően. A nyelvismeret hiánya, a nemtörődömség vagy célzatosság eredménye-e? -- de az anyakönyvi lapokon és a családi lapokon a személyek teljes neve /vezeték- és utóneve/, valamint minden reájuk vonatkozó bejegyzés /adat/ szlovénül van általában, s ezért nem tudtam megállapítani nagyon sok személy esetében, hogy magyar-e vagy szlovén-e az illető. Az igazat megvallva, sokszor csak az ösztönömre, nyelvérzékemre és szűkebb hazám lakosságának ismeretére támaszkodhattam csupán az adatok kiírásánál. Adatközlőim segítségével aztán fény derült nagyon sok furcsaságra. Pl. a családi lapon feltüntetett Čuka Janez, akit én Csuka Jánosnak jegyeztem fel, és magyarnak, faluközössége szlovénnek tart, és ő maga is szlovénnek vallja magát, illetve a szlovénül bejegyzett Gerenc̃er Štefan-ról, Baligač Franc-ról, Štefanec Marija-ról, Jaklovič Melita-ról, Picko Helena-ról kiderült, hogy ezek magyarok, magyarul beszélnek, s írják is nevüket pl. Gerencsér István, Baligács Ferenc, Stefanec Mária, Jáklovics Melita és Pücko Ilona.

Gyűjtésemkor nem törekedtem arra, hogy a faluközösségen belül elhatároljam a különböző nemzetiségű lakosságot, csak azoknak a személyeknek a nevét hagytam ki a feldolgozásból, akikét a magyar nemzetiség nem használja, nem ismeri. Igaz, hogy dolgozatom, gyűjtésem elsődleges célja a magyar személynevekre, illetve említőnevekre szorítkozik főleg, de ha már a magyar nemzetiség tagjai befogadták a másik nemzet vagy nemzetiségek képviselőjének nevét a mindennapi élet használatába, jogosnak tartom, hogy ezeket is hasonló módon kell feldolgozni, mint a magyar neveket, beleillesztve a magyarok névhasználati rendszerébe a kétnyelvű területen -- Muravidéken.

Továbbá gondot okozott a személynevek /családnevek és utónevek/ lejegyzése, írásmódjának rögzítése. A magyarok nevét természetesen a magyar helyesírás szerint írtam le, magyarul, de mi legyen a vegyes házasságokban született gyermekek nevének írásmódjával akár a vezetéknév akár az utónév írásáról is van szó; a szlovén vagy a más nemzetiségű személyek nevének írásmódjával? Sajnos, magam sem mertem eldönteni, egységes álláspontra helyezkedni ebben a dologban. Időszűke miatt nem tanulmányoztam át a Magyarországon kiadott személynévvizsgálatról született munkákat, s így nem tudom, hogy a különböző nemzetiségiak közül, akik természetesen megtartották személynevük /vezetéknév- és utónévük/ eredeti írásmódját nemzetiségüknek megfelelően, hányan és hányan írják le azt, vagy egyáltalán írják-e azokat saját nemzetiségük nyelvén pl. a Rába menti Andrej Novak, a magát még mindig horvátnak valló Ostojić Vjekoslav, a szerb Stojanović Miodrag vagy a német Johann Müller stb. személyneveket hogyan anyakönyvezték Magyarországon; megtartották-e a nevek teljes formában történő eredeti írásmódját pl. Andrej Novak, Ostojić Vjekoslav, Stojanović Miodrag, Johann Müller, vagy csak a vezetéknévét írják eredeti módon pl. Novak András, Ostojic Vékoszláv, Stojanovic Miodrág, Müller János, vagy a teljes nevet magyarosan írják pl. Novák András, Osztójics Vékoszláv, Sztójánovics Miodrág és Müller János?

Ha kezembe veszem LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyvét, rögtön látom, hogy Magyarországon a nevek kiválasztásának és anyakönyvezhetőségének ma egészen mások a lehetőségei, mint nálunk Szlovénban, gyűjtőterületemen.

Először is nálunk nincsenek annyira kötött rendeletek a személynevek, illetve az utónevek anyakönyvezhetősége terén. Nem ritka eset, hogy míg Magyarországon az Árpád, Ferenc, Ilona, István, József, Rozália stb. utóneveket csak ilyen alakban anyakönyvezhetik, addig nálunk ezeket az utóneveket Árpus, Ferike, Ilus vagy Ili, Pisti vagy Pityu, Józsi, Rózsi vagy Rozika stb. névalakban is anyakönyvezhetik, anyakönyvezték.

Mit tegyen tehát a személynévgyűjtő, ha támaszkodni akar éppen ezekre a dokumentumokra /anyakönyvi lap, családi vagy háztartási lap stb./? Én dolgozatomban mellőztem a becenevek számtalan változatát, s minden utónevet a LADÓ JÁNOS-féle Magyar utónévkönyv névanyaga szerint írtam le, persze csak azokat, amelyek abban szerepelnek. Van ugyanis több olyan utónév gyűjtőterületemen, amelyek szlovének vagy más eredetűek, de én ezeket magyarosan írtam le.

Amikor az Őrség jugoszláviai területén végeztem gyűjtőmunkát -- nyolc magyar nemzetiségű faluban /Csekefa: Čiklčkaves, Domonkosfa: Domanjševci, Hódos: Hodoš, Kapornak: Krplivnik, Kisfalu: Pordašinci, Pártosfalva: Prosenjakovci, Szentlászló: Motvarjevci, Szerdahely: Središče/ gyűjtöttem az említőneveket --, mint minden személynevet, a vezeték- és utónevet a becézés ragadványnevet a magyar személynévírás szokásainak megfelelően írtam, még akkor is, ha a név viselőjéről kiderült vagy tudtam, hogy nem magyar nemzetiségű. Most utólag úgy vélem, ez az eljárás nem a legelfogadhatóbb sem a vezeték- sem az utónevek írásmódjánál. A murántúli kétnyelvű területek közigazgatási-Ügyintézési gyakorlatában most már elfogadott a köztudatban is, hogy a szlovének nevét szlovénul, a magyarokét magyarul, vagy a németekét németül, az olaszokét olaszul stb. illik írni; vagyis nem Joha Ludvik, Vereš Karel, hanem Gyoha Lajos, és Vörös Károly.

Az új személyi igazolványok kiadásakor elég volt, ha az illető személy az űrlapot magyarul töltötte ki, magyarul írta le a nevét, ezzel is igazolva nemzetiségi hovatartozását. Persze, vannak kivételek is, akiknek "mindegy", hogy hogyan írják a nevüket.

Az említőneveknél -- a szólító- és ragadványneveknél -- egészen más a helyzet. Ezeket a névalakokat csak úgy jegyezhetjük le, ahogyan azok egy közösségen belül élnek; identifikálnak.

Tehát most már illő, hogy föltegyem a kérdést talán magamnak, vagy a névtudományban sokkal jártasabb szakembereknek is, hogyan írjuk az általam is vázolt vagy hasonló esetekben, ha személynévvizsgálat magyar aspektusból történik?! Hagyjuk meg a nevek változatlan, eredeti írásmódját, vagy írjuk magyarosan, bár nem mindegy, hogy a különböző tudományos vagy gyűjtőmunkákban hogyan írjuk le a Muravidéken élő magyarok és szlovének személyneveit, akik egy közösségben élnek? Az minden esetre hiba lenne, ha a magyarok nevét szlovénül vagy a szlovének nevét magyarul írnánk le. Nálunk elfogadhatatlan, nemzeti-nemzetiségi, sőt politikai problémákat idézne elő, ha pl. a Sobočan Štefan, Vuk Franc, Ftičar Sebastijan stb. helyett Szobrcsán István, Vuk Ferenc, Fticsár Sebestyén stb. névalakokat írnánk, de a Murevidéken élő öntudatos nemzetiségű magyarok sem vennék jónéven, ha eredeti -- alkotmánnyal is biztosított -- magyar személynevéket szlovénésítenék el, pl. Gyoha Lajos, Vörös Aranka, Tóth Imre, Gaál László stb. helyett Joha Ludvik, Vereš Zlata, Tot Mirko, Gal Ladislav stb. névalakokat írnának.

Véleményem szerint ezekre a jelenségekre /nyelvi-névadási tényekre/ nagyon oda kellene figyelni, megállapodni valamilyen rendszerben, szabályokban, legalábbis a kétnyelvű és a többnyelvű területeken, ahol bármilyen gyűjtőmunkát is végzünk a névtannal kapcsolatban.

PESTI JÁNOS

Tegyük többet a névkutatók nevelése érdekében!

1980-ban, a III. Magyar Névtudományi Konferencián /Veszprémben/ MEZŐ ANDRÁS arról is szólt előadásában, hogy "... a helynévkutatás státuszának rendezését nem várhatjuk külső tényezők ajándékaként... [ezért sok a teendő, többek között] egyszerre kell foglalkozni önmagunk és a névtanos utánpótlás képzésének megvalósításával." /Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE Bp., 1981. 86. o./

A névtanosok komplex képzését 1977-ben, ill. 1980-ban még szakkollégiumi keretekben gondolkodva úgy képzelte el MEZŐ ANDRÁS, hogy a sajátos névtani ismereteken túl az érintkező tudományágak idevágó részletkérdéseivel is foglalkoznia kell annak, aki a névtanban kutató munkát szeretne végezni. /Név és társ. 98. o./ -- MEZŐ ANDRÁS 1980-ban elhangzott javaslatait új gondolatokkal kiegészíteni azért nehéz, mert az említett tematika ma is átgondoltnak, teljesnek és korszerűnek látszik. Konferenciákon most mégis szóba hozom ezt a témát, mégpedig azért, hogy egyetemeinken, főiskoláinkon kapjon végre rangjához méltó helyet a névtudomány!

E helyről is kérjük az MTA Magyar Nyelvi Bizottságát, hogy az MM illetékes szakbizottságaival együttműködve javasolja a névtannak az egyetemi, főiskolai programokba való felvételét. Javasoljuk továbbá, hogy -- kísérleti jelleggel -- az ELTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanaszékén induljon előbb "C" szakú /vagy "félszak" jellegű/ névtudomány /névtan/ szak a magyar szakhoz, ill. a magyar nyelvészethez kapcsolódóan. Tematikájában fel kellene használni MEZŐ ANDRÁS tervezetét és a névtani témájú egyetemi speciálkollégiumok eddigi jó tapasztalatait. Gondoskodni kellene arról, hogy a névtan ál-

talános kérdései szerepeljenek a program első felében; majd a specializálódást biztosítandó néhány tehetséges kutató-jelölt csak a földrajzi nevekkel foglalkozzék a tanulmányok második szakaszában.

Tudomásom van arról, hogy a tanítóképző főiskolák tantervében /a leíró nyelvtan keretein belül/ újabban szerepel a névtan. KIRÁLY LAJOS írta meg nemrég a névtan főbb kérdéseit tárgyaló főiskolai jegyzetet, amely főleg a személynevek, földrajzi nevek világát mutatja be példamutató tömörséggel és mégis világos, olvasmányos stílusban. Kibővítve tankönyvvé, kézikönyvvé formálható. Örvendetes eredmény lesz, ha néhány év múlva minden új diplomás tanító tájékozott lesz a névtan alapvető kérdéseiben.

Reményteljesnek tartom továbbá a JPTE Tanárképző Karának magyar nyelvészeti programját a tekintetben, hogy a névtudomány -- bár egyelőre csak 1 negyedévnnyi idővel -- helyet kapott a magyar szakosok képzésében. A helyét nehezen találtuk meg. Jelenleg a IV. évfolyam 3. negyedévében szerepel a névtan. Ragaszkodunk hozzá, hogy előzze meg időben a leíró nyelvtan, a nyelvtörténet /főleg a hang- és szótörténet!/ és a fakultatív jellegű latin nyelvtanulás. A történeti hangtan és a történeti szókincstan gondos tanulmányozása jelenti majd -- szerintünk -- a névtanra való közvetlen előkészületeket. Terveink szerint a névtan általános kérdéseiről /a nevek jelentéstana és morfológiája/ szólunk a kollégium legelején, majd ismertetjük a tulajdonnevek főbb típusait, a magyar névtípológia eddigi eredményeit. Tájékoztatást adunk a helyszíni és a levéltári névgyűjtő munka módszereiről; ismertetjük a névadattárak közzétételének, szerkesztésének főbb elveit. Felkészítjük a hallgatókat arra, hogy önállóan, invenciózusan kezdjenek hozzá az örvendetesen gyarapodó névadattárak tudományos feldolgozásához, az adatok névtani elemzéséhez. Bár egyelőre kevés példa van rá, mégis szeretnők szorgalmazni, hogy e leendő névtani kutatók érvényesítsék vizsgálataikban a nyelvszociológia, a művelődéstörténet, a gazdaságtörténet, a történeti földrajz, a településtörténet, a régészet és a néprajz szem-

pontjait is. /Már most kapcsolatban vagyunk a névtant kiteljesítő "segédtudományok" művelőivel./ -- Pécsett a névtant a dialektológiával vagy párhuzamosan fogjuk tanítani, vagy némi késéssel az egyik tárgy követi a másikat. Névtani programunk részletes kidolgozása most van folyamatban.

A névkutatók felfedezésének, türelmes nevelésének jó fórumai voltak eddig is a speciális kollégiumok és diákkörök. Nagyszerű pályamunkák bizonyították, hogy a névtani témák kidolgozásában a főiskolai hallgatók sokszor egyenrangú partnerei /vetélytársai/ voltak az egyetemi hallgatóknak. Kár, hogy a diákkörökben, szakkollégiumokban folyó névtani kutatómunka lendülete kissé megtört! Mi a teendő e tekintetben? -- A konzulens tanárok és a pályamunkák szerzői egyaránt kapjanak nagyobb erkölcsi és anyagi megbecsülést a sikeres pályamunkák után. Örvendetes, hogy az új pályázati rendszer már módot ad a diákkörökben végzett tudományos munka jobb elismerésére. Az új rendelet értelmében ha egy státusért két azonos szakú pályázó verseng, s közülük az egyik az egyetem /főiskola/ minősítése szerint tudományos munkát is végzett, ez előnyt jelent majd számára az állás elnyerésében. A konzulens tanárok munkakedvét is fokozni lehetne /az erkölcsi elismerésen kívül/ a premizálás különböző módozataival.

A leendő névkutatóknak több bemutatkozási lehetőséget kellene biztosítanunk. Még több fiatal kollégánk kapjon megbízást a Névtani Értesítő szerkesztőitől könyvismertetésre vagy könyvbírálatra; és ugyanitt kellene elhelyezni a kezdő névkutatók első, önálló cikkeit, tanulmányait. A nagy erőfeszítésekkel létrejött névtani fórum eddig nagyszerűen teljesítette tervezett céljait, és munkatársai között egyre több fiatal kutató. A szerkesztők /HAJDÚ MIHÁLY és MEZŐ ANDRÁS/ kiváló érzékkel fedezték fel a névtan iránt érdeklődő, tehetséges hallgatókat; és nagyszerű nevelőmunkájuk eredményeként lassan itt sorakozik mögöttünk /de velünk egyenrangúan/ a fiatal névkutatók csapata. Köszönet és őszinte elismerés jár ezért mindkét kollégánknak! Mindenképpen folytatni kell a "Magyar Személynévi Adattárak" és a "Magyar Névtani Dolgozatok" sorozatot!

Mindkettőt HAJDÚ MIHÁLY szerkeszti. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoporthjának Névkutató Munkaközössége az említett két sorozattal arra adott /és ad/ követendő példát, hogy miként kell a gondos, alapos gyűjtőmunkára, a tudományos igényű feldolgozásra megtanító hallgatóinkat. S egyúttal azt is bizonyítják a "sárga" és "kék" füzetek, hogy sok tehetséges hallgatónk névtani munkája méltó a publikálásra. Szóbeli közlésekből tudom, hogy ez a két sorozat is hallatlan erőfeszítéseket kívánt szerzőtől, szerkesztőtől egyaránt. Már a viszonylagos folyamatosság is a csodával határos! -- A konferencia nevében köszönöm HAJDÚ MIHÁLY-nak, hogy a sorozatokat megtervezte, útjára indította. Igényes koncepciózus szerkesztői munkáját dicséri a sorozat valamennyi fülete. Köszönet jár az ELTE BTK-nak is, mert jelentős anyagi áldozatot vállalt akkor, amikor folyamatosan biztosította a Személynévi Adattárak és Névtani Dolgozatok megjelenését.

Az ELTE példáját másutt is követni kellene! Egyetemeken, főiskoláinkon több olyan névtani pályamunka, szakdolgozat készült, amely alkalmas a publikálásra, illetve arra, hogy közkinccsé váló adattárával segítse a nevek vizsgálatát. Javaslom, hogy az ELTE vegye át tőlünk a megjelentetésre érdemes dolgozatokat; vagy az egyetemek kapjanak anyagi támogatást az MM-től a színvonalas dolgozatok sokszorosításához.

Az egyetemeken, főiskolákon eddig is igen sokan írtak szakdolgozatot névtanból. Ez önmagában öröndetes, de a minőség javítása érdekében ma már hasznosabbnak látszik a névtani témák bizonyos visszaszorítása. Egyszerűen azért, hogy az igazán tehetséges "névészekkel" többet tudjunk foglalkozni; ill. valamennyi kollégánknak legyen módja a szakdolgozatok vezetésére, patronálására.

A magyar névkutatók eddig nem igen éltek a modern adatfeltárás és adatelemzés korszerű módszereivel /gépi adatfeldolgozás, számítógépes vizsgálat stb./. Ezért is tanulságos BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES-nek "Gépi adatfeldolgozás alkalmazása a nyelvtudományban" /NyK. LXXI, 397-408/ c. cikke. -- Helynévi adattárainkban lassan milliós nagyságrendű névanyag gyűlik össze.

Ezt a szinte bénítóan nagy névmennyiséget hagyományos módszerekkel aligha lehet vallatóra fogni. Kérnünk kell a matematikusok, programozók, matematikai nyelvészek segítségét ahhoz, hogy mielőbb elsajátíthassuk a gépi adatfeldolgozás tudnivalóit, módszereit. /I. éves egyetemi hallgatóink sikerrel bírkóznak a programozás feladataival!/ Megjegyzem, 1971-ben készült az első "számítógépes" névtani pályamunka a tanszékünkön. Az OTDK-ra is bejutott. Sokan újszerűnek, jónak tartották; mások ajkukat biggyesztve kérdezték: ugyan, mire való? -- Az akkori félsiker ellenére úgy érzem, hogy a számítógépes névvizsgálat a jövőben már természetes lesz, és egyáltalán nem hat majd a szenzáció erejével. De itt a nagy kérdés: ki tanítja meg erre a leendő névkutatókat? /A számítógépes névvizsgálat módszeréről és eredményéről lásd még MEZŐ ANDRÁS beszámolóját a "Név és társadalom" c. kötetben, 91. o./

A magyar névtudomány utánpótlásának gondját részben nekünk, részben felettes hatóságainknak kell megoldani. Talán mondhatom a konferencia nevében így: rajtunk nem fog múlni a dolog; pontosabban: az egyetemek, főiskolák nyelvészei, névtanosi mindent elkövetnek azért, hogy a névtudomány fejlődését szolgálják. Ígérjük, hogy ezután is nagy figyelemmel keressük a velünk együtt dolgozni tudó fiatal kollégákat, a majdani névkutatókat, akik nemsokára a helyünkbe lépnek.

Az is biztató a jövőre nézve, hogy ezen a konferencián jelen van a magyar névkutatók idősebb, középkorú és fiatal nemzedéke.

Befejezésül kívánom magunknak, hogy mindig olyan lelkesedéssel, kitartással búvárkodjunk a magyar nevek világában, ahogy azt INCZEFI GÉZA, a mi egykori kedves és nagyrabecsült tanárunk tette.

Engedjék meg, hogy néhány gondolatot mondjak a témánktól eltérően.

A magam nevében köszönöm most a SZTF egykori és mai tanárainak, vezetőinek, hogy éppen negyedszázada itt végezhettem tanulmányaimat, itt szerezhettem magyar-történelem szakos tanári oklevelet.

Hálával gondolok ma minden kedves tanáromra, különösképpen INCZEPI GÉZA professzor úrra, aki nemcsak a nevek tudósaként él az emlékezetemben, hanem úgy is, mint a magyar nyelvtörténetnek, a nyelvjárásoknak kiváló ismerője és a szaktudományi ismeretek lelkes tanító mestere. Diákkoromban kissé irigyelt ember voltam itt Szegeden, mert Géza bácsi bizalmát élvezve amolyan "nyelvésspalántának" számítottam. Talán nem túlzás: INCZEPI GÉZA mesterem, tanítóm volt, sokszor a távol levő apám helyett apám. Neki köszönhetem, hogy a névtannal való foglalkozás életre szóló program és élmény számomra. Emlékét kegyelettel őrzöm. Hiszek abban, hogy az ember addig él, amíg emlékeznek rá!

EGYÉB NEVEK ÉS KUTATÁSUK

J. SOLTÉSZ KATALIN

T ö r t é n é s n e v e k

I. A tulajdonnév-kategória határterületeit vizsgálva a kutatás szembekerül az időbeli tulajdonnevek problémájával. Ismeretes, hogy az angol nyelvtani hagyomány tulajdonnévnek tartja a hónap- és ünnepneveket és a hét napjainak neveit; ezt a felfogást bizvást figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel a hónapok, az ünnepek és a hét napjai nem egyedi létezők, hanem az időben periodikusan ismétlődnek. De ideje foglalkoznunk a térbeli-időbeli egyedi jelenségnek tekinthető *j e l e n t ő s e s e m é n y e k m e g n e v e z é s e i*-vel, amelyeknek tulajdonnévszerűségére először KÁROLY SÁNDOR hívta fel a figyelmet /Általános és magyar jelentéstan. 1970. 114; vö. még tőlem: A tulajdonnév funkciója és jelentése. 1979. 107; MNyTK. 160. sz. 223--224/. Minthogy az "eseménynév" műszót a névtudomány lefoglalta annak a tulajdonnévtípusnak a jelölésére, amelyben a névadó mozzanat valamely esemény /vö. LŐRINCZE LAJOS: Földrajzineveink élete. 1947. 20./, az egyértelműség kedvéért a "t ö r t é n é s n é v" műszót javaslom. A névviselők elsősorban történelmi események /pl. a nagy francia forradalom/, de lehetnek természeti katasztrófák /pl. a lisszaboni földrengés/, mitológiai, legendabeli történések is /pl. Venus születése, a három királyok imádása. Az ilyenféle elnevezések gyakran műalkotások címe-ként is használatosak/.

1. Miért tulajdonnévszerűek ezek az elnevezések? Minde-
nekelőtt azért, mert *e g y e d í t e n e k*. KÁROLY SÁNDOR
szerint /i.h./ Budavár visszavétele "sűrített kifejezés, mert
többször is visszavettük Budavárát, de ez az elnevezés az
1686-i dátumhoz fűződik". A pákozdí csata 1848-at idézi, noha
Pákozdnál 1593-ban is volt csata: az abesszin háború az, ame-
lyet Mussolini folytatott 1935-1936-ban; az 1895-1896-i háború
legfeljebb "Etiópia elleni hadjárat".

2. Másodszor azért tulajdonnévszerűek a történelemszavak, mert áll a n d ó s u l t a l a k ú a k. A honfoglalás-t nem nevezhetjük "hazafoglalás"-nak vagy "honbevétel"-nek, a tatárjárás-t "mongoljárás"-nak, vagy "tatárvétség"-nek, Zrínyi kirohanása nem "Zrínyi kirontása" vagy "kitörése". Némely esetben azonban lehetséges ingadozó szóhasználat: az angol York- és Lancaster-párt közötti XV. századi háborúskodást egyaránt nevezik a rózsák harca-nak, rózsaháború-nak, a fehér és a piros /vagy vörös/ rózsa, esetleg a piros /ill. vörös/ és a fehér rózsa harca-nak vagy háborúja-nak, a nyakékpár-t nyakláncpár-nak vagy -pár-nek; a jelzővel egyeditett csata vagy ütközet, felkelés vagy lázadás többnyire felcserélhető.

3. A tulajdonnevek gyakran m o t i v á l t a t l a n o k vagy csak áttételesen motiváltak. Tapasztalható ez történelemszavakban is, amelyekbe az egyeditő elem olykor úgy került, mint Pilátus a krédóba. A schmalkaldeni háború a protestáns fejedelmek schmalkaldeni védelmi szövetsége ellen folyt 1546-1547-ben. Adynak a Nyugat gárdájával való polémiája, a duk-duk affér különös nevét egy melanéziai törzséről kapta, amelyben a vezér nem tudja magáról, hogy ő a vezér; ehhez hasonlította Ady a maga irodalmi vezéri szerepét. A Watergate-ügy névadója egy mit sem vétő washingtoni irodaház, ahol az emlékeztető telefon-lehallgatási botrány kipattant.

Az önkényesség főleg a mesterséges, hivatalos névadásra jellemző. Önkényesen szoktak neveket adni a hadműveleteknek -- nemrég egy amerikai folyóiratcikk foglalkozott velük: ROBERT J. ALOTTA, Code-Named Operations of World War II: An Interpretation. Names 30 [1982.]. 5--11 -- és a ciklonoknak -- ezek a nevek több kutató figyelmét is felkeltették, de nem sikerült őket elhelyezni a tulajdonnevek rendszerében. FARHANG ZABEEB /What is in a Name? The Hague 1968. 53/ a földrajzi nevek, GERHARD EIS /Vom Zauber der Namen. Berlin 1970. 90/ a tárgynevek közé sorolta őket. Egyik megoldás sem kielégítő, de a történelemszavak közé jól beilleszthetők.

4. Nem oka, de következménye a történelemszavak tulajdonnévszerűségének, hogy a tulajdonnévek között tárgyalja őket a "Petit Larousse" francia enciklopédikus szótár, amely a több kötetes Larousse-okkal ellentétben elkülöníti a közszói címszóanyagot és a tulajdonnéveket /"Langue française", illetőleg "Histoire-Géographie" címmel/.

II. A történelemszavak szerkezeti típusai a következők:

1. Jelző szerkezetek, pl. az összírás forradalom, a hosszú menetelés /Kína, 1934-1935/, az utolsó vacsora /a bibliában/. A jelzett szó a történelem fajtáját nevezi meg. A jelző fontosabb altípusai:

a/ -i képzős melléknév, pl. a labdaházi eskü, a februári forradalom, leggyakrabban tulajdonnévből: a konstanzi eszmet, a vesztfáliai béke, az iliási per;

b/ -féle képzős melléknév személynévből, pl. a Martinovics-féle összeesküvés, a Horea-Closca-féle felkelés;

c/ birtokos jelző, pl. a bárok háborúja /Anglia, 1258-1265/, a népek csatája /Lipce, 1813/, tulajdonnévi is, pl. Amerika felfedezése, Izsák feláldozása /biblia/.

2. Szóösszetételek, pl. a népvtándorlás, a szabadságharc, a keresztrefeszítés /biblia/. Helyesírási altípus a kötőjellel kapcsolt összetétel, tulajdonnévi előtaggal: a Balkán-háború /többnyire nem alternál az 1.a/ típussal, nem "balkáni háború"/, a Martinovics-összeesküvés /gyakran alternál az 1.b/ típussal: Martinovics-féle összeesküvés/.

a/ Mindezek a szerkezetek bővíthetnek sorazámonévi jelzővel, pl. Langvelország első/második/harmadik felosztása, az első/a második bécsi döntés, az első/a második világháború, illetve a nagy jelzővel: a nagy pesti árvíz, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Nagy Honvédő Háború.

3. Egyszerű szavak, pl. a kalandozások, a kiegyezés. Altípust alkotnak az idegen szavak, mint a Hedzera, a Pronde, az Anschluss; minthogy ezeknek saját nyelvükön kívül nincs közszói jelentésük, bizvást tekinthető jelneveknek /vö. A tulajdonnév funkciója és jelentése 31/. Erős tulajdonnévszerűségüket gyakori nagy kezdőbetűs írásmódjuk.

4. A történésnevek közös sajátossága, hogy az egyik lényeges tényezőt az időt nem jelöli évszám. Ha évszám szerepel, pl. "az 1831-i koleralázadás", ez afféle néven kívüli információközlés és pontosítás, mint az ilyen kifejezésekben a jelző: "a magyar Bartók Béla" vagy "a moszkvai Vörös tér". Máskor pedig annak a jele, hogy az esemény megnevezése nem tulajdonnévszerű, pl. "Nándorfehérvár 1440. évi ostroma": a tulajdonnévszerű Nándorfehérvár ostroma ugyanis az 1456-ban történt eseményt jelöli.

III. Tekintsük át ezek után a történésnevek jelen-téstani típusait.

1. A történés megnevezését egyedítő jelző értékelést fejezhetnek ki, pl. a dicsőséges forradalom /Anglia, 1688/, a furcsa háború /a második világháború hadműveletek nélküli szakasza 1939-1940 telén/ a szennyos háború /francia-vietnami, 1949-1954/. Értékel a nagy jelző is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom névben: a nagy francia forradalom, a Nagy Honvédő Háború esetében az értékeléssel együtt megkülönböztető szerepe is van a többi /1830., 1848. évi/ francia forradalommal, illetve az 1812. évi honvédő háborúval szemben. Az utóbbi azonban csak az oroszban /Отечественная война/, illetőleg oroszból fordított szóhasználatban tulajdonnévszerű történésnév, más népek inkább "Napóleon oroszországi hadjárata"-ként emlegetik.

Itt említhetők a szenzációkereső újságíróstílus nyomósító értelmű birtokos szerkezetek az évszázad mérkőzésétől az évszázad képlapásáig. Ezek közül azonban valószínűleg kevés marad meg az utókor emlékezetében.

2. Az egyedítő elem leggyakrabban a történe-s helyét nevezi meg helynévvel vagy annak származékával, pl. a kalüdóni vadászat /görög mitológia/, a kánai mennyegző /biblia/, a mohácsi vész, a madéfalvi veszedelem, a krími háború, a gorlicei áttörés, a Ruhr-felkelés /1920./, olykor épületnévvel: a Bastille ostroma, a trianoni béke. Ha a hely neve a történelem során megváltozott, a történésnévben nem az aktuális, hanem a történelmi név szerepel pl. a catalaunumi

csata /színhelye ma: Châlons-sur-Marne/, a tridenti zsinat /ma: Trento/, a lepantói ütközet /ma: Nafpaktosz/. Ezért nem azonos Belgrád ostroma /1717./ Nándorfehérvár ostromá-val, és ezért nem helyes "volgográdi csatá"-nak nevezni a sztálingrádi csatá-t. Van azért kivétel is: az a csata 711-ben, amelynek következményeképpen a Pireneusi-félsziget nagy része a nyugati gótok kezéről az arabok kezére került, a Jerez de la Frontera-i ütközet, noha színhelyének abban az időben még nem volt spanyol neve.

3. A történési dátum az évszak, a hónap vagy a nap megnevezése fejezi ki évszám nélkül /vö. II. 4. pont/, pl. a téli csata /1915. február, a Mazuri-tavaknál/, a szeptemberi mérszárlások /1792., Párizs/, a brumaire-i államcsíny /1799. nov. 9. a forradalmi naptár szerint VIII. év brumaire 18., Párizs/, a februári forradalom /ezzel a névvel két eseményt is illetünk, az 1848. évi francia és az 1917. évi orosz forradalmat/, a júliusi forradalom /1830., Párizs/, a pünkösdi felkelés /1848., Prága/, a jom kippur-háború /1973. okt. -- a jom kippur, magyarul engesztelés napja, nagybőjt vagy hosszúnap nevű zsidó ünnep hónapja --, az arab államok és Izrael között/. A helynévi elemet tartalmazó történésszavakhoz hasonlóan az időt jelölő nevek esetében sem követjük a névváltoztatást, ezért maradt meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom elnevezés a Gergely-naptár bevezetés után, amióta pedig az évforduló napja átkerült novemberre, és ezért használjuk a francia forradalmi naptár hónapneveit is.

a/ Mind a helyet, mind az időt jelölő egyedítő névelemek előfordulhatnak önállósulva, metonimikus használatban pl. Waterloo = a waterlooi csata, Október = a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. A metonímiára mint a történésszavak sajátos típusára részletesebben visszatérek a III. 8. pontban.

4. Fél kezünk ujain megszámlálható, de jól ismert történésszavak azok, amelyeknek egyedítő jelzője a történési dátumát jelöli: a százéves háború /1337-1453/, a tizenöt éves háború /1553-1606/, a harmincéves háború /1618-1648/, a hétéves háború /1756-1763/, a hatnapos háború /arab-izraeli, 1967. június/.

5. A történésben fontos szerepet játszó s z e m é l y megjelölése szintén nem nagyon gyakori. Ilyen a három császár csatája /az austerlitzi csata szinonimája/, a három császár egyezménye /1873; természetesen nem ugyanarról a három császárról van szó: a csatában Napóleon állt szemben II. Ferenc német-római császárral és I. Sándor cárral, az egyezményt pedig Ferenc József, II. Sándor cár és I. Vilmos német császár kötötte/, a királypuccs = IV. Károly kísérlete 1921-ben a magyar trón visszaszerzésére. Személynévvel pl. Parisz ítélete /mitológia/, Emese álma /monda/, a Dózsa-féle parasztháború, a Wesselényi-féle összeesküvés, a Dreyfus-per, a Bruszilov-offenzíva /1916/, a Kapp-puccs /1920./. A személynévi származékkal egyedítő khemonidészi háború /i.e. 266-261/ mithridatészi háborúk /i.e. 88-64/ a háborúk elnevezéseinek azt a csoportját képviselik, amelyben a hadviselő felek közül csak az egyik van megnevezve, mégpedig a gyöngébb, a vesztes -- hiszen a másik felet úgyis mindenkinek ismernie kell.

6. Ugyancsak a vesztes felet nevezi meg a n é p n é v mint a háború nevének egyedítő jelzője: a perzsa háborúk /Görögország, i.e. 490-479/ a latin háború /Róma Latium ellen, i.e. 340-338/, a pun háborúk, a búr háborúk, az abesszin háború.

a/ Ennek éppen ellentéte a francia futás, ahogyan Jókai a győri csatát tagadhatatlanul tulajdonnévszerűen említi "A tengerszemű hölgy"-ben: ez alkalommal tudvalevően nem a franciák futottak, hanem az inszurgensek a franciák elől.

b/ A spanyol örökösödési háború és társai, a lengyel, az osztrák és a bajor örökösödési háború pedig a népnévvel a háború okára, a spanyol, a lengyel, az osztrák, illetőleg a bajor trón öröklése körüli konfliktusra utal. Ezek tehát -- a 6.a/ alatt említettel együtt - j e l e n t é s s ű r í t ő k i f e j e z é s e k.

7. Minden bizonnyal az érdekesebb történésnevek közé tartoznak a j e l e n t é s s ű r í t ő jelzős kifejezések vagy szóösszetételek, amelyek az eseménynek valamely különleges körülményét, indító- vagy kiváltó okát, célját, esetleg nem is

túlságosan lényeges mozzanatát nevezik meg. A keresztes hadjáratok, a fehér és a vörös rózsza harca, az őszirózsás forradalom, a szegfűk forradalma /Portugális, 1974./ a résztvevők jelvényéről kapta a nevét, a vasbotos tüntetés /1908. Bp./, az eszközről, a zsebkendőszavazás /Budapest, 1904./ a jeladás eszközéről, amelynek láttán a képviselőházban a kormány-párt felugrással szavazta meg a házszabályok szigorítását. A nyakék- vagy nyakláncper egy Marie Antoinettenek szánt ékszer miatt folyt, de jelentősége a francia forradalom hangulati előkészítésében túlnőtt a bűnügyön. A koleralázadás-nak kiváltó oka volt a kolerajárvány és az azzal kapcsolatos, a nép által félreértett egészségügyi intézkedések. A frankper hamis francia bankjegyek magas rangú készítettői és forgalomba hozói ellen folyt Magyarországon 1926-ban.

A jégcsata voltaképpen az esemény helyéről van elnevezve, hiszen Alekszandr Nyevszkij a Csud-tó jegén aratott győzelmet a német lovagrend felett 1242-ben, sűrítő jellege miatt mégis itt említhető. A burgonyaháború azonos a bajor örökösödési háború-val, amely 1778-ban Csehország területén zajlott, de ütközetre nem került sor, a katonák csak élelemért verekedtek. Az ópiumháború /Kína, 1839-1842/ célja a nagyhatalmak Kínába irányuló ópiumbevételeinek további fenntartása volt. A boxerlázadás vagy boxerfelkelés /Kína, 1900-1901/ nevének egyedítő eleme onnan származik, hogy felkelők szervezetének neve "az Igazság és Egyetértés Ökle" volt, az ököllel pedig "bokszozni" lehet.

Még nagyobb fokú a sűrítés a következő elnevezésekben: sarkantyúcsata /Courtrai, 1302/; a megvert lovagság nyilván a lovakat sarkantyúzva eredt futásnak; sörpuccs: Hitler 1923. novemberi puccskísérlete egy müncheni sörözőből indult el; majomper: 1925-ben az Egyesült Államok Dayton nevű városában bevádoltak egy darwinista felfogású tanárt, aki -- egyszerűsítéssel szólván -- azt tanította, hogy "az ember a majomtól származik".

A magyar irodalom felvilágosodás- és reformkori története bővelkedik vitákban, amelyeknek állandósult neve alakult ki, s ezeknek névadó mozzanata, kiváltó oka olykor inkább csak ürügy. Az Árkádia-per tárgya a Kazinczy által Csokonai sírfeliratának javasolt "Árkádiában éltem én is" szállóigében szereplő tulajdonnév konnotációja: a debreceniek nem az idilli szépség, hanem a számárlegelők hazájának értelmezték, és megsértődtek. Az iliászi per lényege egy Hormérosz-fordítás kapcsán a plágium kérdése, a Conversationslexikon-per-é egy készülő lexikon ürügyén a haladó szellem és a vasikalapos tekintélyelvűség összecsapása, az Aurora-per-é az Aurora zsebkönyv kiadásával kapcsolatban az írói tulajdonjog fogalmának tisztázása. Ezekhez a nevekhez hasonló a már említett duk-duk affér is.

8. A metonimikus nevek részben teljes alakú történésneveket helyettesíthetnek /Waterloo, Október, 1. fentebb a III. 3.a/ pontban/, de használatosak olyanok is, amelyek mögött nincs állandósult történésnév. Pl. Mayerling = Rudolf trónörökös rejtélyes öngyilkossága Mayerlingben 1891-ben, Dunkerque = az angol haderő kimentése a megvert Franciaországból Dunkerque-nél 1940 júniusában, Thermidor = Robespierre bukása 1794. júl. 27-én, a forradalmi naptár szerint a II. év thermidor 9-én, a száz nap = Napóleon uralma Elba szigetéről való visszatérése és végleges lemondása, 1815. március 20. és június 28. között. Ilyen metonimiaként szerepelhetnek évszámok és dátumok is, amelyek különben hiányoznak a történésnevekből, pl. negyvennyolc ezernyolcszáznegyvennyolc, ötvenhat ezerkilencszázötvenhat, március tizenötödike, október hatodika. /Ilyen dátumok is fel vannak véve címszóként a "Petit Larousse" tulajdonnévi részébe./ A metonimikus hely- és időnevek fontosságát mutatja, hogy gyakoriak emlékeztető funkciójú utca-, építmény- és intézménynevekben: a londoni Trafalgar Square, a párizsi avenue de Wagram, a budapesti Április 4. Gépgyár és még sok más nem egy helység, illetőleg egy időpont emlékére van elnevezve, hanem az ottani, akkori történelmi eseményére.

Kialakult egy sajátos metonimikus névtípus: egy hétköznap vagy ünnepnap neve a fekete, a vörös vagy a véres jelzővel. A következőket sikerült összegvűjtenem: véres vasárnap = a tüntető tömeg lövetése Szentpéterváron 1905. január 9-én, vörös csütörtök = általános sztrájk és tüntetés Budapesten, 1907. október 10-én, véres vagy vérvörös csütörtök = tömegsztrájk és tüntetés Budapesten, 1912. május 23-án, fekete csütörtök = tőzsdei összeomlás New Yorkban 1929. október 29-én, fekete péntek = tőzsdei összeomlás Bécsben 1873. május 9-én, vörös péntek = tüntetés Budapesten 1905. szeptember 15-én, véres farsang = a közsékelyek fegyveres védekezése a jobbágyság visszaállítására ellen 1596-ban.

A legismertebb metonimikus történésnevek egyike egy nap-tári emléknaphoz egy bizonyos napszakát nevezi meg: Szent Bertalan éjszakája vagy a /Szent/ Bertalan-éj = a hugenották legyilkolása Párizsban 1572. augusztus 23-ról 24-re virradóra. /Francia megfelelője többnyire csak la Saint-Barthélemy, a nuit de 'éjszakája' elem kihagyásával/.

Egy-két esetben nem hely- vagy időnév, hanem más szó a metonímia alapja. A szicíliai vecsernye = Szicíliában az 1282. évi húsvéti vecsernye alkalmával kitört felkelés az Anjou-ház uralma ellen. Az egyedítő elem itt a történés helyére utal. Elhomályosult a metonimikus jelleg a párizsi kommun történésnévben, amely tulajdonképpen a korábbi forradalmakban is nagy szerepet játszó párizsi községtanács /=commune de Paris/ 1871. évi forradalmi uralmat jelenti. A kommün szó magába szívtá a 'proletárdiktatúra' jelentésmozzanatát, és később az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság uralmára is alkalmazták.

Sajátos metonímia a londoni hat-három, amely még a helymegjelölő jelző nélkül, hat-három alakban is egyértelműen felidéz egy nevezetes eseményt, a magyar labdarúgó-válogatott 6:3 arányú győzelmét az angol válogatott ellen Londonban 1953. november 25-én.

2. Akad néhány hasonlóságon alapuló metaforikus név is. A pápák avignoni fogságát /ez is állandósult elnevezés a III. 2. típusból/ babiloni fogság-nak is szokták nevezni,

a biblia történetéből kölcsönözve a nevet. Az amerikai függetlenségi háborút elindító esemény az úgynevezett bostoni tea-délután: 1773. december 16-án Bostonban a tengerbe öntöttek egy angol teaszállítmányt, tiltakozásul a behozatali vámok ellen. Burgonyaháború-nak nemcsak a már említett bajor örökösödési háborút nevezik, hanem azt az 1847. évi berlini forradalmat is, amelynek során az éhező lakosok kifosztották az üzleteket. Az első világháborút előkészítő események egyike volt a párducugrás, a Panther /='párduc'/ nevű német hadihajó megjelenése egy marokkói kikötőben 1911-ben. Flottatüntetetésnek nevezték a magyar kormánypart szélsőjobboldalának a párt centruma elleni tüntetését 1936-ban.

a/ A metonimikus és a metaforikus nevekre egyaránt jellemző, hogy információs értékük igen csekély. Aki nem tudja, mi volt a fekete csütörtök vagy a párducugrás, az ebből az elnevezésből aligha hámozhatja ki, míg pl. a frankper-ről annyit legalább megtud, hogy per.

10. A leginkább tulajdonnévszerű történésnevek azok az idegen szavak, amelyeknek más nyelvben nem lévén közszói jelentésük, j e l n é v k é n t jelölnek egy-egy meghatározott eseményt. A Hedzsra vagy Hidzsra = Mohamed menekülése Mekkából Medinába 622-ben. A reconquista = a Pireneusi-félszigetnek 1037-től 1492-ig tartó felszabadítása a mór uralom alól. A defenesztráció = a császári biztosok kidobása a prágai vár ablakából 1618. május 23-án. Ennek az elnevezésnek közismert voltát mutatja, hogy elhangzott a magyar televízióban 1983-ban sugárzott, gyerekeknek szánt világtörténelmi rajzfilmsorozat szövegében; mégsem szerepel sem a lexikonokban, sem azokban a kézikönyvekben, amelyekből anyagom nagy részét gyűjtöttem /Világtörténet évszámokban. Összeállította ENGEL PÁL és ORMOS MÁRIA. Gondolat 1982.; Magyarország történeti kronológiája. Főszerkesztő BENDA KÁLMÁN. Akadémiai Kiadó 1981-1982./ A BAKOS FERENC szerkesztette "Idegen szavak és kifejezések szótár"-ban /Akadémiai Kiadó 1974./ is csak "defenesztrálás" van, és értelmezése nem utal az ismert eseményre, tehát nem tulajdonnévszerű. A defenesztráció szót csupán a "Világtörténelmi

enciklopédiá"-ban /Kossuth Könyvkiadó 1982./ találtam meg Cseh-szlovákia címszava alatt /1. kötet 208./. Pontosabban ez a "második prágai defenesztráció", mivel hasonló esemény 1419. június 30-án is történt, amikor a husziták a prágai újvárosi Városháza ablakából dobták ki a patríciusokat /vö. Příruční slovník naučný Nakladatelství Československé Akademie Věd. Praha 1962. 1. kötet 515./. A jelzők nélkül is egyedítő elnevezés azonban a nagvobb világtörténelmi jelentőségű 1618. évi eseménynek jár ki, amely elindította a harmincéves háborút.

További jelnevek: A Risorgimento = az Olaszország egyesítéséért küzdő függetlenségi harc, 1859-1970, a millemium = a honfoglalás évfordulójának megünneplése 1896-ban, az Anschluss = Ausztria bekebelezése a hitleri Németországba 1938-ban. Idegen nyelvi alakban rögződtek egyes helymegjelölő elnevezések, történetesen ugyanazzal a helynévvel és ugyanazon a nyelven: a Sacco di Roma = Róma kifosztása a császári zsoldossereg által 1527-ben /Rómát máskor is kifosztották, pl. 410-ben a nyugati gótok, 846-ban az arabok, de az olasz elnevezés csak erre az egy eseményre vonatkozik/, a Marcia su Roma = az olasz fasiszták bevonulása Rómába 1922. október 28-án. Sajátos jelentésszerkezetű név a Fronde = mozgalom és felkelés Franciaországban az abszolutizmus ellen a feudalizmus védelmében, 1648-1653; a franciában metonimikus és egyben metaforikus név: a fronde szó jelentése 'parittyá', a felkelőket gúnyosan parittyával lövöldöző gverekekhez hasonlították. A Jacquerie /=francia parasztfelkelés 1358-ban/ kivételesen a maga nyelvében, a franciában is jelnév, a Jacques személynév származéka, a francia parasztlak "Jacques Bonhomme" gúnynevéből.

11. Nemcsak tulajdonnévszerűek, hanem v a l ó s á g o s t u l a j d o n n e v e k azok, amelyeket mesterséges, hivatalos úton a szó-, illetőleg névkészletből való önkényes választás alapján adnak bizonyos fajtájú történeteknek.

a/ A meteorológia a t r ó p u s i c i k l o n o k n a k angol-amerikai hangzású, gyakran becézett alakú k e r e s z t - n e v e k e t -- régebben csak női, az 1980-as években női és férfineveket -- ad, amelyeknek kezdőbetűje az ábécérendet követ-

ve az egy éven belüli sorozám szerepét tölti be /pl. Audrey, Bertha, Carrie, Debbie stb./, s évenként előlről kezdődik A-val /vö. A tulajdonnév funkciója és jelentése 107/. Ez olyasféle mechanikus névadási rendszer, amilyent az állattenyésztésben alkalmaznak /aszal a különbséggel, hogy ott egy-egy évjáraton belül azonos kezdőbetűjű neveket adnak, s a betűrendi hely a születési évrre utal/; a név információtartalma tehát pusztán az időbeli sorrendre szorítkozik, a ennek hordozója a név frott alakja.

b/ A hivatalosan adott történésnevek másik jellegzetes csoportjában a nevek nemcsak hogy nem közölnek információt, hanem rendeltetésük egyenesen az álcázás: ezek a h a d m ű - l e t e k f e d ő n e v e i. A második világháborúban főleg az angol-amerikai és a német hadvezetés adott fedőneveket a hadműveleteknek és hadműveleti terveknek. /Adataim forrása: Ránki György: A második világháború története.² Gondolat 1976/ A Dánia és Norvégia ellen 1940 tavaszán indított támadás Weserübung neve /i.m. 18./ közszóí jelentésében is félrevezető volt, mintha csak egy hadgyakorlatról /=Übung/ lett volna szó. Önkényesen választott, részben történelmi vagy mitológiai személynevek jelölték az 1940-1942. évek német hadműveleti terveit. A Félix Gibraltár elfoglalására, az Attila a még meg nem szállt francia területekre való behatolásra, a Marita Görögország, a Barbarossa a Szovjetunió ellen irányult /i.m. 48-49/; Portugália megszállásának terve az Izabella nevet kapta /i.m. 52/, a Kréta elleni hadműveleti terv neve Merkur /i.m. 93/, a Málta elleni Herkules volt /i.m. 228/. A közszóí elnevezések többségében valami metaforikus vagy metonimikus utalás lappang. Az Anglia elleni 1940. évi hadműveleti utasítás a Seelöwe fedőnevet kapta /42/, amelynek szó-tári jelentése 'oroszlánfőke' de "tengerek oroszlánja"-nak is lehet érteni. Az 1942. évi tenger-alattjáró-hadjárat neve Paukenschlag 'üstdobütés' /276/, az 1944. decemberi ardennei ellentámadás Herbstnebel 'ősz köd' /436/, az 1944 őszén Magyarország területén tervezett, de már meg nem valósítható ellentámadás Zigeunerbaron, vagyis 'cigánybáró' /451/; nem érzünk-e ebben némi cinikus akasztófahumort?

Annak a német akciónak, az 1940 elején végzett haderő-átcsoportosításnak, amely lehetővé tette Hollandia, Belgium és Franciaország lerohanását, később Churchill adta a metaforikus Sichelschnitt 'S lóvágás' nevet /25/.

Az angol-amerikai hadműveletek fedőnevei között is vannak mitológiai és mondabeli nevek: Neptune /a normandiai partraszállás, 406/, Pluto /a partra szálló gépesített erők olajellátásának biztosítása, 405/, Dracula /a Bengál-öbölben 1944 őszére tervezett partraszállás, 451/. A nemzetközi és angol szónévek többsége metaforikus, allegorikus, mint Dinamo /Dunkerque kiürítése, 31/, Super Gymnast /'szuper tornász', tervezett partraszállás Észak-Afrikában, 149/, Torch /'fáklya', az 1942. novemberi észak-afrikai partraszállás, 159, 233/, Sledgehammer /'pöröly', 1942-re tervezett franciaországi partraszállás, 150/, Clarion /'harsona', a német közlekedési hálózat bombázása 1945 elején, 283/, Avalanche /'lavina', 1943-ban tervezett partraszállás Nápoly környékén, 313/. Meglehetősen motiválatlan azonban az 1943. júliusi szicíliai hadművelet neve: Husky, azaz 'eszkimókutya' /246/.

A La Manche-csatorna felőli franciaországi invázió évről évre halogatott tervének minden változata új meg új nevet kapott: Round-up 'razzia' /150/, Sledgehammer 'pöröly' /uo./ Bolero /246/; Overlord 'hűbérúr' lett az 1944 tavaszi invázió végleges fedőneve /302/, magáé a partra szálló akcióé Neptune /406/, a normandiai hadműveleté Cobra /421/. Az álcázást is álcázták: az 1944. augusztusi dél-franciaországi partraszállásnak Anvil 'üllő' fedőnevét biztonsági okokból Dragoon-ra, azaz 'sárkány'-ra változtatták /427/.

A szovjet hadvezetés az orosz történelem híres hadvezéereiről nevezte el az 1943-1944. évi nagy offenzívákat: Kutuzov-ról /289/, Rumjancev-ről /292/, Bagratyion-ról /395/.

c/ Ugyancsak a második világháború történetéből tudjuk, hogy fedőneveket kaptak Churchill és Roosevelttel katonai döntéseket hozó konferenciái. Ilyen volt az Arcadia 1941 decemberében Washingtonban, a Trident 1943. májusában Washingtonban és a Quadrant 1943 nyarán Quebecben /1. Ránki 147, 300, 403/.

IV. A történelemszavakkal kapcsolatban gyakorlati nyelvhasználati és helyesírási problémák is adódhatnak. Távol legyen tőlem az a kívánság, hogy ezeknek a nyelvi alakulatoknak tulajdonnévszerűségét nagy kezdőbetűvel juttassuk kifejezésre. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Nagy Honvédő Háború írásmódjának az orosz helyesírást utánzó kivételességét már a "Helyesírásunk időszaki kérdései" című kötet szerzői is indokolatlanul tartották /vö. HEXENDORF EDIT, HIK. 57; TIMKÓ GYÖRGY, A kis és a nagy kezdőbetűk használatának időszaki kérdései, MNy. 74 [1978.] : 481-482/. De talán ne tartsuk a nagy kezdőbetűs írásmódot feltétlen hibának. Gyűjtött anyagomban különösen a metonimikus nevek és a jelnevek esetében ingadozik a kis és a nagy kezdőbetű használata, s ez az ingadozás az eleven gyakorlatban tükrözi a vizsgált jelenségnek átmeneti, tulajdonnévszerű, de nem egészen tulajdonnévi jellegét. Mindenképpen nagy kezdőbetűt kívánó, igazi tulajdonnevek a III. 11. pontban tárgyaltak. A Barbarossa-hadművelet /Barbarossa hadművelet típusú ingadozást - bár szerencsére nem tartozik mindennapos helyesírási gondjaink közé - a kötőjel nélküli, két szóba írás javára dönteném el a Mátra hegység, Auróra cirkáló analógiájára.

Mivel a történelemszavak nagy többsége közszói kapcsolatot, helyes fordításukat általában megtaláljuk a szótárakban, pl. the Glorious Revolution = a dicsőséges forradalom, les vèpres siciliennes = a szicíliai vécsernye. Könnyen elkerülhető tehát a "leiterjakab" testvéreként emlegetett anekdotikus tévedés, a das jüngste Gericht kifejezésnek "legifjabb bíróság"-gal való fordítása "utolsó ítélet" helyett. De a II. 3. és a III. 10. pontban tárgyalt reconquista, Risorgimento típusú jelnevek elveszítik egyedítő voltukat, ha lefordítják őket: a "visszafoglalás", a "felkelés" nem tulajdonnévszerű.

ÖRDÖG FERENC

A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai

A/ A történészek úgy vélekednek, hogy első céhszerű közösségük a ravennai halászsoknak volt a X. században /GERENDÁS 1940, 4/, és a védelem kényszere hozta létre őket. Hogy hazánkban német, olasz vagy francia mintára alakultak-e, egyelőre nem tudjuk /MISKOLCZY 1926, 25, BARTÓCZ 1979, 11/, amit bizonyosan tudunk: Nagy Lajos királyunk megkísérelte rendezni helyzetüket /GERENDÁS 1940., 5, vö. még SZÁDECZKY 1913, I. 48, FERBER 1912, 4, KOVÁCH -- BINDER 1981, 10/, ami aztán kisebb-nagyobb változtatásokkal Mária Terézia 1761. évi céhügyi rendeletéig érvényben is volt. Közben persze a török időkben -- noha a töröknek nem volt érdeke az iparűzés felszámolása -- a megszállt területeken a céhek is felbomlanak, és ez a legfőbb oka annak, hogy az 1975-ben megjelent Céhkataszterben 1872-ig, a céhrendszer megszűntetéséig /VIII. t. o./ összeírt 4545 céhszervezetből csupán 102-nek /2,2 o/o/ a "forrásanyaga származik 1541 előttől, azaz Buda török megszállását megelőző időből" /BARTÓCZ 1979, 11/. A lejtromba vett céhek sűme XVIII. századi, ami természetes is, hiszen ekkor nőtt meg ugrásszerűen az ország lakossága /vö. MÉREI 1948, 63/, egyik-másik városunké ötszörösére is /vö. LENDVAI 1977, 186/.

Amikor megjelent e számítógépi eljárással készült igen értékes és könnyen kezelhető adattár, nagy érdeklődéssel tanulmányoztam a céhünnepek /céhpatrónusok/ neveit. Igaz ugyan, hogy éppen a védőszentek anyaga a legszegényebb, mivel az 1011 helységből pontos időhöz köthetően összegyűlt 4545 céhszervezet közül mindössze 327-nek /7,1 o/o/ van feltüntetve a patrónusa, ám mindazonáltal ez a mennyiség arra talán elegendő, hogy

segítségével a címben jelzett kérdést főbb vonulataiban megvilágítsam, illetőleg hogy készülő nagyobb munkámhoz, a XVIII. századi keresztnévdívat vizsgálatához a már megjelent patikanyevékkel /vö. ÖRDÖG 1981, 235--9/, a kéziratban levő vendégfogadó- és bolti nevekkal együtt kiegészítő jellegű kultusz-történeti adalékot nyújtson.

B/ Ahhoz aligha férhet kétség, hogy mind a külföldi, mind a magyar céhek elsősorban mesterségbeli, ezen belül is szakmánkénti alapon létrejött társulások /nem egy városunkban külön utcát is alkottak, vö. DURAY 1912, 40/, a vallásos érzés és ennek minden megnyilvánulása a mindenkori korszellemnek a következménye /másképpen ZOLTÁN 1963, 224/. Hogy a katolicizmus a céhek életében is meghatározó szerepű, továbbá, hogy a különböző konfraternitások nevükben, szerepükben érintkeznek a céhek patrónusaival, illetőleg egyes szerepével /vö. SCHREIBER 1948, 21/, az nem a céhek lényegéből fakad /vö. SZÁDECZKY 1913, I, 172/, mint ahogy az sem, hogy például a XVI. századi pozsonyi céhszabályokban igen kevés a katolikus vallási vonatkozás, ami kétségtelenül a reneszánsz és a reformáció hatására utal.¹

Arra persze nincs adatom sem a magyar, sem az európai céhek életéből, hogy patrónusul mást mint katolikus /esetleg orthodox/ szentet vagy szakrális fogalmat valamelyik céh is választott volna, mert hiszen maga a patrónusválasztás jellegzetesen katolikus, orthodox és mohamedán megnyilvánulás.²

Az említett Céhkataszter /1975/ 327 céhének 86 fféle patrónusa van, külön névnek tekintve természetesen Keresztelő Szent Jánost, az Evangelistát, azaz az Olajban főttet, a Nepomukit, egynek véve viszont Kozmát és Damjánt stb. Noha a patrónusok megválasztása általában nem a véletlenül múlt, néhány esetben mégis előfordul -- vagy jelenlegi tudásunk fogyatékossága miatt, vagy az országos főcéhek és a vegyes céhek kialakulása következtében, illetőleg a céhszabályok közismert kölcsönzéséből, átvételéből eredően --, hogy a választás oka magyarázatlanul marad. /Az artikulusok átvételével együtt átvették a céhünnepet is./

Az egybegyűlt anyag vizsgálatának szempontja a név -
v á l a s z t á s hagiográfiai, ikonográfiai stb. i n -
d í t é k a i n a k a n y o m o z á s a , illetőleg az e
téren eddig elért hazai és nemzetközi eredmények r e n d -
s z e r b e á l l í t á s a . Vizsgálódásom szempontjait
természetesen bizonyos mértékig behatárolja az űzött ipar, de
nem annyira, hogy okvetlenül a foglalkozások rendjében /vö.
GRENSER 1889, passim/, vagy az Ünnepek egymásutánjában /vö.
DEDEK 1900, passim, BÁLINT 1938, 1976, 1977 passim/ lehet és
kell tárgyalnunk az efféle neveket. Talán nemcsak névtanos
kartársaim, hanem a szakrális néprajz, az ipartörténet és más
tudományok, illetőleg diszciplínák művelői számára sem lesz
tanulságnélküli az effajta megközelítés.

1. A patrónusválasztás alapja a Biblia, a szent élete,
legendája, jelvénye, illetőleg ezek ábrázolása. És mivel a
szentek képei, szobrai és jelvényei merev kánonokhoz igazodnak
és az írástudatlan emberekhez is szóltak /vö. JAJCZAI 1936,
158, ZOLNAY 1977, 461/ -- akárcsak a patikák nevének ábrázola-
tai /vö. ÖRDÖG 1981, 236/ -- természetesen nagy fokú állandó-
ság figyelhető meg rajtuk. A szentek állandó szimbólumait a
mesteremberek nemegyszer konkrét dolognak fogták föl, követke-
zésképpen a szent olyan céhpatrónussághoz is jutott, amely nél-
külöz minden hagiográfiai alapot.

a/ Ószövetségi szentek -- Ádám-Eva a fazekascéh patrónusa
/Pécs 1718,³ Mohács 1718, Szekszárd 1718, Várpalota 1728/, mi-
vel a Biblia szerint testüket az Úr a föld porából gyúrta
/TER. 2, 7/, miként fazekas az agyagot gyúrja. A bűnbeesés
után /TER. 3, 21/ az "Úristen pedig bőrből ruhát készített az
embernek és feleségének" /Biblia 1979, 19/, ezért lettek bib-
liai összüleink a székesfehérvári /1732/ és a nagyváradai /1722/
szücsök mennyei oltalmazói. Áron-t -- Mózes bátyját, az első
főpapot -- is ruházata miatt /Kiv. 28, 2--5/ választották a
győri sárgarézművesek /1761/1801/ patrónusukul /vö. még LChI.
V, 2/. Moson és Nyitra megye juhászcéhének a patrónusválasztá-
sa azért esett Dávid király-ra, mert az Ószövetségből ismeretes

volt pásztorkodása /1 Sámuel 17, 19/. Hagiográfiai és ikonográfiai motívumok külön-külön is, együttesen is magyarázzák Illés próféta védőszentté választását a szabók /Szentendre 1700/, a bognárok /Buda 1697, Pécs 1750, Győr 1748 Katalin-nal/, a kovácsok /Pozsega 1758/, a szűcsök /Újvidék 1759/, a kordoványosok, tobaktímárok és szattyánbőrkészítők /Szentendre 1698/ esetében, mivel az i. e. IX. századbéli nagy zsidó próféta köpenyével szétválasztotta a folyó vizét, majd amikor a száraz meder felén járt, a magasból egy tűzes szekér bocsátkozott alá, amelyen Illés a mennybe szállt /2 Kir. 2, 7—11/. Illés kultuszának középpontja Kelet, ahol 75 templom viseli nevét /vö. LChI. VI, 119/, nálunk a századfordulón elsősorban Horvátországban volt nagy az egyházi kultusza, 22 templom és kápolna volt hozzá címezve /vö. SchemBosn. 1911. SchemSegn. 1915, SchemZagreb, 1913 passim/. Mivel Szent Mihály arkangyal-t "a X. századtól kezdve egyik kezében sujtó karddal, a másikban pedig mérleggel" ábrázolták /BÁLINT 1977, II, 310/, az ő nevét vették föl a rimaszombati szíjgyártók és kardkészítők /1606/, illetőleg az eszéki /1750/1752/ és a budai /1697/1756/1765 Gábor arkangyal-lal/ kereskedők.

b/ Újszövetségi szentek. — András apostol-t a kötélverőcéh /Pest 1724/ tiszteli patrónusul, föltehetően mert a róla elnevezett andráskeresentre úgy kötözték föl. Talán ide vonható a két tekőcsoéh is /Fertőszentmiklós 1646, Berhida és környéke 1765/. Szent Anna a gyöngyösi szabó- és szűcsceéh /1636/1817 Lőrinc-cel/ és a szegedi szabóceéh /1571/1741/ védőszentje. A szabóság mint foglalkozás kétségtelenül kapcsolatban van az asszonyi dologgal /vö. BÁLINT 1977, II, 99/. Bertalan apostol-t is a szűcsceéh tiszteli /Szeged 1811, Jászberény 1764/, mivel elevenen nyúlták meg, ábrázolásaiban is sokszor lenyűzött bőrt visz a karján /RADOS 1938, 81/. János evangélista életében van két mozzanat, amely vonatkozásban állhat a pozsonyi vasárgésműves- /1761/, illetőleg a pápai vasárgésművesceéh /1765/ patrónusválasztással. Jánost Domitianus császár forró olajjal telt üstben akarta kivégeztetni, de sértetlen maradt; illetőleg száműzetése idején "a patmosi vasbányákban volt kénytelen

dolgozni" /DEDEK 1900, II, 478/. A bőrművesek /cserzővargák: Eperjes 1765, irhatímárok: Eperjes 1705/XVIII. sz./ védőszentjévé pedig talán egyik legendája révén jutott, ami a ravennai dóm két domborművén látható. Ezt Dedek a következőképpen adja elő: "Placida császárné igen szerette volna szent János után fennmaradt egyetlen ereklyét, a szent köntösét" az általa építtetett és János tiszteletére szentelt templomba megszerezni. "Ekkor gyóntatója azt a tanácsot adta neki, hogy kérjen imádkozás közben szent Jánostól tanácsot. Leborult tehát, és buzgó imába merülve kérte Istent, engedné meg, hogy szent János őt felvilágosíthassa. És íme megjelent előtte a szent apostol, megdicsérte buzgalmát s ezzel eltűnt. Mikor pedig a császárné elragadtatásából magához tért, a szent s a r u i t /kiemelés tőlem Ö. F./ látta maga előtt feküdni" /II, 479/. Keresztelő Szent János életéből magyarázható, hogy a veszprémi molnár-/1663/1835/ és a pozsonyi seborvos-, fürdőscéh /1767/1765/ miért választotta a Jordán vizében keresztelő szentet oltalmazóul. A mészárosok /Pest 1696/1777, Vác 1763/ különös tiszteletéhez pedig kivégzésének eszköze, a bárd révén jutott. És mivel teveszór átalvetővel, a "korabeli zsidó remetetelepülések és a későbbi őskeresztény szerzetesek ruhájában" ábrázolják /IJJAS 1976, I. 36, vö. még GRENSER 1889, 88, RADOS 1938, 83, KLH./, ő lett a patrónusa a kismartoni szűcs-, asztalos-, takácscéhnek /1767/, a győrszigeti szabó-, szűrszabó-, gombkötő-, paplankészítőcéhnek /1643/1754 Márton püspökkel/ és a körmöcbányai /1763/, a besztecebányai /1702/, valamint a kőszegi /1712/ tímárcéhnek. A győri fuvarosok /1726/1767/ azért ajánlhatták magukat Jézus, Mária, Szent József oltalmába, mert elevenen élt a Szentcsalád Betlehemből Egyiptomba való menekülésének a képe. Szent József-et az ácsot nemcsak az azonos foglalkozásúak választották patrónusuknak /Rózsahegy 1836, Szempe 1767, Pozsony 1766, Kőszeg 1755, Győr 1722/1813/1718, Sopron 1811, Buda 1737/, hanem a molnárok /Besztecebánya 1756/, továbbá a cserepezők, kőfaragók és kőművesek /Pápa 1722 Rókus-sal/, valamint az asztalosok /Pozsonyváralja 1752, Székesfehérvár 1698, Sopron 1833, Szeged 1829, Vác 1743/1872/ céhe is. És mivel az

asztalosok készítették a koporsót is, Szent József mint a jó halál patrónusa /vö. HILF 1929, 46/ csak erősítette védőszentté választását. Az asztalosmunkától faluhelyen még századunkban sem különült el az üvegesmunka. Az esztergomi üvegescéh /1699/ patrónusa ugyancsak Szent József. Lukács evangélista jelképe az ökör.⁴ Ezért választották maguknak patrónusul a galántai /?/, a korponai /1766/, komáromi /1728/1765/, a tatai és tóvárosi /1826/, az igali /1726/, a kaposvári /1779/, a győr-újvárosi /1626/1708/, a győri /1611/1766/ és a kassai /1691/1737/1822/ mészárosok. Hogy Mária Magdolna miért lett nálunk is /Pest 1766/1843/, Európa-szerte is /vö. LChI. VII, 517/ a kertészek védőszentje, János evangéliumából /8, 20/, kapunk rá választ. Jézus keresztfeszítése utáni vasárnap Mária Magdolna kiment Jézus sírjához, és amikor a sírban nem találta Jézus testét, sírni kezdett. Valaki mögötte megkérdezte, miért sír és kit keres. Mária Magdolna hátrafordult és "abban a házban, hogy kertész áll mögötte, így felelt neki: »Uram, ha te vitted el, mondd meg, hova tetted, hogy elvihessem magammal.« Jézus most a nevéen szólította: »Mária«. Erre megfordult, s csak annyit mondott: »Rabboni«, ami annyit jelent, mint »Mester«. Jézus ezt mondta neki: »Engedj! Még nem mentem föl Atyámhoz«" /Biblia 1979, 1226/. E jelenet -- Noli me tangere! -- a barokk egyházi művészet egyik legkedveltebb témája volt /vö. PIGLER 1974, 345--55/. Szent Pál eredeti tanult mesterségével, a sá-torkészítéssel hozható összefüggésbe a soproni német szabók /1679/ és a berendi és tósoki szabók /1770 Bernát-tal/, valamint a győri szíjgyártók /1633/ patrónusválasztása /vö. LChI. VIII, 130, KLH./. Szent Péter-t is eredeti foglalkozása miatt választotta védőszentül két pozsonyi halászcéh is /1712, 1766, ez utóbbi társpatrónusa András apostol/, Péter-Pál-t pedig a bajai /1815/, a pozsonyi /1766/ a pesti /1715/1826/1775/ és a budai /1765/. A szegedi órascéh patrónusválasztása /Szent Péter 1700/ Jézus háromszori megtagadásával, a pápai kovács- és lakatoscéhé /1768/, valamint az esztergomi lakatoscéhé /1734/ pedig Péter első egyházfővé való megtételével /a mennyek országának kulcsai/ áll vonatkozásban. /Német földön kakassal az órascéh védőszentje-

ként először 1495-ben tűnik föl, vö. GRENSER 1889, 105/. Ugyancsak az eredeti foglalkozással lehet összefüggésben Simon apostol céhpatrónussága is -- aki apjával együtt bíborfestő volt -- mert nemcsak nálunk /Nagyszombat 1752, Zágráb 1778 Judás-Tádé-val/, de Európa-szerte is /vö. LChI. VIII, 368, 423, KLH./ a tímárok védőszentje. A 12 apostol /halász- és mo'nárcéh: Semp-tei uradalom 1728, Szeged 1728/ céhpatrónus magyarázata kézenfekvő.

c/ Martirológiumi szentek. -- Hogy Remete Szent Antal a kéményseprőcéh patrónusa lett /Győr, Pozsony, Óvár, Bazin és még 5 város Flórián-nal /1748/, a ma is élő "szent Antal tüze" néphagyományba nyúlik vissza /vö. DEDEK 1900, I. 69, KLH., BÁLINT 1977, I, 150--5/. Borbála-t a kővágócéh /Sárospatak 1625/1728/, valamint a bányászcéh /Dobsina 1686/1783/ ünnepli, akit atyja, a pogány Dioskur a keresztény tanok elől egy neki épített toronyba zárt /DEDEK 1900, II, 425, BOGDÁN 1973, 331/. Szent Cecília a "középkor vége óta /szolozsmája egy részletének félreértése következtében/ az egyházi zene védőszentje" /FEKETE 1974, 153/, és orgonával, muzsikáló angyalokkal ábrázolják /zenészcéh: Buda 1718 Mátyás-sal/. Mivel Crispinus és Crispinianus, a két római nemes ifjú kitanulta a vargaságot, hogy e mesterség gyakorlása révén terjeszthessék a keresztény tanokat, a német vargák mellett /Besztercebánya 1764, Győr 1607, Győrsziget és Révfalu 1748, Győr 1669/1782/1607 Szent-háromság-gal, Pápa 1804, Vác 1754/ a magyar vargák /Újvidék 1765, Váradolaszi és Újváros 1746, Óbuda és Szentendre 1753/ 1817/1754/, sőt a csizmadiák is /Kőszeg 1728/ oltalmazójukként tisztelték. Kultuszuk központja Soissons, majd Osnabrück /LThK./, hozzánk német telepeseink révén került, de nem terjedt túl a céheken, sem templomot, sem kápolnát nem neveztek el róluk. /Nevükkel Wagner A nürnbergi mesterdalnokok c. operájában találkozunk, vö. NEUBNER 1929, 222/. A franciaországi Noyon püspöke, Eligius tanult mestersége szerint patkolókovács volt, majd ötvös lett. Két ötvöscéhünk, a pesti /1797/ és az eszéki /1723/ választotta patrónusul, de ő volt a védőszentje az itt nem adaltolt váci, kassai, kolozsvári stb. ötvös- és aranyművescéhnek

/vö. BÁLINT 1977, I, 11/, sőt Európa legtöbb ötvöscéhének is /vö. KLH./. Noha Erhardt püspököknek semmi köze sem volt a láb-belikészítéshez /csizmadiacéh: Eszék 1718/1721, bocskorkészítő-céh: Baja 1722, Mohács 1754, vargacéh: Pécs 1700/1699, Arad 1731/1818, Nagyvárad 1722, Szeged 1683/1769, német varga céh: Pest 1696/1777/1824/, életében azonban van egy mozzanat, amely-lyel kapcsolatba lehet hozni ebbeli patrónusságát: vándorpiüs-pök volt /vö. BRITSCHGI 1974, 73/. Assisi Ferenc lett a gombkö-tők /Szeged 1714/1846/, a kalmárok /Nagyvárad 1722/1759/ és a szabók /Csorna 1679, Zalaegerszeg 1676/ patrónusa, részint mert apja gazdag posztókereskedő volt, részint mert Ferenc -- aki eredetileg a János névre hallgatott -- Franciaországban való-ságos divatúrfi lett, és amikor hazatért, olasz barátai francia divatú öltözete miatt francese-nek, francia úrnak nevezték /vö. DEDEK 1900, II, 254, KLH./.

Xavéri Ferenc India apostola Keletre indulván Velencében sebes betegeket, Malakka szigetén pedig pestisben szenvedőket ápol-t /borbélycéh: Buda 1726/1765, borbély-, seborvoscéh: Buda 1765/. A vízbe fojtott Szent Flórián legendája szerint "imádságával már gyermekkorában megmentett egy égő házat a teljes elhamva-dástól" /BÁLINT 1977, I, 351/. A kéményseprőmesterség XVII. századi meghonosodása révén /BOGDÁN 1973, 272/ céheik őt tekin-tették pártfogójuknak /Győr, Pozsony, Óvár, Bazin és még 5 város 1748 Antal remeté-vel/, akárcsak a sörfőzők /Pozsonyváralja 1767, Győr XVIII. sz., Győrsziget 1765, Kassa és Szomolnok 1766, Pest 1722/1696/, akiknek mestersége ugyancsak a XVII. sz. végén, a XVIII. sz. elején vált önálló iparrá. A fazekasok pártfogója meg azért lett /Baja 1798, Mohács 1778, Kőszeg 1618/ 1712, Komárom 1754, Győr és Győrsziget 1746, Veszprém 1700, Pápa 1650/1717, Szeged 1770, Eszék 1750/1730/, mert cserépkor-sóból vizet önt egy égő házra. Tisztelete az osztrák barokk, majd a német bevándorlók együttes hatásaként oly nagy mérvű volt, hogy "nyilvános szobrai nálunk jóval két-hármezeren fe-lül lehet becsülni" /IJJAS 1976, I, 176/. A megkövezett Szent István protomártír-t az esztergomi molnárcéh /1817/ föltehetően azért választotta patrónusul, mert a malom egyik fontos alkat-

katrésze, a kő István ábrázolásaiban is szerepel /KLH., RADOS 1938, 82/. A tolnai csizmadia- /1767/ és a körösi gombkötőcéh /1764/ is őt tiszteli védőszentül, ami arra utal, hogy a protomártír népi tisztelete keveredett István királyunkéval.⁵

Nepomuki Szent János mártíromságának színhelye /a Moldva vize/ miatt lett a molnárok /Baja 1815, Mohács 1823, Szekszárd 1748, Tolna megye 1719, Pápa 1862/1660, Ráckeve 1818, Veszprém 1836/ védőszentje. Ábrázolásai ma is sok helyen megtalálhatók, főleg patakok, folyók mentén /vö. ZMFN., SMFN., TMFN., VMFN. I., HMFN. I--III./.

A csizmadiamesterség a vargák közül a XV. század során vált ki, "a gombkötőesterség meg a XVI. század elején terjedt el annyira, hogy céhet alkothattak" /BOGDÁN 1973, 306/. A csizmadiák mint magyar mesterséget űzők szívesen választották patrónusul nemzeti férfiszentjeinket, Szent Imré-t /Esztergom 1731, Kőszeg 1728/1673, Komárom 1766/1681, Győr 1675/1765/1604 Nagyboldogasszony-nyal, Szentlászlóegyháza 1766, Csabrendek 1868, Szekszárd 1726, Veszprém 1746/1665, Pápa 1767/1621, Nagyvázsöny 1637/1837, Eger 1695/1736/1818, Gyula 1756/1818 Sarlós Boldogasszony-nyal, Gyula 1727/1818/1722 László király-lyal, Vác 1781/, Szent István-t /Szakolca 1659, Győrsziget 1767, Szeged 1701/1765/ és Szent László-t /Kismarton 1767, Gyula 1727/ 1722 Imre herceg-gel, Nagyvárad 1737/1722/. Nyilvánvalóan mindhárom szent a magyar barokkban föltűnő csizmás, magyaros öltözete révén került e céhek zászlajára,⁶ akárcsak a balassagyarmati /1761/ az egri /1745/, a pozsegai /1761/ gombkötők céhére Szent István, a gyulai /1854/ és a jászárokszállási /1761/1817/ szűcsök céhére Szent Imre, a győri /1825/1742/1725/, a váci /1844/, a miskolci /1761/1833/1838/ szabó és szűcs céhére, továbbá a pápai szűcs céhére /1856/1570/ ugyancsak Szent István. Ugyanezen okból választották patrónusul Szent László-t a zalaapáti szabók /1764/ és a komáromi gombkötők /1728/; a győri kovácsoké /1610, 1745 Nagyboldogasszony-nyal/ és a szegedi mészárosoké /1719/ viszont csatabárdja révén lett. A ráckevei szíjgyártók /1764/ meg nyilvánvalóan elsősorban a lovagkirály oltalmába ajánlották magukat. A bognárok /Székesfehérvár 1695/1643, Győr 1748 Illés-sel,

Pápa 1757/, valamint a bognárok és kovácsok közös céhnének /Szeged 1724/ védőszentje azért Alexandriai Katalin, mert mielőtt lefejezték volna, keréketörték. Ugyancsak a vértanúságnak az eszköze, a bárd motiválta a szegedi késgyártókat /1839/ 1869/, hogy Szent Kilián-t választották patrónusukul. A 303-ban vértanúságot szenvedett orvosikerpár, Kozma és Damján Európa-szerte /vö. LChI. VII. 345/ az orvosok mellett a fürdősök védőszentje is /Pécs 1701/. A nagyvárad magyar varga céhnének /1706/ pedig a német telepesek révén azért lett patrónusa a magyar földön alig ismert Szent Krisant, mert feleségével, Dariával ökörbőrbe varrva a nap hevén szenvedett vértanúságot. Kristóf a vízenjárók, továbbá a vízzel dolgozó molnárok /Székesfehérvár 1748/ patrónusa. Lőrinc-et, a középkor egyik legnépszerűbb szentjét a fürdősök /Pozsonyváralja 1733, Buda 1765/ és a seborvosok /Buda 1712/1765, Pozsonyváralja 1769/ legendája miatt tekintették védőszentjüknek /vö. KLH., KALLÓS 1943, 252/. Szent Márton "legismertebb ábrázolása életének az a jelenete, melyben kardjával kettévágja és megosztja köpenyét egy ruhátlan koldussal" /SCHRAM 1976, 34/, ami megmagyarázza a győrszigeti magyar és német szabók /1643/1754/, a zalaegerszegi /1728/1765/, a veszprémi /1640/ csapók, a szebeni mészárosok /1526/, valamint a kaposvári gombkötők /1727/1678/ patrónusválasztását. Szent Miklós myrai püspök két legendája /a háborgó tenger lecsendesítése, illetőleg a szicíliai gabonakereskedő búzájának a csodálatos megszapорítása/ érteti meg velünk, miért ő a pártfogója a kottori /1765/, a légrádi /1717/, a budai /1715/ és az eszéki /1734/ hajóscéhnének, illetőleg a pécsi /1702/, a soproni /1590/, a pesti /1753/1831/1719/ és a budai molnárcéhnének. Peregrinus meg azért lett a kassai borbélyok és seborvosok oltalmazója /1557/1723/1760/, mert legendája szerint imádsága eredményeként úszkösödő lába hirtelen meggyógyult /DEDEK 1900, I, 471, BÁLINT 1977, I, 319/. Kultuszát rendje, a szervita Európában ugyan erőteljesen terjesztette, de nálunk csak egyetlen kápolna viseli nevét, Héderváron /SchemStrig. 1913, 212/. Noha Posthumius /más néven Pachomius/ eredeti foglalkozása miatt lett a szegedi kötélverőcéh /1853/

védőszentje, külföldi párhuzamaira sem Bálint Sándor, sem én nem találtam példát. Szent Severinus kultuszát -- akárcsak Krisantét és másokét -- német telepeseink hozták magukkal, s ő is eredeti foglalkozásából eredően lett a takácsok /Győr 1745, Nagyvázsöny 1692, Pápa 1613, Szeged 1763/1822/ és a posztóké-szítők /Pécs 1755, Győrsziget 1745, Győr 1669/1708/ patrónusa. Szent Vid jelképe kínzásának egyik eszköze, a kezében tartott kazán. Ezért lett a pozsonyi vörösrézművesek /1688/, majd pedig a budai sárgarézművesek /1747/1843/ oltalmazója.

Az egyetemes hagiográfiai és ikonográfiai összefoglalásokban nem találtam semmiféle adatot arra vonatkozóan, hogy Szent Wolfgagus-t, az erdőirtók, famunkások, ácsok védőszentjét Magyarországán kívül a mészárosok céhe /Stomfa és vidéke 1666, Somorja 1638/ másutt is patrónusul választotta volna, jóllehet ábrázolásának egyik eszközével, a fejszével ez a patrónusság talán összehozható. E kérdés megnyugtató tisztázása azonban további vizsgálatot igényel.

2. A patrónusválasztás oka a kultuszátvonódásában keresendő. Egy-egy szent patrónussága különböző okok /névazonosság, a céhvel kapcsolatban levő rokon mesterség, ősi népi hagyomány/ miatt olyan mesterségekre is áttevődhetik, amely semmiféle vonatkozásban sincs az illető szent életével, legendájával, illetőleg ábrázolásával /vö. DÖMÖTÖR 1964. 218/. Szent Orbán-t a középkori hagyomány szerint azért ábrázolják kehelllyel, később pedig szőlőfürttel és karddal /vö. KLH. RADOS 1938, 84/, mert pápaként "ő rendelte el, hogy a miseáldozat kelyhét és tányérját /patena/ aranyból vagy ezüstből készítsék" /BÁLINT 1977, I, 386/. Ábrázolásának következtében a vincellérek patrónusa lett /LChI. VIII. 513/. Patrónussága nálunk később átvonódott a kádárok céheire is /Újvidék 1766, Mór és vidéke 1763, Kőszeg 1726/1586, Győr XVII. sz./1660, Veszprém 1767, Bodrogkeresztúr? Vincé-vel, Szeged 1854, Buda 1765, Pest 1766 Medárd-dal, Eszék 1720/1713, Pétervárad 1729/1815 Medárd-dal/. A pestis és kole-ra ellen oltalmazó Szent Rókus sok kórház, ispotály védőszentje egész Európában /vö. KLH./. Föltehetően a pestiskórházakról vonódott át a patrónussága az építőmesterségek céheire /ács:

Nyitra, Ürmény és Galgóc 1760, asztalos, ács, esztergályos, kőműves: Nagyvázsöny 1899 Noéval, Arad 1731/1816/1695, esztergályos, palackkészítő, üveges: Győr 1676, kőfaragó, kőműves: Pozsóny 1767, Szempe 1765, Besztercebánya 1764, Kőszeg Sebestyén-nel, Komárom 1765, Győr és Győrsziget 1618, Veszprém 1767 József-fel, Pápa 1722 József-fel Vác 1732/. A nyilaikkal átlőtt Szent Sebestyén pedig -- akinek életéből semmi sem utal semmiféle betegségre -- úgy vált a pestis elleni védőszentté, hogy a betegséget, a halált az archaikus hiedelemvilág "mind a klaszszikus görögöknél /Apolló nyila/, mind pedig az ószövetségi zsidóságnál a nyíl művének tulajdonította /BÁLINT 1977, I, 160/. A pestis nyila ellen Sebestyénhez már a VII. században fohászkodtak /vö. KLH./, de kultusza igazán csak a XIV., majd a XVI--XVII. században bontakozik ki Európában, a barokk korban pedig már ott találjuk szobrát Rozáliáéval, Rókuséval, Borromeo Károlyéval együtt Szentháromság-szobrainkon. Céhpatronussága az európai Sebestyén-társulatokkal összefüggésben alakulhatott ki, illetőleg vonódhatott át elsősorban Nyugat-Magyarországon ugyan csak az építőmesterek /kőfaragók, kőművesek: Kőszeg 1692 Rókus-sal, Arad Rókus-sal, vö. BÁLINT 1977. I, 163/ és a lakatosok céhére /Kismarton 1639 Borbála-val/. Ő a patrónusa a kései alapítású ugodi takácscéhnek /1862/ is. Szent Balázs-nak mint a barmok, különösen pedig a lovak védőszentjének a tisztelete pedig a nyereggyártók és szíjgyártók céhére /Körös 1764/ vonódott át. István királyunké meg a már említett barokkos ábrázolása révén a Szent István protomártír-t választó tolnai /1767/ csizmadiacéhre, illetőleg a körösi gombkötőcéhre /1764/. Európában a VII. század óta /LChI. VII, 551/, nálunk a középkor óta /DEDEK, 1900, I, 468/ elterjedt Márk-nap búzaszenteléssel összefüggően tevődhetett át Márk evangélista kultusza a molnárcéhekre /Pozsóny 1722, Trencsén város és vármegye 1773/. A hagiográfiai és ikonográfiai szakmunkákban olvasható, hogy Szent Vince -- akinek képe már a magyar koronázási paláston is főltnik /vö. BÁLINT 1977, I, 166/ -- azért lett a vincellérek, a szőlőművesek védőszentje, mert neve egybecseng a latin vinum szóval /vö. LThK. X, 803/, illetőleg ennek neolatin megfelelőivel

/patrónussága tehát népetimológián alapul/. Kultuszátvonódással a kádarcéh /Kassa 1690/1736, Bodrogkeresztúr? Orbán-nal/ védőszentje is lett.

3. A céhpatrónus választása a település /valamelyik/ templomának, mellékoltárának, kápolnájának a titulussával magyarázható. Szent Adalbert Szent István király-lyal a hatvani csizmadia-, szabó-, szíjgyártó-, szűcs- és vargacéh /1760/ patrónusa. A hatvani templom Adalbert nevét viseli /keresztelési anyakönyvei 1700-tól, vö. SchemVác. 1909, 28/. Az egri egyházmegyének és a székesegyháznak a védőszentje Olajban főtt Szent János. Az ő oltalmába ajánlotta magát az egri borbély- /1765/ és takácscéh /1733/1818/ is. Föltehetően a nagyváradi Mária fogantatása szabócéh /1722/1725/1761/1875/ is vonatkozásban áll a váradvelencei, illetőleg az újvárosi hasonló dedikációjú templommal, illetőleg mellékoltárral /vö. SchemMagno-Várad. Lat. 1912, 3, 2/, akárcsak a győri takácscéh /1626/, a kései pápai szabócéh /1845/ a két város Mária mennybemenetele templomával /SchemJaur. 1913, 1, SchemWesprim. 1914, 156/. Ugyanígy aligha függetlenül választotta a hódmezővásárhelyi szűscéh /1767/ a Szentháromság-ot patrónusul a város hasonló titulusú templomától /anyakönyvei 1727-től, vö. SchemVác. 1909, 131/. Talán ide vonható a budai kötélverők /1697/, valamint a pékek /1695/1716/ céhének a patrónusválasztása is /mindkettőé Szűz Mária, a budai koronázó templomé pedig Nagyboldogasszony/. Tekintettel arra, hogy a céhek nemcsak azt érezték kötelességüknek, hogy a templom egy-egy oltárát a maguk patrónusának az ábrázolásával lássák el, hanem azt is, hogy valamelyik oltárt gondozzák. GERENDÁS írja, hogy a pesti céhek közül 1444 és 1481 közti időszakban a "vargák kérik a Boldogságos Szűz, Szent Borbála és Ilona oltárát... Két év múlva az íj-, pajzs-, nyíl-, nyíltok- és nyereggyártók ... a Mindenszentek oltárát" /i.m. 35/. Ebből persze az is következik, hogy több esetben csak alapos mikrovizsgálattal lehetne eldönteni, hogy a céh emeltette-e az oltárt a maga patrónusa tiszteletére, vagy pedig a rájuk bízott oltár ábrázolata vált-e a céh patrónusává /vö. BÁLINT 1938, 37/. A szentlászlóegyházi /ma Bucsuszentlászló/ takácscéh

/1731/ patrónusa és a templom titulusa /Szent László/ között az összefüggés kézenfekvő /keresztelési anyakönyvei 1720-tól, vö. SchemWesprim. 1914, 102/.

4. A céhpatrónus kiválasztása a szent vagy fogalom helyi vagy országos /nemegyszer európai/ általános kultuszával, továbbá az általános céhünnepekkel hozható összefüggésbe. Szent Adalbert-hez esőért szoktak imádkozni. Hogy az esztergomi molnárcéh /1699/ ezért választotta-e védőszentül, vagy pedig mert ő az esztergomi főegyházmegye patrónusa /SchemUniv. 1842--43, 1/, egyelőre nem világos számomra, de az is lehetséges, hogy a névválasztás két vagy több ok együttes hatásának a következménye /vö. BACH 1952, I, 225/. Felderítetlen, miért választotta védőszentül András apostol-t a fertőszentmiklósi /1646/ és a berhidai /1765/ takácscéh, Páduai Szent Antal-t a szabadkai csizmadiacéh /1763/ és az esztergomi szabócéh /1779/, Szent Ágoston-t a pécsi /1750/ és az eszéki /1722/ kötélverőcéh, Szent Athanáz-t a budai posztókészítő- és szűrszabócéh /1754/, Szent Bernát-ot -- Szent Pál-lal -- a berendi és tósoki szabócéh /1770/. Szent György-öt a magyar középkorban szinte nemzeti szentként tisztelték, kultusza átnyúlt a barokkba is, következésképpen meglehetősen sok és sokféle céh patrónusa is lett /fazekas: Körmöcbánya 1749 Mihály arkangyal-lal, lakatos: Győr 1612, molnár: Kőszeg 1726, Zala vize mellett 1768, szappanfőző: Buda 1697/1754, Pest 1696, szűcs: Baja 1700, Ürmény 1724, Nagyvázsöny 1706 Krisant-tal/. Szent Jakab apostol-t a kalaposok mellett a kesztűkészítők is /1755/ patrónusul választották. Ő lett Pülöp-pel együtt a váradoszai asztalos-, esztergályos-, üvegescéh /1769/, a bajai /1700/, a pécsi /1701/ és a nagykanizsai /1721/ mészároscéh, továbbá a szolnoki szabó-, szűcs-, szűrszabócéh /1766/ védőszentje. A XVIII. században Nepomuki Szent János tiszteletére emelték nálunk a legtöbb templomot, kápolnát /vö. BÁLINT 1977, I, 374/, kultusza -- amit kezdettől fogva a jezsuiták és a ferencesek terjesztettek /vö. LChI. VII, 154/ és Husz János nevét és érdemét volt hivatva háttérbe szorítani, illetőleg feledésbe meríteni /vö. SZÉKELY 1976, 38/ -- átnyúlt a XIX. századba is olyannyira, hogy a XX. század elején 322 templom, mellékoltár és kápolna viselte a nevét /vö. schematismusok/.

Egyházi és népi tiszteletével van összefüggésben céhpatrónus-sága is /kalaposok: Érsekújvár 1767, posztókészítők: Pécs 1757, szűrharisnyaszövők: Pozsega 1761, vargák: Mohács 1777/. A magyar középkor másik különösen tisztelt szentjével, Lőrinc-cel sincs közvetlen kapcsolata a szegedi tímárcéhnek /1830/, a patrónus-választás a szent általános tiszteletével magyarázható. Szűz Mária szeplőtlen fogantatásá-t a nyugati egyházban csak 1854. dec. 8-án hirdette ki IX. Pius pápa hitcikkelyként /vö. ARTNER 1923, 26/, a keleti egyházban viszont már a VII. században külön ünnepe volt, majd Manuel Komnenosz császár 1166-ban parancsolt ünneppé tette. Aligha véletlen, hogy a görög-katolikus Körösön ez lett a céhünnepe a kesztyűkészítőknek és szabóknak /1764/, továbbá a lakatosoknak, kardkészítőknek, ötvösöknek és asztalosoknak /1764/. Mária purifikációjá-t ugyancsak körösi céh /asztalos, kardkészítő, lakatos, ötvös XVIII. sz./ választotta patrónusul. Szent Mihály napja /cserepező: Buda 1768, cserepező, kövező: Buda és Pest 1765/1839, fazekas: Körmöcbánya 1749 György-gyel, kádár: Szeben 1526, pék: Győr 1699, posztónyíró: Pozsony 1714/1661, szabó: Székesfehérvár 1750/1752/, valamint Úrnapja /mészáros: Devecser 1767/ egykor áldomással együttjáró céhösszejöveteli ünnapnap is volt. A Tridentinumban újjászülendő katolikus szentkultusz nyomán általánossá váló Mindenszentek ünnepét a veszprémi kalapos- /1763/ és vargacéh /1706/ kérte pártfogóul, a Szentháromság-ét pedig a győri német szabó /1694/ és német varga céh /1669/1782/1607 Crispinus-szal és Crispinianus-szal/, a városlődi takács- /1767/ és a hódmezővásárhelyi szűscséh /1767/. Nagyboldogasszony napja pedig -- talán mint Patrona Hungariae /vö. GALAVICS 1975, 234/ -- a győri csizmadiák /1675/1765/1604 Imre herceg-gel/ és kovácsok /1745 László király-lyal/, a miskolci csizmadiák /1664/1667/ 1753/, a székesfehérvári takácsok /1717/ és a mohácsi nyereggyártók /1753/ céhünnepe volt. Nem világos, hogy miért lett a győri /1606/ és a győrszigeti /1637/ tímárok céhpatrónusa Szent Vid. Sem életrajzából, sem ábrázolásából erre a mesterségre következtetni nem lehet. Kultusza nálunk elsősorban Horvátországban és Nyugat-Magyarországon virágzott /18 templom és 31

kápolna van hozzá címezve a zágrábi, a veszprémi, a szombathelyi, a győri és az esztergomi egyházmegyében vö. SchemSegn. 1915, SchemZagrab. 1913. SchemWesprim. 1914, SchemJaur. 1913, SchemStrig. 1913, passim/.

c/ A céhpatrónus-választás művelődéstörténeti indítékainak a felsorakoztatása a névanyag már említett töredékes volta miatt természetesen korántsem teljes. Az árnyaltabb tárgyaláshoz föltétlenül át kellett volna vizsgálnom a múzeumok céhes anyagát /elsősorban a céhzászlókat és a pecsétnyomókat, vö. DEHÉNY 1922, 88, VALENTÉNYI 1909, 72/, továbbá az egyes templomokban esetleg még kint levő céhzászlókat, illetőleg az oltárfeliratokat ⁷ stb., mivel a Céhkataszter sajnálatos módon úgy készült, hogy "a védőszentekre /s általában az ábrázolatokra/ vonatkozóan közvetlen kérdés-feltevés nem volt" /Céhkataszter 1975, I, 69/. Az is igaz viszont, hogy bármekkora anyaggal dolgozzunk is e témában, arra mindenképpen számítanunk kell, hogy a patrónusválasztás indítéka több esetben homályban marad⁸.

Irodalom

Artner Edgár

1923 Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak leírása és magyarázata. Budapest.

Bach A.

1952 Deutsche Namenkunde I/1--2. Heidelberg.

Bálint Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.

1976 Karácson, húsvét, pünkösd. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium I--II. Budapest.

Bartócz József

1979 Mezei grófok és más mesterségek. Budapest.

Biblia

1979 Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest.

Bogdán István

1973 Régi magyar mesterségek. Budapest.

- Britschgi Ezechiél
 1974 Name verpflichtet. Stein am Rhein.
 Céhkataszter
 1975 A magyarországi céhes kézműipari forrásanyagának katasztere I--II. Éri István--Nagy Lajos--Nagybákay Péter /Szerk./. Budapest.
 Dedek Crescens Lajos
 1900 Szent élete I--II. Budapest.
 Dehény József
 1922 A kalocsai céhek története. Kalocsa.
 Dömötör Tekla
 1964 Naptári ünnepek -- népi színjátszás. Budapest.
 Duray Kálmán
 1912 A váci céhek. Vác.
 Eperjessy Géza
 1967 Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon /1686--1848/. Budapest.
 Fekete Antal
 1974 Keresztneveink, védőszentjeink. Budapest.
 Ferber Mihály
 1912 A pozsonyi céhek története a XVI. században. Budapest.
 Galavics Géza
 1975 Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben. -- XVII. század. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Galavics Géza /Szerk./. Budapest.
 Gerendás Ernő
 1940 Adatok a budai és a pesti céhek életéhez, különös tekintettel a Fővárosi Könyvtár céhirataira. Budapest.
 Germanus Gyula
 1907 Evlija Cselebi a XVII. századbéli törökországi céhekről. Budapest.
 Grenser A.
 1889 Zunft-Wappen und Handwerker-Insignien. Frankfurt am Main.
 Halis István
 1899 A ferencrend kanizsai zárdája. Nagy-Kanizsa.

- Hilf László
 1929 A szegedi iparosság története. Szeged.
 Ijjas Antal
 1976 Szentek élete I--II. Budapest.
 Jajczai János
 1936 Budai és pesti veduták vallásos tárgyú képeken. In: Tanulmányok Budapest múltjából IV. Budapest.
 Kallós Ede
 1943 Nevek és napok. Budapest.
 KLH.
 1968 Herders Kleines Lexikon der Heiligen. Freiburg i. Bresgau.
 Kovách Géza -- Binder Pál
 1981 A céhes élet Erdélyben. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Budapest.
 Lendvai Anna
 1977 A nagykanizsai iparosok a XVIII--XIX. század fordulóján. In: A Dunántúl településtörténete II/1--2. PAB--VEAB
 Értesítő. Pécs.
 Mérei Gyula
 1948 A magyar céhrendszer 1848 előtt. Száz. 82. évf.
 LChI.
 1968--1976 Lexikon der christlichen Ikonographie I--VIII. Rom, Freiburg, Basel, Wien.
 Lepold Antal
 1938 Szent István király ikonográfiája. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I--III. Serédi Jusztinián /Szerk./. Budapest.
 LThK.
 1957--1967 Lexikon für Theologie und Kirche I--X. + Register. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Hrg. von Josef Höfer und Karl Rahner. Freiburg.
 Miskolczy István
 1926 A középkori kereskedelem története. Budapest.
 Neubner J.
 1929 Die heiligen Handwerken. In der Darstellung der Acta Sanctorum. Münster.

Ördög Ferenc

1973 Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Budapest.

1981 A patikanevek keletkezés módjai. In: Név és társadalom.
Budapest.

Pécsi Schem.

1981 A Pécsi Egyházmegye Schematizmusa. Csigi Imre és Kneip
István /Szerk./. Pécs.

Pigler A.

1974² Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Iko-
nographie des 17. und 18. Jahrhunderts I--III. Budapest.

Rados Jenő

1938 Magyar oltárok. Budapest.

SchemBosn.

1911 Schematismus cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis
et Syrmienensis canonice unitarum pro anno a Christo nato
1911.

SchemJaur.

1913 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Jauriensis pro
anno Domini 1913. Jaurini.

SchemMagno-Varad. Lat.

1912 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadien-
sis Latinorum. Pro anno Domini MCMXII. Nagy-Várad.

SchemSabar.

1914 Schematismus cleri diocesis Sabariensis pro anno Domini
1914. Sabariae.

SchemSegn.

1915 Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrusiensis
seu Corbaviensis pro Anno 1915.

SchemStrig.

1913 Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigonien-
sis 1913. Strigonii.

SchemVac.

1909 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Vaciensis. Vacii.

SchemWesprim.

1914. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Wespri-
miensis. Ad annum Domini MCMXIV. Wesprimii.

SchemZagrab.

1913 Schematismus cleri archi-dioecesis Zagrabienensis. Pro anno
a Christo nato 1913. Zagrabiae.

Schram Ferenc

1976 A szentek tiszteletének népszokásai a XVII. századi éne-
keskönyveinkben. Vigilia 41. évf. 1. sz.

Schreiber G.

1948 Gemeinschaften des Mittelalters. Regensburg, Münster.

Szádeczky Lajos

1913 Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon /1307--
1848/ I--II. Budapest.

Székely László

1976 A vallási néprajz új útjai és feladatai. Vigilia 41. év.
1. sz.

UnivSchem.

1842--1843 Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis
cleri romano- et graeco-catholici saecularis et
regularis incliti Regni Hungariae Partiumque eidem
adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae,
sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii
locumtenentialis Hungarici per Aloysium Reesch de
Lewald pro anno 1842--3 redactus. Budae.

Valentényi Gáspár

1909 A somogy megyei céhek. Szekszárd.

Végh Gyula

1915 A képrombolók. Kultúrtörténeti tanulmány. Budapest.

Vogl Máté

1908--1911 Szentek élete I--IV. Budapest.

Zolnay László

1977 Kincses Magyarország. Budapest.

Zoltán József

1963 A barokk Pest-Buda élete. Budapest.

- ¹Ferber írja, hogy a pozsonyi "kádárok és pékek céhkönyveinek préselt bőr kötési tábláján Krisztus Urunk mellett Rex Paris, Szent János mellett Rex Caliant, Szent Dávid, Albertus Magnus szerepelnek" /i.m. 22/.

- ²A XVII. századi törökországi céhet pir-jei /védőszentjei, öregjei/ között ott találjuk Kain-t /a sírásóké/, Lokma-t /az orvosoké/, Ádám-ot /a szántóvetőké/, Noah-t /a hajósoké/, Ábrahám-ot /a joghurtféle készítőké/, Ebul Havakin Muhammed-et /a körülmetélőké/ stb. /vö. Germanus 1907, passim/.

- ³Az évszám a céh alakulásának, illetőleg a privilégium kiállításának az időpontja. Néhány esetben az egyazon céh mellett két-három évszám is szerepel /bővebben l. Céhkataszter 1975. I, 64/.

- ⁴Az ökör, tulok mint ószövetségi áldozat Krisztus áldozatának a jelképe is lett, ami Lukács evangéliumának legfőbb tárgyát képezi.

- ⁵A protestáns szülők első királyunkra való tekintettel választották szívesen gyermeküknek az István nevet, ugyanakkor azonban a névnapot általában nem augusztus 20-án, hanem december 27-én, István vértanú napján tartották és tartják /vö. Ördög 1973, 66/.

- ⁶Még a savariai születésű Szent Mártont is magyar testőri uniformisban ábrázolta Donner a pozsonyi székesegyház főoltára fölé került szobrán /vö. Végh 1915, 144-5/.

⁷ Például a Tolna megyei Gyulacon a Jézus Szíve oltár fölött a következő szöveg olvasható: "Gyulai Bérések Isten Dicsőségére Fel Építették 1762".

⁸ Egy más, de rokon területről való példa: a nagykanizsai volt ferences templom azért kapta a Szent József nevet, mert gróf Berge György Kristófnak egész egyszerűen ez volt a kikötése /vö. Halló 1899, 33/.

VITÁNYI BORBÁLA

Valóság és képzelet az irodalmi névadásban

Előadásomban elsőként azt kívánom bemutatni, hogyan tükröződik az irodalmi névadásban Papp Dániel novellisztikájának tematikai sokszínűsége. Az irodalmi alkotásokban található valóságos nevek, a reális hangulatú fiktív nevek, ezekívvül a ragadványnevek, a beszélő nevek a jellemzés eszközei, az írói szándék, képzelet, kifejezés megvalósítói. Előadásom alapja a századforduló irodalmi névadását tárgyaló korábbi értekezésem, melyben az adott korszakot Justh Zsigmond, Papp Dániel, Tömörkény István, Thury Zoltán életművei alapján szóaltattam meg.

A századvég tárcanovella irodalmának hű reprezentánsa Papp Dániel a Bácska, Bánság és Szerémség megjelenítője. Látásmódjának egyéni iróniáját, majd később szatírába hajló jellegét, kritikai realizmusát mint kulcsszavakat említi az irodalomtörténet. Nem is teljes két évtized. Papp Dániel pályáján ennyi idővel gazdálkodhat a kutató. Az életmű e szűk élethatárok ellenére is lezárt, és egyéni arculata névadásában is megmutatkozik. A nevek nagy részében megelevenítő erőt sejtett, Amire kezdettől tudatosan épített mind elbeszéléseiben, mind regényében. Az életművet értékelő tanulmányok közül csupán JUHÁSZ GÉZÁÉ: Egy kimaradt fejezet a magyar irodalom történetéből /Újvidék, 1966./ említi Papp irodalmi névadását kiragadván egyes beszélő név párokat mint a nyelvi ábrázolás eszközeit. Szépirodalmi munkáinak nagy része időben alig korlátozott, hiszen élénk képzelete emlékeket idéz látott, átélt vagy hallott események alapján. Emlékezete megőrizte a valóságos személyeket és neveket, s az elfeledetteket is pótolta a délvidéki névhagyományok ismeretében. Két én: a közélettel, a politikával foglalkozó újságíró és a novellista szépíró egymást váltva kísérik végig e rövid életsorsot.

Névadását az egy-egy témaköréhez tudatosan választott névanyag jellemzi. Szülőföldjéről írottakat szerb alakokkal és szerb nevekkal népesíti be: Mátics Lubica, egy kocsmáros fogadott lánya, Purczovics Zénó, a Rátótiak c. regényének egyik nemese, Popovics Döme esküdt, Bozovics iskolaszolga, továbbá szerelmes és nagyravágyó diákok, megyei esküdtek, katonatisztek, kiknek vezetékneve mint A kapitány úr diktál c. novellában megjegyzí: "rendesen hat szótagból állott és ebben található négy c mássalhangzó, továbbá legisleghátul egy vics".

Kolostori tárgyú novelláiban jellegzetes egyelemű nevek olvashatók. Olaszos hangú történeteinek közreműködői ízig-vérig délvidékiek, nekik az író olasz nevet ad: Marcantonio Bossi, egy kocsmáros veje, Benedetto Franzoni, a községi elöljáró, Cesare Bonelli tüzérszázados, Angiolina Pesari, a tizennyolc esztendőös szépség, Oppizoni a hálókötő, Valsenio a hivatalszolga stb.

Allegorikus meséiben mitológiai és arab neveket is olvashatunk: Ibn Albuféda a mórok ifjú bölcse, Harun al Szerif költővezér, Omár a csecsemő, stb.

Szerelmi tárgyú írásaiban általában magyar és német neveket használ, de szerbek, olaszok szintűgy megtalálhatók közöttük. A Rátótiak c. szatírikus regényét a megrajzolt típusok teszik valóban emlékezetessé. A mű a ragadványnevekkel való jellemzésre épül: Kepe György, a természetrajztanár, Purz Endre, a félbemaradt ember, aki a családi Purczovics névből is csak töredéket tudott megőrizni, Rovat, a szerkesztő, Szarka Pál bírósági iktató stb.

A 245 írásban, ami megközelítően a teljes életművet jelenti, 500-nál is több a családnevek száma. Ha a novellák tematikailag körülhatárolhatók is, ritka a folytatásos elbeszélése, ami feltételezi a személynevek nagy változatosságát.

Gondolatkörei egy-egy tájegység rajzát is magukba foglalják. Így a Bácskát is. Papp Dániel időben és térben sokféle változatban látja maga előtt ezt a vidéket. Ismeri a megye népcsoportját, a rácokat, a bunyevácokat.

"Fölkérem a tisztelt olvasót, hogy a grakinai Bilicseket az ugyanodavaló Kilicsekkel össze ne téve ssze valahogy, mert akkor nem tudok jótállni a következményekért."

/Szállási Romeó. Muzsika az éjszakában

179/

Nevük hangzása rokon, csak egy betű eltérést mutat, mégis ősi ellenségei egymásnak.

Ezeket a novellákat olyan hitelesnek érezzük, hogy már-már ellenkezőjünkben kételkedünk. A nevek reális hangulatukkal a valóságosakkal határosak. Elkülönítésükhöz a fogódzót az elbeszélés cselekményéből kaphatjuk.

Ilyen Ralics Tádé komiszáros, aki a szabadságharcban Magyarországért küzdött, helyi ütközetekben önkéntesként vett részt, nevét mégsem említi egyetlen történelemkönyv sem. Papp Dániel novellájában lírai emléket állít az öreg csendbízottnak, nevét végig családnév + keresztnév alakban írja, éreztetve ezzel is a tiszteletet személye iránt.

Férfi szereplőinek nevét többnyire családnév + keresztnév alakban vagy csak családnévként említi: Petrovics Euthym pap, Kuntics Zénó szolgabíró, Lindenstramm Blitzenegg Máté hadapród, Kovácsovics százados; nőalakjai közül a fiatalok családnév + becézett alakú keresztnéven vagy csak ez utóbbin, az idősek családnéven szerepelnek: Vratics Darinka, Amálka, Jovánka; az öreg Bilicsné, Vujkovics néni stb.

A részletesebb írói életrajzoknak mindegyike utal arra, hogy Papp Dániel egy ideig görög katolikus papnövendék volt. Az ekkor szerzett tapasztalatok és mély tudás meghatározta mind a közéleti ember, mind novellista látásmódját. Saját írói álnevei közül kettő: Monachus és Dániel pap is ebben a környezetben született. Az e körbe vonható ötven név egyrésze valóságos. Ilyenek a görög egyházatyák, neves történetírók, szerzetesek, tudós barátok, apostolok tanítványainak nevei. A név eredeti viselője és Papp Dániel novellaalakja viszont ritkán hasonmása egymásnak. Adeodátus pápa neve Adeodát alakban egy hosszú karú aszkétáé, a hajdani szent Pantaleon egy kis templom plébánosa lett s pop Pántóként említik. Timóteusz a borok kiváló

értője lett, Ireneus pedig eszelős testvér. De Hiláron püspök régi nagyságában áll az olvasó előtt. Az egyelemű nevek sorában megemlékezik a korabeli pápáról XI. Piusról, aki történettudósként is a figyelem középpontjában állt. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy A főalak c. elbeszélésének /Budapesti Napló, 1897. február 21./ elismert történelem professzora is ezt a nevet viselte. Íróink ezt az egyelemű nevet a Kocsány családnévvel toldja meg. Az ide tartozó nevek másik csoportjához állandó névkiegészítő járul: Fülöp főtisztelendő, Jeromos atya, Leona, Özséb páter; egyes esetekben névkiegészítő nélkül is: Bonifác, Konstantin Makár. A rend föl nem avatott tagjai, valamint a személyzet saját keresztnévükön szerepelnek:

"No lám, erre járt a szolgabíró -- mondta György, a vézna diakónus, akit sohasem szenteltek pappá, mert szegények kancsal volt a bal szeme, a kánoni szem"

/A viaszgyufa. Országos Hírlap, 1897.
december 7./

Névadásának kedves darabjai a beszélő nevek: Nektárizs barát, akit az elfogyasztott töméntelen nektár miatt "sohasem szenteltek áldozópappá, [...] állítólag sokszor hallotta az ikonosztasz képeinek sóhajtozását" /Arzénusz és Baziliusz. Marcellus 86/. Beszélő név pl. páter Torma neve is a "vörös orrú kis baráté" /A bajai professzor iskolája. Országos Hírlap, 1898. jún. 22./.

Papp Dániel munkáiban kivételnek számít a névadásra vonatkozó írói indoklás. Egyike ezeknek, mely az író névérzékenységének kifejezője, a Wirth novellákban olvasható. Az idézetek drámaiságát a névadás lélektani megközelítése adja. Wirth János szegény középiskolai tanár, törvénytelen gyerek, s így a társadalom kitaszítottja. Élete alkonyán betegen és meggyötörten visszaidézi ifjúkori megaláztatásának történetét, melyet több évtized távolából, az elbeszélés időpontjában is ugyanolyan súlyosnak érez:

[A katonai sorozáson] "rám kiáltott egy gyalogos írnok-
-őrmester: -- Wirth helyesen Szvoboda János [...]
még külön odaszólt az írnoknak: -- Az állítási lajstromot ki kell majd igazítani. Törvénytelen fiú az apja nevét jóhiszeműleg tévesen viselte eddig. Most kiderült a tévedés és az anyja után kizárólag csak Szvobodának nevezendő". /Wirth románca. A "jó" és az "imádságos" aszszony és más elbeszélések. Egyetemes regénytár 106/

Vergődésének során Wirth a név szerepét líraian ragadja meg. Ami minden ember számára természetes, az neki mégis elérhetetlen, s e kettő kibékíthetetlen ellentéte tovább fokozza az elbeszélés feszültségét:

"egy igazi hímes palást takar mindenkit, gyermekkora óta; ezüstszövésű fátyol, amelyen át kibüszkélkedik a világba, -- az édesapja tiszta neve [...]. Minek általában nevet adni, mikor ez a szokás kegyetlen is olykor? Miért nem számoznak vezetéknév helyett, vagy miért nem maradunk meg pusztán csak az utónév-nél, úgy mint a vérbeli hercegek és a hottentották szokták cselekedni."

/i.h./

Az új név megtartására a hatóság kötelezte, a régi mint legbelsőbb sajátja elválaszthatatlan tőle. Van-e megoldás egyéni tragédiájára?

"És mégis [Wirth] maradtam, ah, de milyen furfangok árán. Budapesten új hónapos szobába költözködtem, és az új bejelentést hoz magával [...]. Az embernek le kell ülni, és egy rovatozott lapra le kell írni "Wirth, helyesen Szvoboda János". Nem, nem így nem bélyegzem meg magamat, gondoltam, már csak a szállásadóm előtt sem. És kitöltöttem a rovatot, amint következik: Wirth Szvoboda János. Így a rossz szó helyett a kötőjellel igazán nem is hangzik rosszul az egész. Az embert még valami nagy családból valónak tartják."

/i.h./

Az irodalmi alkotásokban fellelhető nevek kettéválasztása, a valóságos és fiktív csoport pontos elhatárolása olykor hosszas kutatás eredménye. Az a név, melyet a legkülönbözőbb lexikonok sem közölnek, s az író életművében csak egyszer szerepel, még lehet valóságos, igaz az ellenkezője sem bizonyított. Ilyen Világbenca is.

"Ez anekdoták főalakja rendesen egy Bozsó nevű őrmester, olyan furfangos parasztalak, mint például amaz elmés Világbenca nálunk, vagy pedig Hans Jörgl a német sógor-nál."

/A granicsárok végnapjai. Budapesti Napló, 1897. máj. 9./
Ez a név nem fordul elő a magyar népmese figurák katalógusában, csupán egy kiadványban: A mindenkor nevető Democritus avagy okos leleményű furtsa történetek. Budán 1796. Feltételezhető, hogy Papp Dániel vagy ezt a munkát ismerte, vagy valószínűbb, hogy a történeteket e kötetből.

Dolgozatom második részében azt kívánom bemutatni, mennyiben befolyásolta az író keresztnév-választását a névdiát. Az anyakönyvi adatokkal végzett gyakorisági vizsgálatok módszerét követve, a Magyar Személynévi Adattárak füzeteiben kialakított gyakorlatot alkalmaztam. Bár Papp Dániel csak harmincöt évet élt, cikkeinek és novelláinak eseményei kb. száz esztendőötölnek fel. Tekintve, hogy Papp sokszor pontosan megadja hőseinek életkorát, a novella keletkezésének évszámával összevetve ezt, kideríthető, mikor kaphatta keresztnévét a szereplő. A valóságos adatokkal való összehasonlítást VIRÁG GÁBOR, Csantavér keresztnévei 1782-1970 c. dolgozata /Magyar Személynévi Adattárak 18./ tette lehetővé, mivel az itt tárgyalt település területileg azonos Papp Dániel novelláinak színterével. VIRÁG GÁBOR munkájából a XIX. századra vonatkozó neveket emeltem ki. Az írói névanyagnak csak egy részét lehetett vele párhuzamba állítani, mert a novellákból számos, az anyakönyvekbe fel nem vett név került elő. Az idézett munka az említett száz évet ötéves szakaszokra osztja, ezért a különbségek és hasonlóságok számbavételekor össze kellett vonnom periódusait. Papp Dániel művei alapján ugyanis csak négy időszakot volt célszerű kijelölni. Az egyes időszakok névgazdagsága, ill. névszegénysége azzal függ össze, hogy milyen korosztályt szerepeltet szívesebben az író.

Az első időszak névviselői a legidősebbek, 1800 és 1840 között születtek. Papp Dániel novelláinak e periódusból közölt 40 féle és Csantavér 57 féle férfineve 13 esetben mutatott azonosságot. Néhány közülük: Ferenc, Gyula, Imre, Jakab, János, Lajos, Péter stb. A felsoroltakat valószínűleg a leggyakoribbak vagy a legkedveltebbek között tartották számon a Délvidéken.

A második időszakot a novellák 40-60 éves szereplői alkotják. Ők a középkorúak, akik 1840 és 1860 között születtek. Az 55 féle valóságos és a novellákból adatolt 88 féle férfinév 23 alkalommal egyezett: Albert, Béla, Ferenc, Gyula, István, János, József stb.

A legtöbb novellaalak az író saját kortársaait képviseli. Közülük a fiatalok nevei a harmadik időszakba kerültek. A 18-40 évesek találhatók itt. Néhány adat: 65 féle valóságos és Papp műveiből 81 féle férfinévet vethetünk itt össze. Az azonosság 22 nevet jelent: Antal, Dávid, Ferenc, György, István, János, Pál, Vilmos stb.

A negyedik időszak a gyerekeké, akik 1885-1900 között kaphatták nevüket. Papp Dániel e korosztályról ritkán ír novelláiban, így itt az összehasonlítás részleteit nem veszem sorra. Témaköreinek mindegyikében nők is szerepelnek. Számuk töredéke a férfiakénak, így a férfineveknek is.

Papp Dániel névtára gazdag. 170 féle férfi- és 61 féle női keresztnévet használ, és az előfordulási adatok szerint a neveket nemigen ismétli. Csantavérről, Virág Gábor 90 féle férfi- és 69 féle női nevet sorakoztat fel. Néhány mind a négy időszakban előfordul: Jakab, Péter, Sándor; az adatok többsége csak háromban: Endre, Gyula, Mihály, Vilmos, ill. kettőben: András, József, Pál, Anna, Margit, Teréz, Vilma.

A 170 féle férfikeresztnéven 463 szereplő, a 68 féle női keresztnéven 86 szereplő osztozik.

Az író keresztnévadását befolyásolhatja az adott terület névszokása, de az alkotó névadási gyakorlatának sajátos vonásai következtében teljes azonosságról sohasem beszélhetünk.

Becézőnevet vagy annak alapalakját választja-e hőseinek az író? Papp Dániel szólító-, és említőnevei nagy többségükben a keresztnév alapalakjai. A 170 féle férfinévből csak 19-hez kapcsolódik becéző változat. A 61 féle nőnév közül 13 olvasható becézve.

Becézőneveket a középkorúak, a fiatalok és a gyerekek névadásában találhatunk. A becézés ugyan független az életkortól, de pl. a gyerekek elnevezésében indítékul szolgálhat. A női és férfinév becéző változatai legnagyobb részben rövidüléssel és a fő képzésével keletkeztek: Misó<Mihály, Matyi<Mátyás, Pántó<Pantaleon, Vili, Julcsa, Tercsi; néhány esetben csonkulással és képzéssel: Bertina<Alberta, Minka<Hermina; egy-egy esetben az eredeti fő képzésével keletkeztek. A női és férfi keresztnév becézett változatainak száma egyformán alacsony. A kivételek, az alábbi nevekhez kapcsolódó közkeletű becéző változatok.

Erzsébet: Betti, Bözsike, Örzsike; Mária: Mari, Marica, Marcsa; Mihály: Misa, Miska, Misó; József: Józsi, Jóska, Dodó.

A novellák hősei alkalmanként több keresztnévet is kaphatnak:

"Negyedik Endre -- közönségesen András -- a mi kisebbik fiunk"

/A kis dadogó. Muzsika az éjszakában 437/.

Az irodalmi névadás módszerei nem függetlenek a névtan egészének elemzési szempontjaitól. A valóságos névanyagot számba vevő személynévvizsgálathoz hasonlóan az irodalmi névadás is megkülönböztet szólító-, és említőnevet. A novella műfaja az említőneveknek kedvez inkább, az író egy-egy szereplőről történetfüzéreket kerekít, melyekben a szólítónevekhez kedvező párbeszéd viszonylag kisszámú.

Papp Dániel novelláiban különbséget tehetünk a központi szereplő/k/ és a többi alak névváltozatai között.

Érdemes összehasonlítani a novella-bevezetéseket is. A két főbb típus azonnal szembetűnik. Az elsőben az író népes szereplőgárdát vonultat fel, már indításkor megismertet a történet fontosabb körülményeivel, hogy a főszereplő belépésekor minden figyelmet reá irányíthasson.

A második, a fordított eset, amikor elsőként a főszereplő válik ismertté, és az ő sorsának alakulása kapcsolja be a többi szereplőt. Papp novelláiban -- néhány több fejezetből állót kivéve -- átlagosan öt-tíz figurát mozgat. A központi szereplők említőnév-anyagában nem határolható el élesen, mikor, milyen életkorú szereplőket említ családnév + keresztnévvel, csak keresztnévvel vagy csak családnévvel. A cselekmény menetének megfelelően változik, és mindig az adott szituációhoz igazodik. Szánalommal vegyes ironiát sejtet pl. az az eset, amelyben a papucs-férj Mausz Xavéri Perencet mindvégig nevének teljes alakjával említi. Mausz, felesége biztatására a milleniumi díszmenet egyik résztvevője a vármegye színeiben. Így az ünnepélyes alkalmat megörökítő festményen is szerepelnie kellene, de kifelejtik, s már elkészült a kép, amikor reklamál.

"Mausz Xavéri Perenc kábultan tántorgott ki az irodából. Ez volt az ő esete, s Mausz azóta is itt tántorog Budapesten. [...] Mausz Xavéri Perenc még mindig nem mer hazamenni. S homályos őszi reggeleken, ha hazafelé baktat, Mausz Xavéri Perenc gyakran dadog ilyeneket:
-- A képből tán ki lehetne vágni az a sarkot ... és újra fűteni [...] Mindent, mindent inkább, mint így hazamenni."

/Mausz a bandériumban. Muzsika az éjszakában 379/

A főszereplők említőnevei mindig megtalálhatók, szólítónevük ritkábban van. A mellékszereplők helyzete ennek pontosan fordítottja.

Az irodalmi alkotás hitelességét a nevek áttekintése nélkül meggyőzően aligha bizonyíthatjuk. A valóság és képzelet ötvözte fiktív neveket az olvasó többnyire reálisként éli át, a mű hőseinek szuggesztivitásától függően. S ez egyben az író művészi munkájának próbája is.

R. MOLNÁR EMMA

Z á r ó s z ó

Tisztelt Konferencia! Kedves Vendégeink! Kedves Kollégák!

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola nevében köszönöm, hogy jelenlétükkel megtisztelték főiskolánkat.

A kétnapos tanácskozás végére érve elmondhatjuk, hogy professzorunk, a tíz éve elhunyt INCZEFI GÉZA emlékének méltóképpen adózott a tiszteletére rendezett emlékülés. Külsőségektől mentes, tartalmas életét idézve a tudós szerénységét méltatták a kartársak, tanítványok, barátok, munkatársak. Elhangzott, hogy életét a szigorúság és egyszerűség jellemezte. Elsősorban önmagával volt szigorú, megkövetelte tőlünk, tanítványoktól is az igényes és következetes munkát, a nyelvtudósra jellemző alaposságot, szerénységet.

A névtudománnyal foglalkozott, ezzel kötelezte el magát, és gyűjtött, írt, tanított.

Méltó megemlékezésnek tarthatjuk, hogy e szaktudomány legjobbjai jöttek el hozzánk, hogy szakmai kutatásuk legújabb eredményeit bemutassák, megláttassák, hogy e tudományág fejlődik, újat hoz, bizonyítva azt, hogy a tanítványok nem méltatlanok a régi mesterekhez. A névtudomány más és más részterületeiről hangzottak el előadások, s a szakirodalmat idézve nem egyszer említették INCZEFI GÉZA nevét. Nem korszakmeghatározóként idézték, csak egy gondolatát gondolták tovább, csak egy módszerét alkalmazták, egy példáját idézték bizonyítékkul. A szaktudományban tehát most is él, mert a tudós alkotó élete így folytatódik tovább észrevétlenül, vagy alig észrevehetően. Érti ezt minden tudós kutató, és a vállalt elkötelezettség megerősíti, együvé kovácsolja azokat, kik azonos cél érdekében dolgoznak. Ezt érthettük az elmúlt napokban, ilyen volt a tanácskozás légköre.

A tudós életének szerény, kitartó munkája gazdaggá teszi egyéni életét is, és egymás eredményeinek megbecsülése hozhat igazi előrehaladást a közösség számára is.

E gondolatok jegyében zárom e kétnapos névtudományi konferenciát, amellyel INCZEFI GÉZA emlékének tisztelegtünk.

NAGY L. JÁNOS

Bibliográfia Inczei Géza nyelvtudományi munkásságáról

1. Abafája és vidékének nyelvjárása /doktori értekezés 1938./
2. A jószág leírása Szegeden a XVIII. században. MNy. 50. köt. 1954: 496-501.
3. Szeged műveltségének régi nyomai. Tiszatáj, 8. 1955/2: 65-67.
4. Néhány megjegyzés hivatalos helynévadásunkhoz. Nyr. 80. 1956: 242.
5. Insula Lebő. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei /a továbbiakban SzTFTK./. 1956: 53-57.
6. Szeged XVIII-XIX. századi nyelvéről. MNy. 53. 1957: 513-22.
7. A szegedi táj földrajzi neveiből. SzTFTK. 1957: 53-67.
8. Adatok a párhuzamos helynévadáshoz. Nyr. 82. 1958: 107-109.
9. A győ : gyevi alakok viszonyának újabkori történetéhez. MNy. 54. 1958: 527-28.
10. Sövényháza és vidékének földrajzi nevei. SzTFTK. 1958: 82-153.
11. Szeged XVIII. századi nyelvéről. SzTFTK. 1959: 33-39.
12. Szeged környékének földrajzi nevei. NytudÉrt. 22. Akadémiai Kiadó Bp., 1960.
13. Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei. SzTFTK. 1960: 39-75.
14. Pirúcskös. Nyr. 84. 1960: 375-8.
15. A Tisza-Maros szöge halászatának nyelvi emlékei. SzTFTK. 1961: 29-37.
16. A magyar nyelv története. Főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó Bp., 1962.
17. Az összetett földrajzi név fogalma. SzTFTK. 1962: 29-32.
18. Határresznevek tipizálása a név jelentéstartalma és a jelölt táj viszonya alapján. SzTFTK. 1962: 33-6.

19. A Szeged környéki paprikakultúra legújabb nyelvi emléke. MNy. 59. 1963: 68-71.
20. A földrajzi nevek hangtani kérdései. SzTFTK. 1963: 121-9.
21. A földrajzi nevek nyelvtani kérdései. A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1963.
22. A földrajzi neveket alkotó szókincsről. SzTFTK. 1963: 131-4.
23. A földrajzi nevek átvitelének néhány kérdése. MNy. 60. 1964: 80-6.
24. Névtudományi jegyzetek Makó környékének földrajzi neveiről. SzTFTK. 1964: 149-60.
25. A földrajzi nevek differenciáltságáról. MNy. 61. 1965: 75-80.
26. A földrajzi nevek tipológiájáról és vele összefüggő kérdésekről. SzTFTK. 1965: 124-34.
27. A névadás ökonómiája a föld megnevezésében. MNy. 62. 1966: 72-9.
28. Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései. MNy. 63. 1967: 64-71.
29. A földrajzi nevek történeti rétegződéséről. SzTFTK. 1967: 79-91.
30. Néhány megjegyzés és adalék a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. MNy. 64. 1968: 207-8.
31. Földrajzi nevek összehasonlító tipológiai vizsgálata. SzTFTK. 1968: 87-97.
32. A névsűrűség a települések határában. SzTFTK. 1968: 98-108.
33. Újabb adalékok a Biberés földrajzi név eredetéhez. MNy. 65. 1969: 58-62.
34. A névközületté válás folyamata határneveinkben. /Előadás a II. Névtudományi Konferencián/ NytudÉrt. 70. sz. 56-60. Névtudományi előadások. Bp., 1969.
35. Elemismétlő névpárok a föld megnevezésében. SzTFTK. 1969: 65-74.
36. Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. /Makó környékének földrajzi nevei alapján/ Nyelvészeti Tanulmányok 14. sz. Akadémiai Kiadó Bp., 1970.

37. A leggyakrabban használt képzők szerepe a földrajzi nevekben. MNy. 66. 1970: 312-23.
38. A határnevek és kösnevek viszonyának néhány kérdése. SzTPTK. 1970: 101-13.
39. Tápié külterületének és határának földrajzi nevei. In: Tápié története és néprajza. /szerk. Juhász Antal/ Szeged, 1970. 847-82.
40. A metaforikus alakmeghatározás módjai határnevekben. Nyr. 95. 1971: 189-93.
41. Mikrotoponimiai vizsgálatok. SzTPTK. 1971: 157-68.
42. Néhány Csongrád megyei határnév elemzése. SzTPTK. 1971: 169-76.
43. Az elliptikus földrajzi nevekről. MNy. 68. 1972: 310-15.
44. A földrajzi nevek elíziójáról. SzTPTK. 1972: 77-91.
45. A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. MNy. 69. 1973: 465-9.
46. Határneveink jelentésének szerepe a lokalizálásban. In: Jelentéstan és stilisztika /Előadás a magyar nyelvészek II. kongresszusán, Szegeden/ NytudÉrt. 83. sz. 219-23. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.
47. A pontosvessző használatáról. Nyr. 97. 1973: 272-8.
48. Helyzetviszonyító határneveink. SzTPTK. 1973: 165-70.
49. A magyar nyelv fejlődéstörténete. Főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó Bp., 1974.
50. A magyar nyelv fejlődéstörténete. Nyelvtörténeti szöveg- és tanulmánygyűjtemény. Főiskolai jegyzet. Tankönyvkiadó Bp., 1974.
51. A kettőspont használata. Nyr. 1974: 25-32. /Ez a cikk már Inczei Géza halála után jelent meg./

T A R T A L O M

A szerkesztő előszava	3
Szendrei János: Köszöntő	5
Nyíri Antal: Megemlékezés Inczeffi Gézáról	7

HELYNÉV ÉS HELYNÉVKUTATÁS

Kristó Gyula: A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez	15
Mező András: A helynevek vándorlása a középkorban	23
Hajdú Mihály: A névvé válás folyamatáról	29
Juhász Dezső: A tájnevek alaktanából	35
Balogh László: Történelmet teremtő földrajzi nevek	47
Várkonyi Imre: A somogyi helységnevek típusai, különös tekintettel a foglalkozásnévből, a templom címéből és a vásártartás napjából alakult helynevekre	55
Hévvízi Sándor: Élő helyneveink és okleveles adataink egybevetése Békés megyei példák alapján	67
Szabó Géza: Földrajzi nevek és nyelvjáráskutatás	75
Pesti János: A közzététel és szerkesztés tapasztalatai a BMFN I. és II. kötete alapján	83
Mészárosné Varga Mária: A földrajzi névgyűjtemények belterületi névanyagának tanúságai /A Veszprém megye földrajzi nevei I. A tapolcai járás kötet alapján/	93
Vörös Ottó: A Zala völgyi Őrség egyelemű helyneveinek <u>hová?</u> kérdésre felelő helyhatározó alakjaihoz	103
Szegfü László: Gondolatok Baja nevének eredete kapcsán /avagy: „interpretatio latina”/	111
Cs. Nagy Lajos: A Budapesti Tanítóképző Főiskolán folyó névtani gyűjtőmunkák	119

SZEMÉLYNÉV ÉS SZEMÉLYNÉVKUTATÁS

Bachát László: A szinkron vizsgálatú ragadványnév-kutatás mai állása	129
Parkas Ferenc: Néhány jászszági település ragadványneveinek összevetése	139
Ádám Imre: A Szabolcs megyei személynévtípusok a XVI. szá- zadban	149
Mizser Lajos: Keresztneveink néhány problémája	155
Szabó József: Keresztnévi eredetű közszavak Nagykónyi nyelvjárásában	159
Varga József: A névdivat változása és a névgyűjtés gondjai a muravidéki magyarság körében	165
Pesti János: Tegyük többet a névkutatók nevelése érde- kében!	179

EGYÉB NEVEK ÉS KUTATÁSUK

J. Soltész Katalin: Történésnevek	187
Ördög Ferenc: A magyar céhek patrónusválasztásának hagio- gráfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indí- tékei	201
Vitányi Borbála: Valóság és képzelet az irodalmi név- adásban	223

FÜGGELÉK

R. Molnár Emma: Zár szó	233
Nagy L. János: Bibliográfia Inczei Géza nyelvtudományi munkásságáról	235

